

A MULTIMEDIÁLIS SZÖVEGEK MEGKÖZELÍTÉSEI

KÉRDÉSEK – VÁLASZOK

Bevezetés a *statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'*-típusú
komplex jelek szemiotikai szövegtanába

Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa

Iskolakultúra-könyvek 11.

Sorozatszerkesztő

Géczi János

A MULTIMEDIÁLIS SZÖVEGEK MEGKÖZELÍTÉSEI

KÉRDÉSEK – VÁLASZOK

Bevezetés a *statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-*
típusú
komplex jelek szemiotikai szövegtanába

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA

iskolakultúra

Iskolakultúra, Pécs, 2002

ISBN 963 641 870 5
ISSN 1586-202X

© 2002 Benkes Zsuzsa, Petőfi S. János

© 2002 Iskolakultúra

Nyomdai előkészítés:
VEGA 2000 Bt.

Nyomás: Molnár Nyomda és Kiadó KFT., Pécs
Felelős vezető: Molnár Csaba

TARTALOM

ELŐSZÓ	11
BEVEZETÉS	13
1. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JEL FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE	
1. KÉRDÉS: MIT CÉLSZERŰ STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELNEK NEVEZNÜNK?	17
2. KÉRDÉS: A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGSZERŰSÉGE MENNYIBEN ADOTT KOMPLEX JELEKHEZ RENDELT KÜLSŐ TULAJDONSÁG, ÉS MENNYIBEN AZOK BELSŐ (INHERENS) TULAJDONSÁGA – HA AZ EGYÁLTALÁN?	19
2. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGTANI KUTATÁSÁNAK DISZCIPLÍNÁKÖRNYEZETE	
1. KÉRDÉS: MI AZ ELŐNYE ÉS MI A HÁTRÁNYA "A 'STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGTANA" SZAKKIFEJEZÉS HASZNÁLATÁNAK?	22
2. KÉRDÉS: MELYIK AZ A (MAXIMÁLIS) DISZCIPLÍNÁKÖRNYEZET, AMELYBEN A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGTANI KUTATÁSA ELHELYEZENDŐ?	23
3. KÉRDÉS: MI HATÁROZZA MEG A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGTANÁNAK JELLEGÉT?	25
4. KÉRDÉS: MILYEN JELLEGŰ SZÖVEGTAN(OK) LÉTREHOZÁSÁRA CÉLSZERŰ TÖRE-KEDNI A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK LEÍRÁSA SZÁMÁRA?	26
5. KÉRDÉS: MILYEN VISZONY ÁLL (ÁLLHAT) FENN AZ ALKALMAZÁSI TERÜLETEK ÉS A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGTANA KÖZÖTT?	28

3. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSA

- 1. KÉRDÉS: MIVEL JÁRUL HOZZÁ A SZEMIOTIKA A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ ?** **30**
- 2. KÉRDÉS: MIVEL JÁRUL HOZZÁ A KOMMUNIKÁCIÓELMÉLET A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?** **39**
- 3. KÉRDÉS: MIVEL JÁRUL HOZZÁ A PSZICHOLÓGIA A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?** **44**
- 4. KÉRDÉS: MIVEL JÁRUL HOZZÁ AZ ANTROPOLÓGIAI HERMENEUTIKA A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?** **51**
- 5. KÉRDÉS: MIVEL JÁRUL HOZZÁ A TUDÁSSZOCIOLÓGIA A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?** **54**
- 6. KÉRDÉS: MIVEL JÁRUL HOZZÁ A FILOZÓFIA A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?** **59**
- 7. KÉRDÉS: MILYEN MÁS TUDOMÁNYÁG(AK)RA LEHET MÉG SZÜKSÉG A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?** **64**

4. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA ÉS ANNAK SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYAI

- 1. KÉRDÉS: MIVEL FOGLALKOZNAK A HAGYOMÁNYOS ÉRTELEMBEN VETT SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOK?** **67**
- 2. KÉRDÉS: MIVEL FOGLALKOZNAK (MIVEL KELL, HOGY FOGLALKOZZANAK) A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYAI?** **68**

3. KÉRDÉS: MI KELLENE LEGYEN A TÁRGYA, CÉLJA ÉS MÓDSZERE EGY (A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI-SZÖVEGTANI LEÍRÁSÁRA SZOLGÁLÓ) RETORIKAI FIGURÁKKAL FOGLALKOZÓ (AUTONÓM) ELMÉLETNEK?

68

4. KÉRDÉS: MELYEK A TIPOLOGIAI JELLEGŰ SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOK, ÉS MIK AZOK GLOBÁLIS FELADATAI A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA VONATKOZÁSÁBAN?

70

5. KÉRDÉS: MILYEN JELLEGŰ SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYA A STILISZTIKA A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK, ÉS MIK A GLOBÁLIS FELADATAI?

73

6. KÉRDÉS: MILYEN JELLEGŰ (SZÖVEGTANI) TÁRSTUDOMÁNYA AZ ESZTÉTIKA A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK, ÉS MIK A GLOBÁLIS FELADATAI?

74

5. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA ÉS A NYELVÉSZETEK

1. KÉRDÉS: MILYEN FELADATOKAT HÁRÍT A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI-SZÖVEGTANI LEÍRÁSA A NYELVÉSZET(EK)RE?

75

2. KÉRDÉS: MILYEN FŐ ÁGAIT CÉLSZERŰ MEGKÜLÖNBÖZTETNI A VERBÁLIS NYELV(EK) 'MEGFORMÁLTSÁG-KÖZPONTÚ' NYELVÉSZETÉNEK?

76

3. KÉRDÉS: MILYEN FŐ ÁGAIT CÉLSZERŰ MEGKÜLÖNBÖZTETNI A KÉP/DIAGRAM/... NYELV(EK) 'MEGFORMÁLTSÁG-KÖZPONTÚ' NYELVÉSZETÉNEK?

79

4. KÉRDÉS: MI A RENDSZERNYELVÉSZET TÁRGYA, CÉLJA ÉS MÓDSZERE A KÉP/DIAGRAM/... NYELV(EK) NYELVÉSZETÉNEK KERETÉBEN?

81

5. KÉRDÉS: MI A 'SZÖVEG'-NYELVÉSZET TÁRGYA, CÉLJA ÉS MÓDSZERE A KÉP/DIAGRAM/... NYELV(EK) NYELVÉSZETÉNEK KERETÉBEN?

83

6. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK KREATÍV MEGKÖZELÍTÉSE SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANI KERETBEN

- 1. KÉRDÉS: MI A KREATÍV GYAKORLATOK VÉGZÉSÉNEK/VÉGEZTETÉSÉNEK ELSŐDLEGES CÉLJA, ÉS E GYAKORLATOK MILYEN TÍPUSAI KÖZÖTT LEHET/CÉLSZERŰ KÜLÖNBΣÉGET TENNI?** 91
- 2. KÉRDÉS: MELYEK AZOK A SZEMPONTOK, AMELYEKET A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK FIZIKAI TESTÉNEK VIZSGÁLATÁNÁL FIGYELEMBE KELL VENNII?** 95
- 3. KÉRDÉS: MELYEK AZOK A SZEMPONTOK, AMELYEKET A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK FIZIKAI TESTÉHEZ RENDELHETŐ FORMAI FELÉPÍTÉS VIZSGÁLATÁNÁL FIGYELEMBE KELL VENNII?** 96
- 4. KÉRDÉS: MELYEK AZOK A SZEMPONTOK, AMELYEKET A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK FIZIKAI TESTÉHEZ RENDELHETŐ (NYELVI) JELENTÉSTANI FELÉPÍTÉS VIZSGÁLATÁNÁL FIGYELEMBE KELL VENNII?** 100
- 5. KÉRDÉS: MELYEK AZOK A SZEMPONTOK, AMELYEKET A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK FIZIKAI TESTÉHEZ RENDELHETŐ (VALÓSÁGOS VAGY KÉPZELT) VILÁGDARAB VIZSGÁLATÁNÁL FIGYELEMBE KELL VENNII?** 103
- 6. KÉRDÉS: MELYEK AZOK A SZEMPONTOK, AMELYEKET EGY STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELBŐL ÉS A VELE KAPCSOLATBA HOZHATÓ (MULTIMEDIÁLIS) SZÖVEGEKBŐL LÉTREJÖVŐ SZÖVEGCSALÁDOK INTERTEXTUÁLIS VIZSGÁLATÁNÁL FIGYELEMBE KELL VENNII?** 111
- 7. KÉRDÉS: MI A KAPCSOLAT A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEKRE VONATKOZÓ KREATÍV MEGKÖZELÍTÉS 'KREATÍV-PRODUKTÍV' ÉS 'KALEIDOSZKOPIKUS' TÍPUSÚ GYAKORLATAI KÖZÖTT?** 120

7. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK ANALITIKUS MEGKÖZELÍTÉSE SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANI KERETBEN

- 1. KÉRDÉS: MIK A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK ANALITIKUS SZÖVEGMEGKÖZELÍTÉSÉNEK ÁLTALÁNOS VEZÉRLŐ ALAPELVEI?** 121

2. KÉRDÉS: MIT MONDHATUNK EGY ADOTT STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JEL MEGFORMÁLTSÁGÁNAK LEÍRÁSAKOR ANNAK FIZIKAI TESTÉVEL [=VEHIKULUMÁVAL/VEHIKULUM-IMÁGÓJÁVAL] KAPCSOLATBAN?	123
--	------------

3 KÉRDÉS: MIT MONDHATUNK EGY ADOTT STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JEL MEGFORMÁLTSÁGÁNAK LEÍRÁSAKOR ANNAK FORMÁLIS FELÉPÍTÉSÉVEL [=FORMÁCIÓJÁVAL] ÉS (NYELVI) SZEMANTIKAI FELÉPÍTÉSÉVEL [=SENSUSÁVAL] KAPCSOLATBAN?	124
---	------------

4. KÉRDÉS: MIT MONDHATUNK EGY ADOTT STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JEL MEGFORMÁLTSÁGÁNAK LEÍRÁSAKOR A HOZZÁ RENDELHETŐ VILÁGDARABBAL [=RELÁTUM-IMÁGÓVAL/RELÁTUMMAL] KAPCSOLATBAN?	131
--	------------

8. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA MINT EGY STUDIUM GENERALE EGYIK ALAPELEME

1. KÉRDÉS: MIT NEVEZÜNK 'STUDIUM GENERALE'-NAK?	135
--	------------

2. KÉRDÉS: MILYEN STUDIUM GENERALE FUNKCIÓT TÖLT/TÖLTHET BE A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA AZ INTERDISZCIPLINÁRIS ALAPOZÁS TUDOMÁNYAIVAL VALÓ KAPCSOLATÁBAN?	137
--	------------

3. KÉRDÉS: MILYEN STUDIUM GENERALE FUNKCIÓT TÖLT/TÖLTHET BE A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA A NYELVÉSZETI TUDOMÁNYOKKAL VALÓ KAPCSOLATÁBAN?	138
--	------------

4. KÉRDÉS: MILYEN STUDIUM GENERALE FUNKCIÓT TÖLT/TÖLTHET BE A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA A SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOKKAL VALÓ KAPCSOLATÁBAN?	140
---	------------

5.KÉRDÉS: MILYEN STUDIUM GENERALE FUNKCIÓT TÖLT/TÖLTHET BE A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA AZ ALKALMAZÁSI TERÜLETEKKEL VALÓ KAPCSOLATÁBAN?	141
---	------------

KITEKINTÉS	143
-------------------	------------

BIBLIOGRÁFIA	144
---------------------	------------

TÁRGYMUTATÓ	153
--------------------	------------

ELŐSZÓ

1990 óta rendszeresen foglalkozunk egy olyan átfogó – nem kizárólag a szűk értelemben vett nyelvi adatokból kiinduló, ugyanakkor mégis nyelvészeti indíttatásúnak nevezhető – szövegpszichológiai kialakításával és a különféle szinteken folyó oktatás gyakorlatában való megvalósításával, amely nagymértékben épít a tanulók/hallgatók kreatív-interaktív együttműködésére.

Az *Iskolakultúra* hasábjain 1997 áprilisa és 1998 májusa között egy 12 részes cikksorozatban tettünk kísérletet ennek a szövegpszichológiai összegző bemutatására. Ez a cikksorozat – enyhén átdolgozott formában – 1999 elején *A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba* címmel (ugyancsak az *Iskolakultúra* gondozásában) könyv alakban is megjelent.

Bár már abban a „Bevezetés”-ben is egy a *multimediális szövegek* elemzésére és leírására alkalmas szemiotikai szövegtan bemutatására törekedtünk, a koncepciókat szemléltető példákat csaknem kivétel nélkül kizárólag lexikai elemekből építkező szövegekből vettük. Tettük ezt nem utolsó sorban abban a reményben, hogy egy azt követő hasonló jellegű publikációt a multimediális szövegek (vagy azok egy gyakori típusa) kérdései tárgyalásának szentelhetünk.

Amikor az *Iskolakultúra* 2000-ben egy ilyen természetű cikksorozat elindítására lehetőséget adott, választásunk a *statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jelekre* esett mint a *multimediális kommunikátumok* egyik leggyakoribb megvalósulási formájára. Ennek a cikksorozatnak első három része időközben megjelent, itt pedig – a cikksorozat folytatása helyett – a választott téma (célkitűzésünknek eleget tevő) valamennyi kérdésre és válaszra kiterjedő feldolgozását veheti kézhez az olvasó.

Előző könyvünk Előszavának stílusát követve, e könyv megjelenésének lehetőségéért is abban a reményben mondunk köszönetet, hogy az olvasók – tanárok, főiskolai és egyetemi hallgatók, de az érdeklődő középiskolai diákok is – ezt a könyvünket is haszonnal tudják majd forgatni, és visszajelzéseikkel ebben az esetben is segíteni fogják további munkánkat.

Macerata – Budapest, 2001. október

P. S. J. – B. Zs.

BEVEZETÉS

Az Iskolakultúra gondozásában 1999 elején megjelent *A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba* című könyvünk, amelyben a kutató-oktató munkánkban alkalmazott szövegtani koncepció, valamint annak szöveg-szemlélete összegző bemutatására tettünk kísérletet.

Jóllehet azt a *verbális* és *multimediális* szövegekre egyaránt alkalmazható szövegfogalmat, amelyre az említett szövegtani koncepció épül, a szóban forgó könyvben bemutattuk, magának a koncepciónak a tárgyalásakor érdemben csaknem kizárólag a *verbális szövegek* mint komplex jelek szövegtanának kérdéseivel foglalkoztunk, természetesen megragadva minden kínálkozó alkalmat arra is, hogy a multimediális szövegek szövegtani aspektusaira utaljunk.

Ilyen utalások voltak többek között a következők:

Minthogy a legtöbb szövegnek mint komplex jelnek a jelölő-je több médiumhoz tartozó elemeket – a verbális elemeken kívül például illusztrációkat, diagramokat stb. is – tartalmaz, célszerűnek tartjuk *mind a verbális (unimediális), mind a verbális összetevőt is tartalmazó multimediális* jelölővel rendelkező komplex jeleket szövegnek nevezni. (A verbális összetevőt nem tartalmazó multimediális jelölővel rendelkező komplex jelekre való utalás céljára viszont célszerűbbnek tartjuk a ‘multimediális kommunikátum’ szakkifejezés használatát.) [...]

Azt is figyelembe kell vennünk továbbá, hogy az élet különböző területein nemcsak *statikus* multimediális szövegekkel találkozunk, hanem egyre gyakrabban *dinamikusokkal* is [...]

Ami a *statikus* kommunikátumokat illeti, ha csupán a tankönyvi szövegekre gondolunk, akkor sem dönthetünk másképpen, mint úgy, hogy *a verbális összetevő mellett más mediális összetevőket is tartalmazó* jelölővel rendelkező komplex jeleket is szövegnek nevezzük. A tankönyvi szövegek nagy része ugyanis – bármely oktatási szinten – a lexikai elemek mellett táblázatokat, diagramokat, grafikonokat, térképeket, grafikákat, fotókat stb. is tartalmaz. Ha erre gondolunk, csodálkoznunk kell azon, hogy miért fordítunk olyan nagy gondot a lexikai elemek olvasására és megértésére, és miért törődünk olyan keveset (ha törődünk egyáltalán!) a nem lexikai természetű szövegösszetevők befogadásával. [17. oldal]

Az ezekben az idézetekben kifejezésre jutó alapállásnak megfelelően a multimediális szövegekkel kapcsolatban könyvünk további részében is általában olyan multimediális szövegekre utalunk, amelyek a verbális összetevő mellett táblázatokat, diagramokat stb. tartalmaznak. Ehhez a szövegtípushoz térünk vissza végül könyvünk „Kitekintés” című záró fejezetében is:

Ami a *multimediális* szövegeket illeti, mindenekelőtt egy – a multimediális szövegek szövegtani megközelítésének általános kérdéseivel foglalkozó – *Bevezetés* létrehozására lenne szükség: Ez a Bevezetés, azon túl, hogy összhangban kellene álljon a verbális szövegek szövegtani megközelítését tárgyaló Bevezetéssel, felépítésében abból a szempontból is hasonló lehetne ehhez a könyvhöz, hogy az általános kérdések tárgyalása mellett példaként egy kiválasztott multimediális szövegtípus problémáinak tárgyalására koncentrálna. Részletesebben elemzendő szövegtípusként gondolni lehetne például a verbális és nem verbális (illusztratív, diagrammatikus stb.) komponenst egyaránt tartalmazó írott/nyomtatott multimediális szövegek különféle altípusaira, mint olyanokra, amelyekkel a tanulók tanulmányaik során leggyakrabban találkozhatnak. [153. oldal]

Egy ilyen „Bevezetés” létrehozására tett kísérletként kívánunk a továbbiakban a *statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek* szövegtani megközelítésével foglalkozni. Az ennek a tematikának a tárgyalására tervezett könyvünk felépítésében követjük „A szöveg megközelítései” főcímmel publikált könyvünk struktúráját, mind ami annak fejezetekre tagolását, mind ami a tárgyalás ‘kérdések – válaszok’ jellegét illeti, és pedig a következő célkitűzéssel.

Szeretnénk,

- ha világossá válna egy ‘integratív’ – mind a kizárólag lexikai elemekből építkező, mind a lexikai elemek mellett más médium(ok)hoz tartozó elemeket is tartalmazó szövegek tulajdonságait egyidejűleg figyelembe venni tudó – szövegtani koncepció szükségessége és haszna,

- ha „A szöveg megközelítései” című könyvünk ismerői könnyen tájékozódni tudnának ebben az újabb könyvben is,

- ha mind régebbi, mind újabb olvasóink módszertani kapcsolatot tudnának teremteni a szóban forgó komplex jelek verbális és nem verbális összetevőinek, valamint e két típusú összetevő konfigurációjának a szövegtani megközelítése között, végül,

- ha ez az újabb könyv ‘utat’ nyitna tetszőleges típusú multimediális szövegek problematikájának szövegtani megközelítéséhez általában.

Ezeknek a célkitűzéseknek a jegyében fogunk hozzá a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek szövegtani megközelítésének rendszeres tárgyalásához. A választott jeltípus megnevezésére azért választottuk „a ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek” kifejezést, mert ez nem tulajdonít elsőbbséget egyik jelösszetevőnek sem (ami nem mondható el például az „illusztrált szöveg” kifejezésről, amely egyértelműen a ‘szöveg’ dominanciájára utal a vele megnevezett komplex jelekben), az adott típuson belül pedig azért korlátozzuk vizsgálódásunkat a *statikus* komplex jelekre, mert egyrészt azok jelentik a kizárólag lexikai elemekből álló írott/nyomtatott szövegekhez viszonyított következő (vizuális) komplexitás szintet, másrészt mert mindennapi életünkben (főleg annak nyomdatechnikával kapcsolatos kultúrájában) jelentős szerepet játszanak.

Ami tárgyalásunk ‘kérdések – válaszok’ jellegét illeti, itt is élünk az előző könyvünkben alkalmazott módszerrel, azaz az egyes fejezeteken belül *kérdések* formájában fogalmazzuk meg a főbb egységeket képező témaegyütteseket és valamennyi kérdésre *két választ* adunk: az első sorban *elméleti megközelítését* és az első sorban *oktatási gyakorlatát*. Bár az első választ itt is P. S. J. monogrammal, a másodikat pedig B. Zs. monogrammal vezetjük be, valóságos válaszainknak (amelyekben az elméleti és gyakorlati nézőpont nem, vagy nem a két szerző személye szerint különül el) ez csupán technikai-retorikai tagolása az olvasók általunk feltételezett igényeinek maximális figyelembevételére érdekében.

Valamennyi fejezethez a fejezetben található közvetlen irodalmi utalásokon túl *rövid kommentált irodalomjegyzéket* is csatolunk, amelyben azt jelezzük, hogy a szóban forgó témák bővebb kifejtése mely művekben található.

Ezt a könyvet is egy (a tematikus tájékozódás megkönnyítése céljából több szektorra osztott *Bibliográfia*, valamint *Név- és tárgymutató* zárja.

Beszélgéseinkben ez alkalommal is kétféle idézőjelet használunk: Fél idézőjelbe tesszük egyrészt a szaknyelvi szavakat, kifejezéseket (ezt az idézőjelet azonban nem használjuk minden alkalommal, az adott szakszó/szakkifejezés első előfordulása után csak olykor-olykor ismétljük meg emlékeztetőül), valamint azokat, amelyek – jöllehet nem szaknyelvi kifejezések – köznyelvi jelentésüktől többé-kevésbé eltérő módon használunk; másrészt ugyancsak fél idézőjelet használunk több szó egyetlen kifejezéssé való összekapcsoltságának a jelölésére. A szokásos idézőjelet használjuk ezzel szemben a nem szakkifejezés jellegű szavak, valamint más művekből szó szerint átvett címek és szövegrészek idézésekor.

Jelen könyvünk *Bibliográfiája* – előző könyvünk Bibliográfiájának felépítésével összhangban – a következő szektorokat tartalmazza:

A.0.: Kiegészítés *A szöveg megközelítései* című könyvünk Bibliográfiájának „A szövegtani kutatás válogatott bibliográfiája” szektorához.

A.1.: A multimedialitás különféle általános kérdéseit tárgyaló művek válogatott bibliográfiája.

A.2.: A ‘statikus (verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek elemzésének kérdéseit (illetőleg azokat is) tárgyaló művek válogatott bibliográfiája.

B.: A könyvben idézett pedagógiai művek bibliográfiája.

C.: A könyvben elemzett statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jeleket tartalmazó művek bibliográfiája.

D: Néhány válogatott illusztrált magyar irodalmi mű (és műfordítás) annotált bibliográfiája.

1. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JEL FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE

Mint ahogy a multimediális szövegek típusaival kapcsolatban is fennáll az az eset, hogy nincs általánosan elfogadott egyértelmű terminológia, szükségesnek tartjuk tárgyalásunkat néhány alapvető szakszó és szakkifejezés általunk használt módjának tisztázásával kezdeni.

1. KÉRDÉS:

MIT CÉLSZERŰ STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELNEK NEVEZNÜNK?

P. S. J.: Mindenekelőtt azt kívánom hangsúlyozni, hogy a 'jel' szakszóval mi egy *jelölőből és jelöltből álló relációra* utalunk, s nem egy *jelölőként felfogott fizikai tárgyra*; egy jel komplexitását pedig két tényezőtől eredeztetjük: (a) egyrészt abból, hogy valamennyi jel bizonyos nagyságrenden túl *elemi jelek konfigurációja*, (b) másrészt abból, hogy a jelek jelölő összetevőjében *bármilyen médiumhoz tartozó jelelemek* együtt-előfordulását megengedjük. (Azt természetesen, hogy mi tekintendő 'elemi jel'-nek, illetőleg 'médium'-nak, az alkalmazott elméleten belül tisztázni kell.)

A „statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jel” kifejezéssel olyan komplex jelekre utalunk, amelyeknek (a) vizuálisan rögzített 'verbális elem' összetevője tetszőleges nagyságrendű lehet – lehet egyetlen szó, szintagma, egyszerű- vagy összetett mondat, mondatrész, mondatlánc, függetlenül attól, hogy ez a 'verbális elem' összetevő önmagában is képes szöveggé funkcionálni vagy sem; (b) hasonlóképpen tetszőleges nagyságrendű lehet az ugyancsak vizuálisan rögzített kép/diagram/... összetevője is – ez lehet *egyedül álló művészi kép*, de lehet (képi elbeszélést alkotó vagy nem alkotó) *rajzolt képsor* is, lehet *egy vagy több fotó*, lehet *egy vagy több tetszőleges térkép* vagy *diagram* stb., s természetesen lehet *valamennyi együttesen* is; (c) s a statikus komplex jeleken belül e két összetevő kapcsolata tetszőleges jellegű lehet – mindkét összetevő lehet *tárgynyelvi*, a verbális összetevő lehet *metanyelvi* a kép/diagram/... összetevőhöz való viszonyában, illetőleg e kétféle kapcsolat tetszőleges kombinációban is előfordulhat.

A „vizuálisan rögzített” kifejezés elég általános ahhoz, hogy a szóban forgó statikus komplex jelekkel kapcsolatban vele ne csak írott vagy nyomtatott komplex jelekre utaljunk, hanem diákon, képernyőn,

tárgyakon, falfelületeken láthatókra is. A statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek tipológiáját a szemiotika kell, hogy megalkossa.

B. Zs.: Addig is, amíg elérkezünk e tipológia aspektusainak tárgyalásához, hasznosnak tartom itt mind a mindennapi életben, mind az oktatási gyakorlatban előforduló statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jeleknek – tipológiai szempontból teljességre nem törekvő – mini-példatárát nyújtani:

- a szóban forgó komplex jelek körébe tartoznak például a reklámok, amelyekkel nap mint nap a legkülönbébb kontextusokban találkozunk,

- bármiféle ‘doboz’-os, vagy más módon előrecsomagolt árut vásárolunk, a doboz, illetőleg csomagolás ilyen jelek felhasználásával jelzi tartalmát,

- e jelek gazdag tárháza található a lexikonokban: személyek, tárgyak, városok fotói, művészi reprodukciók, különféle termékek előállítását szemléltető folyamatábrák, térképek, a klasszikus balett ‘pozíciói’-nak sematikus rajzai, az ember, illetőleg különféle állatok testére utaló anatómiai reprezentációk stb., valamennyi természetesen rövidebb-hosszabb verbális kifejezés kíséretében,

- a regények, verseskönyvek egy része illusztrált, a szakkönyvek pedig csaknem kivétel nélkül illusztráltak,

- kifejezetten ilyen komplex jelekkel él valamennyi képregény,

- bármilyen tantárgyról legyen is szó, szinte nem találunk olyan tankönyvet, amelyben ne találkoznánk a szóban forgó típushoz tartozó komplex jelekkel,

- ide sorolhatók továbbá a szinte minden tantárgy tanítását segítő transzparenszek (falitáblák), amelyek a verbális elemek mellett képet, diagramot vagy más tantárgyfüggő vizuális elemet is tartalmaznak (pl: *Hangképző szerveink; A magyar nyelv eredete*; magyar és idegen nyelvű nyelvtani táblázatok; történelmi és művelődéstörténeti korszakokat együttesen bemutató „időszalagok” stb.),

- s végül azt se hagyjuk említés nélkül, hogy számos – oktatási segédletként is használható/használandó – természettudományos vagy humán tematikájú CD-ROM is bőven alkalmaz statikusnak tekinthető ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jeleket.

2. KÉRDÉS:

A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGSZERŰSÉGE MENNYIBEN ADOTT KOMPLEX JELEKHEZ RENDELT KÜLSŐ TULAJDONSÁG, ÉS MENNYIBEN AZOK BELSŐ (INHERENS) TULAJDONSÁGA – HA AZ EGYÁLTALÁN?

P. S. J.: „A szöveg megközelítései” főcímmel publikált előző könyvünkben részletesen foglalkoztunk a szövegszerűség kritériumaival. Minthogy abban a könyvben egy *általános* (azaz globális felépítésében *tetszőleges multimediális szövegekre* is alkalmazható) *szövegtant* körvonalaztunk, a szövegszerűség általános szövegtani értelmezése a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelekre is alkalmazható.

E kijelentés alátámasztására lássuk a szövegszerűség ott megfogalmazott általános értelmezését:

Csak bizonyos komplex jeleket célszerű szövegnek neveznünk, és pedig azokat, amelyek egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs-szituációban egy tényleges vagy feltételezett kommunikatív funkció betöltésére alkalmasnak, ‘jelölő-jelölt’ kapcsolatként pedig az adott szituációra vonatkozóan összefüggőnek és valamiképpen teljesnek tarthatók.

Ahhoz, hogy ezt a választ megfelelő módon értelmezhessük – tettük hozzá ehhez a meghatározáshoz –, minimálisan azt kell tudnunk, hogy mi módon értelmezendők a benne használt ‘kommunikációs-szituáció’, ‘kommunikatív funkció’, ‘összefüggő’ és ‘teljes’ kifejezések. (...) a funkció, összefüggőség és teljesség követelményének teljesítése semmiféle követelményt nem támaszt egy adott komplex jel *terjedelmére* vonatkozóan. A komplexitás az úgynevezett nulla-fokútól tetszőleges fokúig terjed, azaz egyetlen szó vagy egyetlen egyszerű mondat nagyságrendű komplex jel éppúgy szövegnek tekinthető, mint a ‘több összetett mondat’ nagyságrendű. (19. oldal)

Ennek az általános értelmezésnek az összetevőit később a következőkben foglaltuk össze:

Célszerű *szövegnek* tekinteni a

- befogadók kommunikációs-szituációkra vonatkozó elvárásainak eleget tevő,

- lényegüket tekintve önmagukban lezártnak tartható, vagy más komplex jelektől ugyan közvetlenül függő, de bizonyos értelemben önmagukban is lezártnak tartható,

- (a ‘maga módján’ multimediális) verbális, vagy verbális összetevőt is tartalmazó (a szó tágabb értelmében véve) multimediális jelölővel rendelkező komplex jeleket,

- függetlenül azok nagyságrendjétől. (20. oldal)

A *kommunikatív funkció* jellegének, valamint az *összefüggőség* és a *teljesség* érzetének alátámasztására szolgáló elemek/stratégiák vizsgálata a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek szövegtanának is alapvető feladata. Csak mélyreható szövegtani vizsgálat eredményeként tudunk arra vonatkozó véleményt alkotni, hogy ezeknek az elemeknek/stratégiáknak melyike ‘külső’ és melyike ‘belső’. Annyit azonban már most is állíthatunk, hogy az itt tárgyalt komplex jeleknek a szövegszerűsége is – ami e komplex jelek elnevezése eredményeként explicit módon *multimediális szövegszerűség* – elsősorban egy (általában a létrehozásuk és/vagy befogadásuk kontextusától függően) hozzájuk rendelt *külső* tulajdonság, s nem egy megformáltságuktól függő *belső*, más szóval *inherens*. Az *összefüggőség* és *teljesség* érzetének alapját ugyanis annak a tárgynak/eseménynek az – ismereteinkben, tudásunkban tükröződő – összefüggősége és teljessége képezi, amire feltételezésünk szerint az adott komplex jel utal és nem e komplex jel (nyelvi) megformáltságbeli összefüggősége és teljessége.

Ahhoz a kérdéshez, hogy a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelekkel kapcsolatban is lehetséges-e ‘nyelvi rendszer(ek)’-ről, valamint a ‘nyelvi rendszer(ek) használatá’-ról beszélni, ahogy azt a verbális szövegekkel kapcsolatban tesszük, a későbbiek során térünk vissza.

B. Zs.: Egy statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jel összefüggősége, teljessége, valamint részleges vagy teljes lezártsága néhány aspektusának szemléltetésére álljon itt a következő példa:

A *Magyar Larousse Enciklopédia* 1. kötetének 41. oldalán található az „I. A jobb félteke külső felszíne” feliratú ábra.

Ez a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jel önmagában is összefüggőnek és teljesnek tekinthető, amely a szóban forgó agyféltekére vonatkozóan az adott kommunikációs-situációban meghatározott (informáló) funkciót képes betölteni.

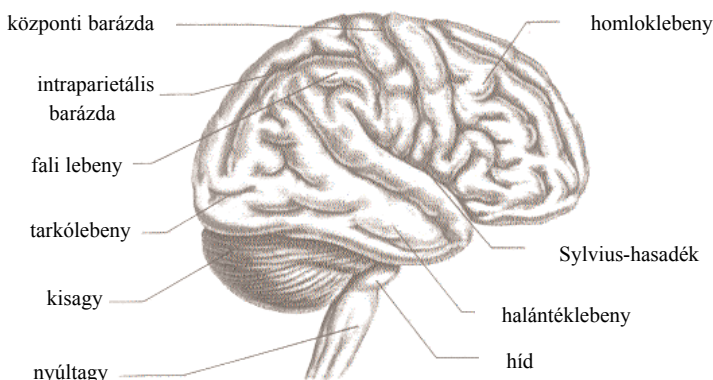
Bár ‘önmagában lezárt’-nak is tekinthető, lezártsága azonban két szempontból is részleges.

(a) Egyrészt azért, mert ez a komplex jel egy négy ábrából álló együttesnek csupán az egyike (a másik három ábrát a „II. A mozgató-, érző és érzékelő mezők”, „III. A bal félteke belső felszíne”, valamint a „IV. Frontális metszet” feliratú ábrák képezik).

(b) Másrészt azért, mert ‘összefügg’ a következő (verbális) szövegrésszel:

agy fn 1. *Orvos* Agyvelő. – A gerincesek koponyájában elhelyezkedő idegközpont. Az embernél igen fejlett: két, számos tekerénnel ellátott féltekéből áll. A tudatos érzékelés, az akaratlagos mozgás és a lelki tevékenységek szerve. A *nagyagy* két *agyfélte-*

kéből, vmint az azokat összekötő struktúrákból áll. Üregei az agy-kamrák, amelyekben az agyvíz áramlik. Az embernél az agyféltekék felületes rétegét a szürkeállomány képez: barázdák, hasadékok szántják, ami által mindkét féltekén elkülöníthető a homlok-, fali-, halántéki-, tarkói-, valamint az ún. szigetlebeny. (...)

1. ábra: A jobb félteke külső felszíne

E verbális szövegrész és az 1. ábra összefüggősége a bennük közösen előforduló szakszavak által jut kifejezésre. A verbális szöveg – ami annak nyelvi-fogalmi jelentését illeti – önmagában is ‘érthető’ ugyan, de annak a ‘nyelven kívüli valóság’-nak a mentális képét, amelyre ez a verbális szöveg utal, csupán e szöveg alapján egy ‘laikus olvasó’ nem tudja létrehozni. Ennek a mentális képnek a létrehozását segíti elő az ábra.

Ezzel a példával kapcsolatban érdemes talán még azt is megjegyezni, hogy ez a komplex jel ‘hipertextuális’ szervezettségű: a verbális szöveg kurzívval szedett elemei más lexikonszócikkekre utalnak, ez a szócikk-együttes továbbá kapcsolatban áll az ‘orvosi’ „szív”, „tüdő” stb. szócikk-együttesekkel, ahol a kapcsolat azáltal is kifejezésre jut, hogy valamennyi szócikk-együttes ábrái azonos jellegűek.

***

A tárgyalt témához általában lásd: KÁRPÁTI Andrea: *Bevezetés a vizuális kommunikáció tanításába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp, 1995. Az általunk választott jeltípus globális szemiotikai-textológiai megközelítéséhez lásd: *Multimédia*. OKSzi, Bp, 1996 és *Multimédia II*. OKSzi, Bp, 1998.

A „verbális elem + kép/diagram/...”-típusú komplex jelekre szövegtani megközelítésű példák a *Szemiotikai szövegtan* 7., 11. és 12. kötetében, valamint a már említett két *Multimédia*-kötetben találhatók.

2. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGTANI KUTATÁSÁNAK DISZCIPLÍNÁKÖRNYEZETE

ADEKVÁT SZÖVEGTANOK – E SZÖVEGTANOK ALKALMAZÁSI TERÜLETEI

Mielőtt a fejezet címében jelzett témák tárgyalását elkezdenénk, miként a verbális szövegek esetében, úgy itt is foglalkoznunk kell röviden a 'szövegtan' szakszó adott kontextusbeli használatának egy-két aspektusával.

1. KÉRDÉS:

MI AZ ELŐNYE ÉS MI A HÁTRÁNYA „A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGTANA” SZAKKIFEJEZÉS HASZNÁLATÁNAK?

P. S. J.: Előző könyvünkben a 'szövegtan' szakkifejezés használatának (a) *előnyét* abban láttuk, hogy egyrészt nem szűkíti le az általa megjelölt diszciplína vizsgálati körét (mint ahogy például azt a 'szövegnyelvészet' szakkifejezés használata teszi), másrészt, hogy elkerül metaforikus terminológiai kiterjesztést/csúsztatást (mint ami a 'szöveggrammatika' szakkifejezés használatakor jön létre, hiszen 'több mondat' nagyságrendű szövegekre vonatkozóan nem beszélhetünk ugyanabban az értelemben grammatikáról, amelyben azt mondatokra vonatkozóan tesszük), (b) *hátrányát* pedig abban, hogy a 'szövegtan' szakkifejezés használata egyrészt azt sugallja, hogy a szövegtan a hangtan, morfématan, szintagmatan, szótan, mondattan sorába a legfelső szinten illeszkedő tan, ami nem állja meg a helyét, mert a 'szöveg' meghatározásában terjedelmi szempontok nem játszanak szerepet, másrészt abban, hogy túlságos mértékben a verbális szövegekhez kötődik, jöllehet mi multimedialis szövegekre (is) utaló szakkifejezésként alkalmazzuk. Ezirányú fejtegetésünket ott a következő megjegyzéssel zártuk:

Amikor a következőkben mindezek ellenére megmaradunk a magyar nyelvű terminológiában meglehetősen mély gyökeret vert 'szövegtan' szakkifejezés használata mellett, a későbbiek során megpróbáljuk azt egy hozzá illesztett jelzővel egyértelművé (egyértelműbbé) tenni. (28. oldal)

Mint könyvünkben világossá vált, szövegtani koncepciónk megjelölésében jelzőként mi a „szemiotikai” melléknevet alkalmazzuk, s a ‘szemiotikai szövegtan’ szakkifejezéssel olyan szövegtanra utalunk, amely a szövegek *formatani* és *jelentéstani* vizsgálatát egyaránt feladatának tekinti – a multimediális szövegekre vonatkozóan is.

Ha nem tévesztjük szem elől a bevezetett ‘szöveg’ és ‘szövegtan’ szakkifejezések előzőekben lerögzített értelmezését, nem lehetnek problémáink a „statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek szövegtana” kifejezés használatával kapcsolatban sem, különösen, ha nem felejtjük el azt sem, hogy ehhez a kifejezéshez mi azt a jelentést társítjuk, hogy *olyan komplex jelek multimediális szövegtana, amelyek szövegszerűségét a ‘verbális’ és a ‘kép/diagram/...’ összetevő együttesen határozza meg*. Az ‘együttes’ meghatározás természetesen nem jelenti azt, hogy e multimediális szövegek tárgyalásakor ne kellene a két összetevő funkcióját külön-külön is vizsgálat tárgyává tenni!

B. Zs.: Ehhez a témához csupán annyit kívánok hozzáfűzni, hogy természetesen miként ‘a verbális szövegek szövegtana’ szövegtana az *egyetlen szóból* álló szövegeknek is, úgy ‘a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek szövegtana’ szövegtana az *egyetlen képaláírásból és képből* álló multimediális szövegeknek is.

2. KÉRDÉS:

MELYIK AZ A (MAXIMÁLIS) DISZCIPLÍNÁKÖRNYEZET, AMELYBEN A STATIKUS ‘VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...’-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGTANI KUTATÁSA ELHELYEZENDŐ?

P. S. J.: A maximális diszciplínakörnyezetet az *1. táblázat* szemlélteti. Ez a táblázat abban különbözik az előző könyvünkben találhatóétól, hogy a „(dominánsan verbális)” specifikációt itt nem alkalmazzuk. Túl azon, hogy általában nem könnyű meghatározni, hogy mit is jelent egy nyelv- vagy médium-konfigurációnak, illetőleg szövegtartománynak a dominánsan verbális jellege, a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelekkel kapcsolatban nincs is szükség rá.

Lássunk most a jelen könyvünkben tárgyalt komplex jelekkel kapcsolatos egy-két példát a táblázatban található *alapfogalmak* megvilágítására:

- *nyelvnek* tekintjük nemcsak a verbális nyelveket, hanem a képi kommunikáció nyelveit, valamint a diagramok (és más nem verbális vizuális reprezentációk) létrehozására szolgáló jelrendszereket is;

- *médiumnak* egy-egy nyelvtípust: a verbális nyelvekét általában (= verbális médium), a képi nyelvekét általában (= a képi kommunikáció médiuma), a diagramok jelrendszereit általában (= a diagram alkalmazása révén létrejövő kommunikáció médiuma) stb.;

- *nyelvkonfigurációnak* például egy adott verbális nyelv és egy adott

Alkalmazási területek			
a köznap, a tudományos, a jogi, a vallási, az ideológiai, az irodalmi stb. kommunikáció területe éppúgy, mint a misztikusé vagy a patológusé			
<p>SzAT szövegtani társtudományok</p> <p>egy nyelv vagy médium, illetőleg egy</p> <p>nyelvkonfiguráció, médiumkonfiguráció, vagy szövegtartomány</p> <p>szövegtani <u>tár</u>studományai</p> <p>==</p> <p>ÁLTALÁNOS SZÖVEGTANI <u>TÁR</u>STUDOMÁNYOK</p> <p>***</p> <p>szövegtani <u>tár</u>studományok: poétika; narratológia, retorika; stilisztika, esztétika</p>	<p>SzT szövegtanok</p> <p>szövegtartományok</p> <p>szövegtanai</p> <p>==</p> <p>ÁLTALÁNOS SZÖVEGTAN</p> <p>***</p>	<p>Ny-T nyelvészeti tudományok</p> <p>egy nyelv vagy médium, illetőleg egy</p> <p>nyelvkonfiguráció, médiumkonfiguráció, vagy szövegtartomány</p> <p>nyelvészeti tudományai</p> <p>==</p> <p>ÁLTALÁNOS NYELVÉSZETI TUDOMÁNYOK</p> <p>***</p> <p>nyelvészeti tudományok: rendszer nyelvészet; a rendszer elemei hasz- nálátának nyelvészete; 'szöveg'-nyelvészet</p>	
IA-T Az interdiszciplináris alapozás tudományai			
filozófia	pszichológia szociológia/ antropológia	szemiotika kommunikáció- elmélet	formális metodológiák empirikus metodológiák X

1. táblázat

képi nyelv, vagy egy adott verbális nyelv és egy adott diagram-nyelv együttesét;

– *médiumkonfigurációnak* például a verbális médium és a képi kommunikáció médiumának, vagy a verbális médium és a diagram-nyelvek médiumának együttesét;

– *szövegtartománynak* az alkalmazási területek bármelyikéhez tartozónak tekinthető, közös tulajdonságokkal rendelkező szövegegyüttest, például a kísérleti pszichológia körébe tartozó szövegek tartományát, az úgynevezett ‘vizuális költészet’ körébe sorolható művek tartományát stb.

B. Zs.: E táblázat leegyszerűsített változatának megbeszélése hasznos lehet bármely oktatási szinten, mert olyan keretet nyújt, amelyben a tanulók/hallgatók elhelyezhetik az általuk tanult tárgyak nagyrészét,

s eközben világosabbá válhatnak előttük az azok között kimutatható szemiotikai összefüggések is.

A megbeszélés továbbá arra is szolgálhatna, hogy a tanulók/hallgatók létrehozhatnák azoknak a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jeleknek a ‘leltár’-át, amelyekkel életük különféle kontextusaiban találkoztak/találkoznak.

3. KÉRDÉS:

MI HATÁROZZA MEG A STATIKUS ‘VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...’-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGTANÁNAK JELLEGÉT?

P. S. J.: Ahogy azt előző könyvünkben láttuk, egy szövegtan jellegét – miként bármely más diszciplínáét – *tárgyának, céljának és módszerének* a hierarchiája határozza meg.

A statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek szövegtanának a *TÁRGYA* – a legáltalánosabb szinten – már elnevezése által adva van.

Ehhez a tárgyhoz természetesen különféle *CÉLOK* rendelhetők:

Cél lehet egyfelől egy olyan általános jellegű

– *kérdés-együttes* létrehozása, amelyre választ kell keresnünk, ha egy ehhez a típushoz tartozónak ítélt tetszőleges komplex jelet értelmezni kívánunk,

– *utasítás-együttes* létrehozása, amelyet követnünk kell, ha egy ehhez a típushoz tartozónak ítélt tetszőleges komplex jelet létrehozni kívánunk,

– *elmélet* létrehozása, amely (egy tágabb körű elmélet részeként) az ehhez a típushoz tartozónak ítélt komplex jeleknek mind értelmezését, mind létrehozását (mind különféle átalakításait) vezérelni képes.

Mind az értelmezés, mind a létrehozás (mind a különféle átalakítások) vonatkozhatnak kizárólag a komplex jelek (‘nyelvi formai’ és ‘nyelvi jelentéstani’) megformáltságára, de vonatkozhatnak azok bármely természetű kommunikatív funkciójára (‘értéké’-re) is.

Cél lehet másfelől bármely előzőkben felsorolt célnak egy-egy adott szövegtartományra vonatkozó megvalósítása is.

Hasonlóképpen sokfélék lehetnek az alkalmazni kívánt *MÓDSZEREK* is, a teljesen intuitív szövegmegközelítéstől a maximálisan algoritmizálásra (merev utasításrendszer alkalmazására) törekvőkig.

A módszerekkel kapcsolatban – minimális aktualizálással – csupán megismételni kívánjuk azt, amit előző könyvünkben is kifejezésre juttattunk: *Tanácsként* azt mondhatjuk, hogy olyan módszer kialakítására kell törekedni, amely lehetővé teszi mind a *verbális* nyelvi, mind a *nem verbális* nyelvi, mind pedig a *világra vonatkozó* ismeretek szabad alkalmazását, ugyanakkor a szövegekkel (szövegeken, illetőleg szövegek létrehozása érdekében) elvégzett valamennyi művelet eredményeinek a leírásánál maximális explicitiségre törekszik. (V.ö.: 31. oldal)

B. Zs.: Itt csupán az explicitiséggel kapcsolatban szeretnék (újból) egy *alapvető* dologra rámutatni, amit úgy tűnik, nem lehet elégszer hangsúlyozni.

A kutatók legtöbbször ‘intuitíve könnyen szövegnek minősíthető komplex jelek’-et (más szóval: *jó szövegeket*) elemeznek, majd az azokban általuk (bármilyen módszer alkalmazásával!) feltárt – konnexitást és kohéziót biztosító – (formai!) elemet úgy tüntetik fel, mint az adott komplex jel *szövegségének* a hordozóit, s eközben megfedkedznek a következő két dolog valamelyikéről:

– vagy alapvetően arról – s ez a rosszabbik eset –, hogy egy komplex jel szövegségének a hordozója az a komplex jel értelmezője által az adott kommunikációs helyzetben *összefüggőnek* és *teljesnek* tartott tárgy-, történés- vagy esemény-konfiguráció (más szóval VILÁGDARAB), amely az értelmező véleménye szerint az adott komplex jelben kifejezésre jut, és NEM (vagy NEM ELŐSORBAN) a szóban forgó komplex jel NYELVI MEGFORMÁLTSÁGA,

– vagy arról – s ez pedagógiai szempontból nem szerencsés –, hogy erre rámutassanak.

Korrekt és explicit szövegértelmező eljárás az, amely azt is bemutatja: ha a konnexitást és kohéziót biztosító (teljes egészében biztosítani látszó) elemeket változtatlanul hagyjuk ugyan, de az értelmezendő komplex jelben itt-ott akár csak minimális változtatást is eszközölünk (nyilvánvalóan olyat, amely megszünteti az adott komplex jelben feltehetően kifejezésre jutó ‘világdarab’ összefüggőségét és teljességét), megszűnik a szóban forgó komplex jel korábban nyilvánvalónak látszó ‘szövegség’-e is! S ezt az eljárást nem kell minden szövegértelmezéskor alkalmazni, erre elég a szövegértelmezések megkezdésének az elején egyszer egy-két példával nyomatékosan rámutatni, majd közben olykor-olykor emlékeztetni rá.

4. KÉRDÉS:

MILYEN JELLEGŰ SZÖVEGTAN(OK) LÉTREHOZÁSÁRA CÉLSZERŰ TÖREKEDNI A STATIKUS ‘VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...’-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK LEÍRÁSA SZÁMÁRA?

P. S. J.: Arra a kérdésre, hogy *Milyen jellegű szövegtan(ok) létrehozására célszerű törekedni?* előző könyvünkben a következő választ adtuk:

– Célszerű olyan *általános szemiotikai szövegtan* létrehozására törekedni, amelyből (amelynek alapján) az egyes szövegtartományok szövegtanai viszonylag könnyen létrehozhatók.

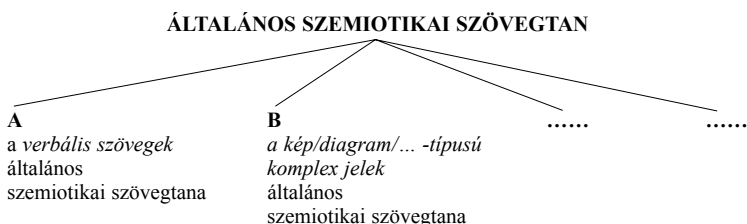
– Ami a ‘kizárólag verbális elemekből építkező szövegek’ tartományait illeti, ezek számára nagy valószínűséggel létrehoz-

ható egy, valamennyi ilyen tartomány igényeit egyidejűleg kielégíteni képes, *verbális szemiotikai szövegtan*.

– Ami a multimediális szövegek különféle tartományait illeti, azok között első helyen áll a ‘*lexikai (verbális) elemeket és illusztrációkat összetevőiként tartalmazó szövegek*’ tartománya. A verbális szemiotikai szövegtan létrehozása után (vagy inkább mellett) e szövegek szemiotikai szövegtanának kidolgozása a legsürgetőbb feladat. (36. oldal)

A szóban forgó könyvben elsődlegesen a *verbális szemiotikai szövegtan(ok)* kérdéseit tárgyaltuk (kizárólag magyar nyelvű szövegekből vett példák alkalmazásával), szem előtt tartva azonban egy *általános szemiotikai szövegtan* felépítésével kapcsolatban támasztható követelményeket is.

Egy *általános szemiotikai szövegtan* belső felépítésében a következő összetevőket tartom elkülöníthetőnek (1. ábra):

1. ábra

A pontokkal jelzett (itt közelebből meg nem határozott) általános szövegtanokkal kapcsolatban olyan szövegtanokra kell gondolni, mint a *zenei és nem zenei akusztikus* komplex jelek, a *mimikai* komplex jelek, a *proxemikus*, valamint a *koreografikus* komplex jelek stb. általános szövegtanai, hogy azoknak és a verbális komplex jelek általános szövegtanának az együttes alkalmazásával létre lehessen hozni mind a köznapi (szemtől szemben végbemenő) orális kommunikáció, mind a színházi előadások, az operák, a balettek, a film stb. elemzésére és leírására szolgálni tudó általános szemiotikai szövegtanokat.

A *statikus* ‘*verbális elem + kép/diagram/...*’-típusú *komplex jelek általános szemiotikai szövegtana* egyrészt összetevőkként kell tartalmazzon mind egy (A), mind egy (B) típusú általános szemiotikai szövegtant, másrészt egy olyan komplex összetevőt, amely a szóban forgó két általános szemiotikai szövegtan együttes alkalmazását vezérelni képes.

B. Zs.: A (B) típusú általános szemiotikai szövegtannal kapcsolatban természetesen elemzendő az a kérdés, hogy a tartományához tartozó komplex jelek valamennyi típusa: a figuratív, a személyekre, tárgyak-

ra, helyzetekre, történésekre utaló képekkel operálók, a nonfiguratív, illetőleg a kizárólag diagramokkal operálók, a kizárólag színekkel operálók stb. egyazon általános szemiotikai elméleti keretben kezelhetők-e, vagy valamennyi típus számára célszerű/szükséges megfelelő alkomponenseket létrehozni.

A komplex általános szemiotikai-szövegtani összetevő *célját* – úgy gondolom – abban célszerű megjelölni, amit az 1. fejezet 3. kérdésére adott válasz keretében a lehetséges célok egyikeként már megfogalmaztunk, hogy tudniillik: cél lehet egy olyan

elmélet létrehozása, amely (egy tágabb körű elmélet részeként) az ehhez a típushoz tartozónak ítélt komplex jeleknek mind értelmezését, mind létrehozását (mind különféle átalakításait) vezérelni képes.

5. KÉRDÉS:

MILYEN VISZONY ÁLL (ÁLLHAT) FENN AZ ALKALMAZÁSI TERÜLETEK ÉS A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZÖVEGTANA KÖZÖTT?

28

P. S. J.: A viszony ennek a szövegtannak az esetében is analóg a többi szövegtanéval:

– azok az *alkalmazási területek*, amelyek szövegei egyrészt verbális, másrészt kép/diagram/...-típusú jelekből épülnek fel, tárgytartományukból következő követelményeket támasztanak egy olyan szövegtannal szemben, amellyel operálni tudnak,

– az a *szövegtan* viszont, amely a szóban forgó alkalmazási területek számára alkalmas szövegtan kíván lenni, ezeknek az operációknak az elvégzéséhez olyan elméleti keretet kell, hogy nyújtson, amely magukat az operációkat is optimalizálni képes.

B. Zs.: Ahhoz, hogy erre a kérdésre az iskolai oktatás kontextusának megfelelő választ adhassunk, célszerű röviden áttekinteni azokat a 'kép/diagram/...-típusú' elemeket, amelyekkel tankönyvekben találkozhatunk.

E rövid szemle összeállításához egy adott középiskola gimnáziumi I. osztályának az 1999/2000. tanévben használt következő tankönyveit választottuk, s a továbbiakban is ezekre fogunk hivatkozni: *Irodalom a középiskolák I. osztálya számára; Általános természetföldrajz a középiskolák I. osztálya számára; Matematika I. Gimnázium; Fizika a reálérdeklődésű középiskolások számára. Mechanika I.; Ének-Zene a gimnáziumok I-III. osztálya számára; Műalkotások elemzése a gimnáziumok I-III. osztálya számára.*

Az „Irodalom a középiskolák I. osztálya számára” tankönyvben illusztrációként az ezen az évfolyamon tárgyalt irodalomtörténeti, műve-

lődéstörténeti korszakokra vonatkozó *fényképfelvételek* (pl.: barlangrajz, szobor, kódexlap, épület), festményekről készült *reprodukciók*, valamint *rajzok* fordulnak elő.

Az „Általános természetföldrajz a középiskolák I. osztálya számára” tankönyv sorszámozott 195 illusztrációja között például *sematikus rajz, grafikon, diagram, folyamatábra, térképvázlat, műholdfelvétel* szerepel.

A „Matematika I. Gimnázium” tankönyv sorszámozott illusztrációi közül 315 *ábra*, 12 *kép*. A sorszámozott *ábrák* – többek között – *diagramok, grafikonok, függvények, geometriai ábrák*; a *képek* eszközöket, arcképeket, hasonmás kéziratokat mutatnak be.

A „Fizika a reál érdeklődésű középiskolások számára. Mechanika I.” tankönyv szövegét fizikai jelenségekre, fogalmakra vonatkozó, illetve fizikai kísérleteket, kísérleti eszközöket bemutató *sematikus rajzok, sematikus képek, vektoriális ábrák, fénykép- és műholdfelvételek, térképvázlatok* stb. egészítik ki.

Az „Ének-Zene a gimnáziumok I–III. osztálya számára” című tankönyvben az éppen tárgyalt zeneműhöz kapcsolható, főként *fortotechnikával* készült arcképek, hangszerek, népi hímzések, kerámiák, hasonmás címlapok, kottarészletek, valamint *sematikus ábrák* stb. fordulnak elő illusztrációként.

A „Műalkotások elemzése a gimnáziumok I–III. osztálya számára” tankönyv – jellegéből adódóan – művészettörténeti korszakokként mutat be *fényképfelvételeket, reprodukciókat* különböző jelentős műalkotásokról, fényképeket épületekről, templomokról, valamint *alaprajzokat, építészeti tervrajzokat*.

***

Ebben a fejezetben a következő tankönyvekre hivatkoztunk:

MOHÁCSI Károly: *Irodalom a középiskolák I. osztálya számára*. 9., javított kiadás. Korona Kiadó, Bp, 1996; NEMERKÉNYI Antal: *Általános természetföldrajz a középiskolák I. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp, 1998; *Fizika a reál érdeklődésű középiskolások számára*. PAÁL Tamás: *Mechanika I.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp, 1995; HAJNAL Imre: *Matematika I.* Gimnázium. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp, 1997; BEKE László: *Műalkotások elemzése a gimnázium I–III. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp, 1993; LUKIN László – UGRIN Gábor: *Ének-Zene a gimnáziumok I–III. osztálya számára*. 3. kiadás. Tankönyvkiadó, Bp, 1992.

3. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSA

Az interdiszciplináris alapozó tudományok közé – ahogy az előző könyvünk *1. táblázatából* is látható (*lásd 29. oldal*) – a filozófia, a pszichológia, a szociológia/antropológia, a szemiotika, a kommunikációelmélet tartozik, valamint a formális és az empirikus metodológiák.

Vizsgáljuk meg mindenekelőtt a *szemiotika* szerepét a jelen könyvünkben tárgyalt komplex jelek szemiotikai szövegtanának létrehozásában.

1. KÉRDÉS:

MIVEL JÁRUL HOZZÁ A SZEMIOTIKA A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?

A szemiotika hozzájárulása a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek szemiotikai szövegtanának létrehozásához elsősorban abban áll, hogy a következő három feladat megoldásához szolgáltat elméleti keretet:

(1) olyan *integratív jelmodell* létrehozása, amely mind a *statikus verbális jelek*, mind a *statikus 'kép/diagram/...'-típusú jelek* számára jelmodellül szolgálhat;

(2) a *statikus 'kép/diagram/...'-típusú jelek tipológiájának* megalkotása;

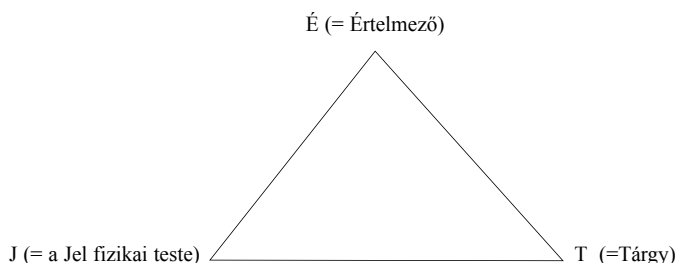
(3) a *statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek tipológiájának* megalkotása.

Lássuk most e három feladattal kapcsolatos aspektusokat külön-külön:

1. Egy *integratív jelmodell* összetevői

P. S. J.: A szemiotikában különféle jelmodellek ismeretesek. Induljunk ki itt az általános jelelmélet egyik alapítójaként számon tartott Ch. S. Pierce amerikai filozófus jelmodelljéből. (A „szemiotika” elnevezés is Pierce-től ered; a jelelmélet másik alapítója, F. de Saussure az általános jelelméletet szemiológiának nevezte. Mindkét elnevezés a görög *semeion* [= jel] szóból származik.)

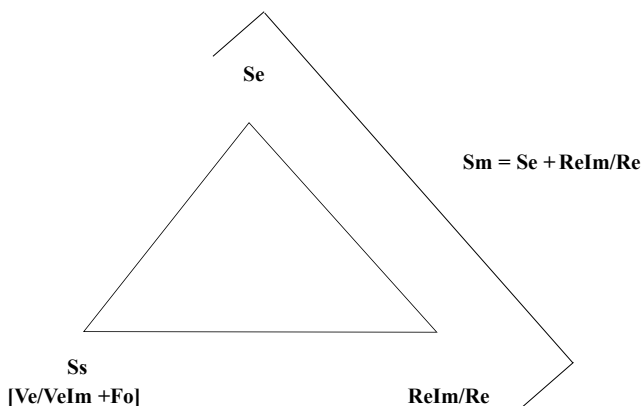
Pierce jelmodellje reprezentációjaként *lásd az 1. ábrát*, amely a Futó, 1995 tanulmányban található modell enyhén átalakított változata.

1. ábra

Pierce modelljében „A jel fizikai teste” megjelölés helyett az azzal egyenértékűnek tartható „representamen”, az „Értelmező” megjelölés helyett pedig az „interpretans” szakszót használta.

A hagyományos jelmodellek elsősorban *verbális jelek*, s azok között is csaknem kizárólag *főnevek* jelmodelljei; a szemiotikai textológia tárgyának, a *komplex jeleknek* differenciáltabb jelmodelljét a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra

A szemiotikai-textológiai jelmodell szimbólumainak a magyarázata – az előző könyvünkben adott magyarázattal (*lásd 41. oldal*) összhangban – a következő:

Ve: a komplex jel *fizikai teste* (fizikai manifesztációja) *vehikulum*];

VeIm: a komplex jel *fizikai testének* – a komplex jel alkotója vagy befogadója által létrehozott – *mentális képe* [*vehikulum-imágó*];

Fo: a komplex jel *fizikai testének mentális képéhez* – a komplex jel alkotója vagy befogadója által rendelt – *formai felépítés* [formáció];

Se: a komplex jel *fizikai testének mentális képéhez* – a komplex jel alkotója vagy befogadója által rendelt – *nyelvi jelentéstani* [nyelvi szemantikai] felépítés [*sensus*].

A *sensus*nak célszerű a következő három (egyidejűleg nem minden esetben jelenlevő) összetevőjét megkülönböztetni (lásd 3. ábra).

Se: D	Se: A
Se: E	

3. ábra

Se: D *Dictum* – teljes egészében verbalizálható fogalmi összetevő; például az a leírás, amely egy értelmező szótárban valamely szóhoz annak ‘értelme’-ként hozzá van rendelve (lásd pl. a „malom” szó szótárbeli értelmét);

Se: A *Apperceptum* – bármely érzékszervünk útján létrehozott, teljes egészében nem verbalizálható fogalmi összetevő; például az a kép, amely egy értelmező szótárban valamely szóhoz vizuális szemléltetőként hozzá van rendelve (lásd pl. a „malom” szóhoz hozzárendelt / hozzárendelhető képet);

Se: E *Evocatum* – nem fogalmi összetevő; például az az élmény és/vagy emóció, amelyet egy szó annak befogadójában kivált (lásd pl. a „malom” szó által valamely befogadóban kiváltható élményeket/emóciókat); az evocatum csak részben transzformálható D-, illetőleg A-típusú *sensus*-összetevővé.

ReIm: annak a (ténylegesen létező vagy elképzelt) *világfragmentum*nak a *mentális képe*, amely a komplex jel *fizikai testében* – a komplex jel alkotójának vagy befogadójának feltételezése szerint – kifejezésre jut [*relátum-imágó*];

Re: az a (ténylegesen létező vagy elképzelt) *világfragmentum*, amely a komplex jel *fizikai testében* – a komplex jel alkotójának vagy befogadójának feltételezése szerint – kifejezésre jut [*relátum*].

A felsorolt összetevők közül az első három a *jelölő* [*significans* [= **Ss**]], a második három a jelölt [*significatum* [= **Sm**]] összetevőjének tekinthető.

Hogy a **Re** összetevő a jelölt alkotóelemének tekintendő-e, az külön elemzést igényel, az pedig, hogy a **Ve** összetevőt a jelölő alkotóelemének tekintjük-e, attól függ, hogy fizikai vagy pszichológiai jelmodellel dolgozunk.

A két archoz rendelt jelentéstani felépítés egymásra vetítése – különösen, ha ezt a kompozíciót olvassuk is! – a kompozíciót egy akusztiko-vizuális komplex csendjellé teszi.

ReIm: A **Ve1**-hez *relátum-imágó*ként a megelőző interpretációs lépésekben létrehozott jelösszetevők közvetítésével az **Se**-ben kifejezésre jutó állapot(ok) mentális képe rendelhető.

Re: A **Ve1**-hez rendelhető *relátum* pedig következésképpen maga ez az állapot (maguk ezek az állapotok).

2. Megjegyzések a *statikus 'kép/diagram/...'-típusú jelek tipológiájának* megalkotásához

P. S. J.: A jelek tipológiájának kérdései különféle elméleti alapokról kiindulva közelíthetők meg. Ilyen elméleti alapok például Pierce-nek a jelek *utalásmódjainak* különbségén alapuló globális tipológiája, vagy Nelson Goodmannek az *inscriptiorendszerek* meglétén vagy hiányán alapuló tipológiája.

A jelek utalásmódjainak különbségével foglalkozva Pierce **ikonnak** nevezi azokat a jeleket, amelyek hasonlóság alapján utalnak – ikonszerű jel például a *fénykép*; **indexnek** nevezi azokat a jeleket, amelyek kontiguitás (közelség) alapján utalnak – indexszerű jel például egy *autó rendszám-táblája*, vagy egy *kanyart jelző közlekedési jel*; **szimbólumnak** nevezi azokat a jeleket, amelyek konvenció alapján utalnak – szimbólumszerű jelek például a *természetes nyelvek szavai*. Ezek a globális típusok ugyan tiszta típusoknak látszanak, valójában azonban sok ikon- vagy szimbólumszerű jelben is felfedezhetők indexszerűségre, sok ikonszerű jelben szimbólumszerűségre, sok szimbólumszerű jelben ikonszerűségre utaló aspektusok stb.

Az ezekhez a jeltípusokhoz tartozó jelek továbbá elhelyezhetők a *pierce-i jelmodell* bármely csúcán, azaz **J-összetevőként** éppúgy, mint **T-**, vagy **E-összetevőként**. Eredendő szemiotikai szerepükkel akkor jelennek meg a modellben, ha abban **J-összetevőként** szerepelnek. Amennyiben **T-összetevőként** helyezzük el őket, metanyelvi jelmodelleket kapunk, hiszen ebben az esetben a (nagy valószínűséggel verbális) **J-összetevő** ezekre a jelekre utal. Természetesen betölthetnek a modellben **E-funkciót** is.

Goodman *The Languages of Arts* [=A művészetek nyelvei] című könyvében többek között az úgynevezett notációrendszerek kérdéseivel is foglalkozik. Ehhez először az „inscriptiórendszer” fogalmát vezeti be, inscriptiórendszernek nevezve az írásrendszereket, azaz a verbális kommunikáció rögzítésére szolgáló különféle alfabetikus és nem alfabetikus rendszereket, a kottairás, valamint a táncírás rendszerét, hangsúlyozva, hogy a képi kommunikáció nem rendelkezik inscriptiórendszerrel. Minthogy a jelen könyvünkben tárgyalt téma szempontjából ez utóbbi megállapítása a döntő, csupán megjegyezzük, hogy azokat a követelményeket, amelyeket ő a notációs rendszerekkel szemben támaszt, véleménye szerint leginkább a kottairás (pontosabban a hagyományos kottairás) rendszere elégíti ki.

Jelelméleti szempontból az inskripció-, illetőleg a notációrendszerek azt a célt szolgálják, hogy élőnyelvi komplex **J-elemeket**, tehát az *előbeszédben*, az *előadott* ének vagy zeneművekben, valamint az *előadott* táncművekben használt komplex jelek fizikai testét *írott* verbális, zenei, illetőleg *táncpartitúra* jelek fizikai testévé transzformálják. Az elektronikus technika aktuális szintjén felmerül azonban a kérdés, hogy a *digitalizáció rendszere*, amely nem csak verbális, zenei vagy táncnyelvi komplex jeleket (legyenek azok élő- vagy írott nyelvi jelek), hanem képi komplex jeleket is transzformálni tud digitális komplex jelekké, nem tekinthető-e *speciális szuper-notációrendszernek*.

B. Zs.: Hivatkozva a fentiekben idézett tankönyvi példákra – amelyek között feltehetően a ‘kép/diagram/...’-típusú jelek nagy többsége előfordul – itt csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy egy adekvát szemiotikai jeltipológia létrehozásához, a piercei tipológiát finomítva, meg kell alkotni e tankönyvi jelek tipológiájának rendszerét.

Annak érzékeltetésére, hogy ez milyen feladatot jelent, álljon itt az említett tankönyvekből vett néhány illusztráció.

1. Irodalom

1. a

Balassi Bálint (Ismeretlen festő műve)

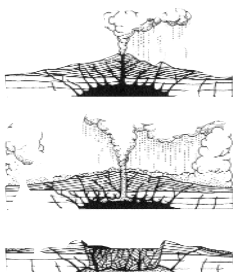
1. b

A Shakespeare korabeli színpad

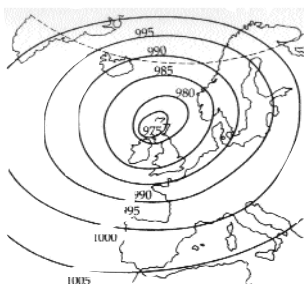
2. Általános természetföldrajz

2. a

32. b) A kaldérák udvarában gyakran újabb kráterek épülnek

2. b

73. Izobárvonalas térkép részlete

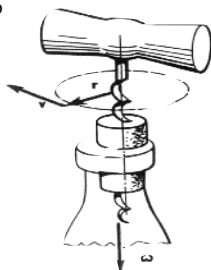
3. Fizika a reál érdeklődésű középiskolások számára. Mechanika I.

3. a

49. A) ábra

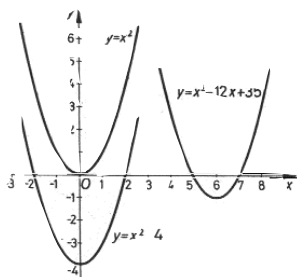
3. b

75. ábra

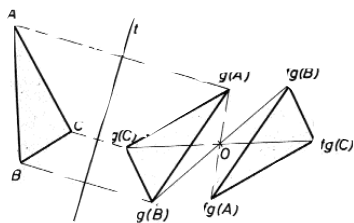
4. Matematika

4. a

38. ábra

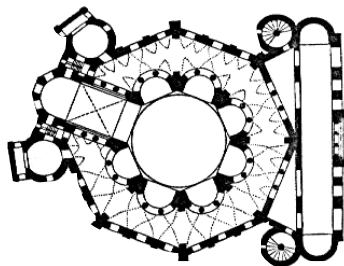
4. b

221. ábra

5. Műalkotások elemzése

5. a

Alaprajz

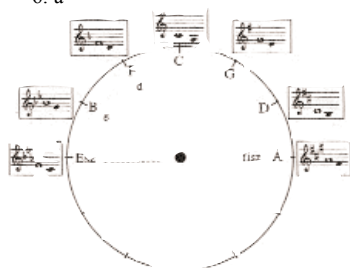
5. b

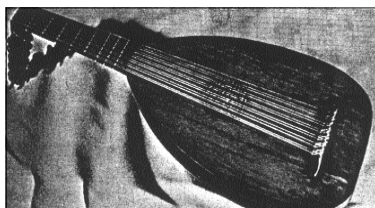
Izsó Miklós: Táncoló paraszt

6. Ének-Zene

6. a

6. b

*A kvintkör eddig megismert dúr és moll
hangneme*

A tankönyvi jelek tipológiájának rendszerét bemutató kép teljes-
sé tételéhez természetesen fel kell dolgozni az adott évfolyam itt még
nem említett egyéb tankönyveit is.

3. Megjegyzések a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek tipológiájának megalkotásához

Ez a tipológia is különféle elméleti alapokból kiindulva alkotható
meg: (1) egyik ilyen alapként a két jelösszetevő létrehozása lehetséges
módjainak figyelembe vétele szolgálhat, (2) másik alapként pedig a két
jelösszetevőnek a komplex jel jelentésének létrehozásában betöltött
szerepe.

3.1 Lássunk először a két jelösszetevő létrehozásának lehetséges
módjai közül néhányat.

P. S. J.: Ami a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú
komplex jelek létrehozását illeti, annak a következő főbb típusai kép-
zelhetők el:

(a) ugyanaz az alkotó hozza létre mindkét jelösszetevőt vagy egyide-
jűleg, vagy a lehetséges sorrendek valamelyikében;

(b) egy befogadó befogad egy verbális szöveget, s ahhoz alkotóként
létrehoz egy ‘kép/diagram/...’-típusú jelösszetevőt;

(c) egy befogadó befogad egy ‘kép/diagram/...’-típusú kommuniká-
tumot, s ahhoz alkotóként létrehoz egy tárgynyelvi vagy metanyelvi
verbális jelösszetevőt

(d) egy befogadó egyrészt befogad egy verbális szöveget, másrészt
befogad ‘kép/diagram/...’-típusú kommunikátumokat, s ez utóbbiak-
ból bizonyosakat az előbbihez rendel illusztrációként.

B. Zs.: A fent említett típusokhoz szemléltető irodalmi példaként
(amelyek analógiájára nem irodalmi példák is könnyen találhatók) a
követezőkre gondolhatunk:

(a) egyidejű alkotófolyamat keretében jönnek létre a vizuális költészet körébe sorolható kompozíciók; *A kis herceg* című mű verbális és nem verbális összetevőjét (számunkra ismeretlen sorrendben) maga Antoine de Saint Exupéry hozta létre;

(b) itt említhető példaként *Alice csodaországban* és *Alice tükörországban* vagy bármely, nem a szerzője által illusztrált vers;

(c) erre a típusra jó példák a művészi képekről írt versek;

(d) erre a típusra jó példa minden olyan irodalmi szöveg, amelyet nem kifejezetten hozzá készített fotók/képek illusztrálnak.

A tankönyvekből előzőekben idézett példák egy része – azok, amelyekhez verbális ‘értelmező szöveg’ is van rendelve – komplex jel, s mint ilyen besorolható az (a)-(d) típusok valamelyikébe.

3.2 Lássuk ezek után a két jelösszetevő jelentés létrehozásában betöltött lehetséges szerepének főbb típusait.

P. S. J.: Ami a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek összetevőinek a jelentés létrehozásában betöltött lehetséges szerepét illeti, annak a következő főbb típusai képzelhetők el:

(a) mindkét jelösszetevő önmagában teljes értékű (közel azonos) jelentéssel bíró (egymással párhuzamosan futó de egymástól különválasztható) közleménynek tekinthető;

(b) a verbális összetevő ugyan jóval kisebb terjedelmű, mint a ‘kép/diagram/...’-típusú, de a jelentés létrehozása szempontjából domináns;

(c) a ‘kép/diagram/...’-típusú jelösszetevő a verbális összetevőnek csak bizonyos részeihez járul jelentéskiegészítőként, és arról leválasztható;

(d) a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jel kompozíciójában a két jelösszetevő egymással váltakozik, aminek következtében hol az egyik, hol a másik jelösszetevő a jelentés kizárólagos hordozója.

B. Zs.: A fent említett típusokhoz szemléltető irodalmi és nem irodalmi példaként többek között a következőkre gondolhatunk:

(a) Wilhelm Busch német nyelven *Bildergeschichte* címmel megjelent műveinek legalább bizonyos darabjaira;

(b) a verbális címmel ellátott képek/fotók jó részére;

(c) bármilyen csak bizonyos részeiben illusztrált irodalmi vagy tudományos műére;

(d) ábrákkal/diagramokkal rendelkező matematikai, fizikai vagy kémiai szövegekre.

P. S. J.: A szemiotika mint interdiszciplináris alapozó tudományág szerepe rövid tárgyalásának befejezéseként azt szeretném hangsúlyozni, hogy az érintett feladatok megoldása elméleti és didaktikai szempontból egyaránt szükséges és hasznos:

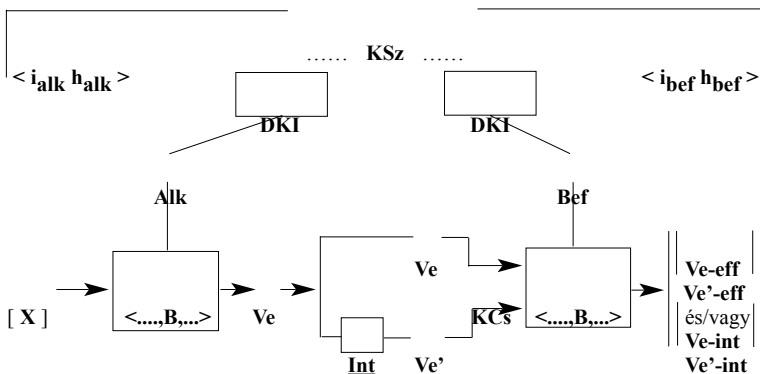
– elméleti szempontból azért, mert azon túl, hogy hozzájárul egy megfelelő multimediális szemiotikai-textológiai apparátus létrehozásához, gyarapítja (más célra is felhasználható) általános szemiotikai ismereteinket is;

– didaktikai szempontból pedig azért, mert explicitté téve a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek felépítésének és funkcionálásának alapkérdéseit, olyan eszközt ad a tanár kezébe, amelynek birtokában irányítani tudja az ennek a jeltypusnak a körébe tartozó komplex jelek létrehozásának, befogadásának és átalakításának folyamatát, ami azért elsőrendű fontosságú feladat, mert a tankönyvi szövegek túlnyomó többsége ilyen komplex jelekkel él.

2. KÉRDÉS: MIVEL JÁRUL HOZZÁ A KOMMUNIKÁCIÓELMÉLET A STATIKUS ‘VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...’-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?

P. S. J.: A kommunikációelmélet hozzájárulása mindenekelőtt abban áll, hogy egy modellben összefoglalja mindazokat a tényezőket, amelyek a kommunikációs situációk jellegét meghatározzák. Itt csupán a szemiotikai szövegtan *kommunikációs situáció modelljét* mutatjuk be, amely – ahogy azt előző könyvünkben már hangsúlyoztuk – a kommunikáció-kutatás során eddig létrehozott modellek újragondolásának, újraértelmezésének eredménye.

A kommunikációs situáció modelljét – a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek kommunikációs situációjának a modelljét is – sematikusán a 4. ábra szemlélteti.

4. ábra. A kommunikációs situáció modellje

Ennek a modellnek az olvasata a következő:

A kommunikációs situációban [= KSz] a következő tényezők játszanak szerepet, illetőleg situációtípust meghatározó szerepet:

a) komplex jel alkotója [= Alk] és befogadója [= Bef];

b) a komplex jel alkotásának [= **alk**] és befogadásának [= **bef**] ideje [= **i**] és helye [= **h**], valamint az alkotás és befogadás ideje, illetőleg helye között fennálló kapcsolat; az a tény, hogy a modellnek az alkotóra, illetőleg befogadóra vonatkozó felét szaggatott vonal köti össze, azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy a két hely, illetőleg a két idő igen ritka esetben azonos, ha azonos lehet egyáltalán;

c) a komplex jel alkotójának és befogadójának domináns kommunikatív szándéka (domináns kommunikatív intenciója [**(DKI)**], illetőleg ezeknek az egymáshoz való viszonya;

Azok az ismeretek, feltevések, elvárások, röviden: az a kommunikáció-bázis [= **B**], amellyel a komplex jel alkotója, illetőleg befogadója az alkotás illetőleg a befogadás idejében rendelkezik, valamint e bázisok (egymással megegyező vagy egymástól eltérő) belső felépítése;

e) a komplex jel tárgya [= **X**], illetőleg alkotójának és befogadójának erre a tárgyra vonatkozó 'kompetenciája';

f) egy 'közvetítő interpretátor' [**Int**] jelenlétének lehetősége és/vagy szükségessége;

g) az alkotó és/vagy a közvetítő interpretátor által létrehozott komplex jel fizikai testének (vehikulumának [= **Ve**, és/vagy **Ve'**]) fizikai szemiotikai és nyelvi szemiotikai arca, valamint e fizikai test(ek) 'továbbítás'-a céljára használt kommunikáció-csatorna [= **KCs**];

h) befogadónak a befogadott vehikulummal kapcsolatos reakciója: annak a (nem 'fogalmi interpretatív') hatásnak (effektusnak) az érzékeltetése, amelyet ez a vehikulum benne kiváltott [**(Ve-eff**, és/vagy **Ve'-eff**], és/vagy a befogadott vehikulum(ok) interpretációja [**(Ve-int**, és/vagy **Ve'-int**];

i) az adott kommunikációs-szituáció szociokulturálisan intézményesült vagy nem-intézményesült volta.

E fejezet előző részében már foglalkoztunk a *statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek* globális tipológiájával. Itt olyan komplex jelek típusaival kapcsolatban kívánok az alkotóra [= **Alk**] és az alkotás idejére [= **i_{alk}**] vonatkozóan megjegyzéseket tenni, amelyekben a verbális összetevő bizonyos fokú autonómiával rendelkezik..

(a) Ha ugyanaz az alkotó hozza létre mind a verbális, mind a 'kép/diagram/...' -típusú jelösszetevőt, nyilvánvalóan egyetlen alkotóról kell beszélnünk, az alkotás idejének pedig (általában) azt az időpontot tekinthetjük, amelyben a komplex jel a maga egészében létrejön. Ilyen komplex jel például Antoine de Saint Exupéry *A kis herceg* című műve.

Az „általában“ kifejezés betoldása itt azért szükséges, mert olyan művek esetében, amelyekben a verbális összetevő önmagában is 'szerves egész'-et képez, ehhez az összetevőhöz a 'kép/diagram/...' -összetevő tetszőleges későbbi időpontban is létrehozható, sőt egy korábban létrehozott 'kép/diagram/...' -összetevő egy későbbi időpontban

másikkal helyettesíthető. (Ez az ugyanazon alkotó által illusztrált irodalmi és nem irodalmi szövegekre egyaránt vonatkozik.)

(b) Ezzel analóg a helyzet abban az esetben is, amelyben a verbális és nem verbális összetevőt egymástól különböző alkotók (egymástól általában különböző időben) hozzák létre, de a két összetevő egymáshoz illesztését egyikük, vagy egy mindkettőjüktől különböző harmadik végzi el. Az összeillesztés által létrejött multimediális komplex jel alkotójának nyilván az ‘összeillesztő’ tekintendő, alkotása idejének pedig az összeillesztés ideje.

Az esetek nagy többségében a két összetevő bármelyike a másik összetevő ismeretében jön létre (például egy tetszőleges – irodalmi vagy nem irodalmi – szövegnek egy más személy által történő illusztrálása); erre irodalmi példák egyrészt Lewis Carol *Alice Csodaországban* és *Alice Tükörországban* című művei, amelyekben a verbális összetevő jött létre először, másrészt Vas István *Velazquez Vénusza* című verse, amely a vers címében jelzett festményhez írt költői reflexió; hogy Wilhelm Busch verbális és képi összetevőben párhuzamosan futó történetei közül melyikben melyik összetevő jött létre először, nem tudható. Előfordulhat azonban az is, hogy a két összetevő egymástól függetlenül jön létre (például egy adott szöveghez valaki illusztrációként egy hangulatban ahhoz illő rajzot vagy festményt társít).

Szakszerű befogadás/interpretálás esetében a befogadónak/interpretátornak ezeket a körülményeket ismernie kell, mert minden esetben olyan komplex jellel van dolga, amelynek vehikulumában a verbális és nem verbális mediális összetevő egymáshoz rendelése interpretáció eredménye, és e vehikulum befogadójának/interpretátorának ezért a komplex vehikulumot létrehozó interpretációt is figyelembe kell vennie.

B. Zs.: Mindenekelőtt hangsúlyozni szeretném, hogy azok a megjegyzések, amelyeket előző könyvünkben a kommunikációszituációval kapcsolatban tettem, ha itt-ott esetleg bizonyos módosításokkal is, de itt is érvényesek.

Amivel itt külön foglalkozni kívánok, az a közvetítő interpretátor szükségessége a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú kommunikátumok befogadása esetében.

Ahhoz, azt hiszem, nem fér kétség, hogy egy közvetítő interpretátor beiktatása – ha nem lépi túl funkciója kereteit – minden esetben *hasznos* lehet. Funkciótúllépésről akkor beszélhetünk, ha a közvetítő interpretátor (az oktatás gyakorlatában a tanár) nem csupán (részleges) segítséget nyújt egy adott komplex jel interpretálásához, hanem azt is közli, hogy az adott komplex jelet hogyan kell interpretálni a maga egészében, amivel teljes mértékben kiiktatja a befogadók kreatív közreműködésének a lehetőségét, csökkentve ezáltal az adott komplex jel iránti érdeklődésüket is.

Közvetítő interpretációs tevékenység *szükségessége* elsősorban olyan komplex jelek befogad(tat)ása esetében nyilvánvaló, amelyek ‘kép/diagram/...’-összetevője a befogadók addig megszerzett tudását meghaladó ismereteket kíván. Ilyen esetekre könnyű példát találni bármely tantárgy tankönyveiből

A közvetítő interpretátor azonban nem minden esetben szükségképpen egy személy. A *Multimédia II.* című kiadvány 22–23. oldalain a következő szövegrész és illusztrációi találhatók:

Arezzói Guido nevét két további okból is meg kell jegyeznünk: Egyrészt azért, mert az ő nevéhez fűződik a ‘szolmizáció’ bevezetése (*lásd itt az 5. ábra*). A szolmizációs szótagok Szt. János himnuszából valók, de a dallam valószínűleg Guidótól származik. Ez a szolmizáció úgynevezett ‘abszolút szolmizáció’, ami azt jelenti, hogy a félsorok első szótagjai (az ut re mi fa sol la) a c d e f g a hangokra esnek. Ezt a hexachordális (hat hangra kiterjedő) szolmizációt a 16. században kissé megváltoztatták és oktávra bővítették, így jött létre a do re mi fa sol la ti do. Másrészt azért, mert – nem utolsósorban az énekmesterek dolgának megkönnyítésére – a hangsor ‘könnyen megjegyezhető’ szemléltetésére kidolgozta a ma ‘Guido keze’ néven emlegetett „demonstrációs módszert” (*lásd itt a 6. ábra*). A két ábra bő magyarázattal az SH atlasz. *Zene* című kötetének 188–189. oldalain található.)

5. ábra

6. ábra

Amíg az utalás az SH atlaszra az 5. ábrával kapcsolatban nem nevezhető okvetlenül szükségesnek, mert a szolmizáció magyarázatául elegendők az adott szöveg által nyújtott információk, a 6. ábra további magyarázat nélkül nem értelmezhető kielégítő módon. Itt az SH atlasz töltheti be a ‘közvetítő interpretátor’ szerepét.

P. S. J.: A fenti példák kiegészítéseképpen idézni kívánok itt egy sajátságosan érdekes esetet. Mint tudjuk, az *Enekek éneke* a közvetlen (az

első fokú) értelmező interpretáció szintjén világi szerelmi dalok gyűjteménye, amelyek két (a bibliai szövegek jó részében menyasszonynak és vőlegénynek nevezett) személy szerelméről (hozzátehetjük: dominánsan testi szerelméről) szólnak. Az *Énekek énekének* van azonban olyan kiadása is, amelyben a következő típusú illusztrációk találhatók (példaképpen lásd itt a 7. illusztrációt).

7. illusztráció (Cod. 6/A)

Az 7. illusztráció a Vatikáni Könyvtárban őrzött 16 kettős fametszetet tartalmazó, 1460 körül keletkezett Palatinus Kódexből (Codex Palatinus Latinus 143) való. E kódex valamennyi fametszete az *Énekek énekét* illusztrálja, annak keresztény interpretációja alapján.

Az itt bemutatott illusztrációt a Gianfranco Ravasi által szerkesztett *Il Cantico dei Cantici. Cantico degli Sposi* (Az *Énekek éneke. A jegyesek éneke*) című könyvből vettem (Edizione Paoline, 1987, 137. oldal).

A Vulgataból származó latin szövegek és magyar fordításuk a következő:

„Quae habitas in hortis, amici auscultant
fac me audire vocem tuam”.

„Te, aki a kertekben lakol, a barátaim
lesik szavaidat, hallasd hangodat” (8.13)

„(In portis nostris omnia poma)
(quia) nova et vetera servavi tibi, dilecte mi”.

„Illatot árasztanak a szerelem almái,
sok pompás gyümölcs hever ajtónk előtt.
Frisset is, régis is tettem el neked,
kedvesem!” (7.14)

Egy ilyen típusú illusztrációt csak az képes a szöveggel kapcsolatba hozni, aki tudja, hogy az *Énekek énekének* van olyan szimbolikus keresztény értelmezése is, amely szerint ez a bibliai könyv Krisztus és az Egyház kapcsolatának a szimbolikus bemutatása, s az Egyházat ezeken az illusztrációkon Mária képviseli.

3. KÉRDÉS:

MIVEL JÁRUL HOZZÁ A PSZICHOLÓGIA A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?

Ennek a kérdésnek csupán többé-kevésbé kielégítő tárgyalása is megkívánná – írtuk a pszichológiával kapcsolatban *A szöveg megközelítései* című előző könyvünkben –,

hogy külön foglalkozzunk az *általános* pszichológia, a *kognitív* pszichológia és a *kísérleti* pszichológia szemiotikai szövegant érintő aspektusainak vizsgálatával. Olyan kérdések elemzésére gondolunk itt, mint például a következők: hogyan történik a különféle csatornákon továbbított multimediális szövegek percipiálása; milyen követelményeket támasztanak a multimediális kommunikáció újabb típusai a befogadók pszichikai reagálóképességével szemben; mik a különféle multimediális szövegekhez rendelhető mentális képek szerkezeti sajátosságai; hogyan vizsgálhatók empirikusan a multimediális kommunikáció egyes pszichológiai aspektusai stb. írtuk a pszichológiával kapcsolatban *A szöveg megközelítései* című előző könyvünkben, s ott csak a mentális képek néhány kérdését tárgyaltuk.

Itt a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jelekre vonatkozóan (1) a *percepció* általános kérdéseivel és azok empirikus megközelítésével, illetőleg (2) a *mentális képek* néhány kérdésével kívánunk foglalkozni.

3.1 A percepció általános kérdései

P. S. J.: A percepcióval kapcsolatos legalapvetőbb megállapítás az, hogy nincs *naïv* percepció. Azt a módot, ahogyan valamit percipiálunk, nagymértékben befolyásolja az a tudás, hiedelem, amivel a percipiálandó valamire vonatkozóan rendelkezünk. S ez a megállapítás természetesen vonatkozik nemcsak tárgyak, hanem képek, illusztrációk percipiálására is. A képek, illusztrációk vizuális mentális képe együtt jön létre e képek, illusztrációk fogalmi-verbális mentális reprezentációjával.

B. Zs.: Ennek szemléltetésére igen egyszerű gyakorlatok hozhatók létre. Ilyen gyakorlat például a következő, amelyet 15 éves korú tanulókkal végeztettem el.

A tanulók a következő képet kapták kézhez (*lásd 7. ábra*), amellyel kapcsolatban először (a) arra a kérdésre kellett válaszolniuk, hogy mit látnak a képen, majd (b) a kép olyan leírását kellett megalkotniuk, amelynek alapján valaki, aki jól tud rajzolni, az adott képhez nagyon közel eső képet tudhat létrehozni, anélkül, hogy magát a képet látná.

7. ábra

A tanulók válaszaiból az alábbiakban hat (elemeiben leggyakrabban előforduló) megoldást mutatok be, majd ezekhez fűzök megjegyzéseket.

1.a) Látok egy nagy hordót. Mögötte egy óriás áll, aki csupa víz. A hordó előtt pedig két törpét, akik nyelvet öltenek az óriásra.

1.b) Rajzolj egy nagy hordót oldalnézetből! Mivel oldalról rajzolod le, az egyik alját félig lehet látni. A nem látható aljához rajzolj egy olyan embert, aki kicsit magasabb a hordónál. Szakállas legyen széles orral, nagy szájjal, mezítláb és ókori görög ruhában. Olyan legyen, mintha most öntötték volna le egy dézsa vízzel. Ez az óriás könyököljön is a hordón. Kell még két törpe is (magasságuk a hordó háromnegyede), akik a hordó aljának látható oldalán iszkolnak el az óriás előtt, miközben nyelvet öltenek rá. Az egyik törpén sapka legyen, mint a Hófehérke és a hét törpé-ből előpattant sapka. Ennek a törpének a kezében egy olyan tárgy legyen, mint a régi injekciós fecskendő. Ezt ő átkarolja. A másik törpét (aki a sapkás törpe előtt halad) göndör hajjal ábrázold. A törpék ruháját nem lesz nehéz megrajzolni, ha emlékszel Puchra a Szentiván éji álom-ból.

2.a) A képen látok egy hordót. Egyik felén egy elázott apóka könyököl. A másik felén két törpe látható. Az egyiknek a kezében egy kilövőcső féle tárgy van, amivel az apókát megviccelték. Mindkét törpének ki van nyújtva a nyelve, az egyik mutatja a másiknak: jól csináltad!

2.b) Rajzolj egy olyan képet, amelyen egy hordó látható, és a hordó egyik végénél egy elázott apóka áll. Az apókanak szakálla van, pántos a ruhája és mezítláb. A hordó másik végére két törpét rajzolj, az egyiknek sapka van és a kezében egy kilövőcső féle tárgyat tart. A másik törpének göndör a haja, két kezét felemeli, a hüvelykujja felfelé áll. Mindkét fiú nyelvet ölt.

3.a) Két manó kinyújtott nyelvvel szalad egy óriás előtt. A képen látható még egy boroshordó, a hordóra támaszkodik az óriás, szakállas és izzadt. A bal manónak sapka van a fején, kezében egy rakétaszerű tárgy látható. A jobboldali manó haja göndör.

3.b) Rajzolj egy nagy boroshordóra bal kezével támaszkodó óriást, legyen szakállas és izzadságcseppek is legyenek rajta. A boroshordó fektetve legyen, és az az oldala, amelyiken nem támaszkodik az óriás, legyen nyitott. Rajzolj két manót a hordó nyitott oldalához. Mindegyiknek legyen kinyújtva a nyelve és nézzenek hátrafelé. Az óriáshoz közelebbi

manónak legyen a fején egy törpés sapka, és legyen a kezében egy nagy ceruzához hasonló tárgy. A másik manónak legyen a haja göndör, és a keze előre derékszögben záruljon.

4.a) A képen balról látok egy öregurat és jobbról két pimasz gyereket, akik lespriccelték az előbb említett embert. A vénember kopaszodó, szakállas és kövérek. Nagyon ázott és nagyon szomorú. A két rosszcsonst aprócskák közül az egyiknek sapka van, a másiknak göndör a haja. Mindketten kinyújtják a nyelvüket az öregúr felé. A két fiút nagyon vidámmá tette csínytevésük, sietve futnak áldozatuk elöl.

4.b) Rajzolj egy kövérek, ázott és síró öreg embert, mindezt jobbra, mellette egy majdnem akkora hordót, mint ő. A hordó elé rajzolj két fiút, az elsőn sapka legyen, kezében egy olyan eszközzel, amellyel lelöcsölhatták az öregembert, a másiknak göndör haja legyen. A gyerekeket vidámra rajzold, és nyújtsák ki a nyelvüket az öregemberre.

5.a) A képen látható három személy és egy hordó. A hordó szelvényekből áll. Az egyik végén két nyújtogató fiút, a másikon egy csurom vizes, szakállas öreget figyelhetünk meg. Az egyik ifjú, aki sapkát visel, tart a kezében egy különös tárgyat. Első ránézésre a gyerekek rosszak voltak, és most éppen menekülni készülnek. Az öreg csak fogja a fejét és sajnálkozik. A három személy öltözete a régmúltat idézi.

5.b) Rajzolj egy hordót, melynek elejének felülete jobbra látszik. A hordó másik, nem látszó részére rajzolj egy fejét fogó, csurom vizes, szakállas vénembert. A vízcseppek folyjanak a ruhájáról. Öltözete olyan legyen, mint a régi görögöké, tunika, tógyszerű. A hordó másik felére rajzolj két gyereket, de úgy, hogy a nyelvüket nyújtogassák. Az egyik a másik mögött áll. A hátsónak a kezében legyen egy spricni. Ruházata cipő, hosszabb ruha és sapka. A másik haja legyen göndör, cipőt, rövid nadrágot és pólót hord.

6.a) Ezen a képen egy nagy hordó látható. A hordó mögött egy furcsa ruhás, krampuszfajú kobold áll. A hordó elejénél pedig két kismanó nyelvet ölt a koboldra. A jobb-oldali manó kezében egy furcsa valami, szivattyúféle van.

6.b) Rajzolj egy nagy hordót, ami kicsit balra néző ferde helyzetben van. Legyen rajta a dongák száma, öt, ami látszik. A hordó elejére rajzolj egy rövid göndör hajú manót, aki éppen visszanéz és nyelvet ölt. Mögé kb. fél centire rajzolj egy másik manót, akinek egy szivattyúféle tárgy van a bal hóna alatt. Ennek a tárgynak az eleje olyan, mint egy henger alakú ceruza, a végéből kiáll egy rövid szár, amin két gyűrű van. Ez a manó is lép és nyelvet ölt, miközben hátranéz. A fején manósapka. A hordó mögé rajzolj a hordónál magasabb majomarcú szakállas krampuszt. A nyakából furcsa díszek lógnak le, a végük olyan legyen, mint a vízcsepp. A krampusz jobb térdé kicsivel a hordó mögött legyen, jobb könyökével a hordóra támaszkodjon. Testtartása görbe legyen. A kezét, amivel támaszkodik, az öklét szorítsa a fejéhez, mintha gondolkozna, mérges lenne.

Az (a) kérdésre adott válaszokkal kapcsolatban figyelemre méltóak a következők:

– a gyakorlatban részt vevők többsége az ábrán látható személyeket, fontos tárgyakat leírja (a „fecskendő” vagy a „hordó” említése egy-egy megoldásból hiányzik, lásd pl. az 1. és a 4. választ);

– hosszabban, rövidebben kitérnek a személyek és a tárgyak külsejének leírására („csupa víz”, „nagyon ázott”, „szakállas öreg”, „furcsa ruhás, krampuszfajú kobold”, „a három személy öltözete a régmúltat idézi”, „ki van nyújtva a nyelve”, „haja göndör”, „nagy hordót”, „a hordó szelvényekből áll”, „kilövőcsőféle tárgy”, rakétaszerű tárgy stb.);

– a személyekre, a tárgyakra utaló megjegyzések – a válaszadókban kialakult – értékelő, minősítő elemekkel párosulnak (pl.: „elázott apóka”, „két pimasz gyerek” stb.);

– egyes válaszadók sejtetni engedik az ábra alapján bennük „kialakult” történetet („az apókát megviccelték”, „a két fiút nagyon vidámmá tette csínytevésük”, „sietve futnak áldozatuk előtt”, „az öreg csak fogja a fejét és sajnálkozik” stb.).

A (b) kérdésre adott válaszok legfőbb jellemzői, hogy ezekben egyrészt megjelennek olyan elemek, amelyek az (a) kérdésre adott válaszokban is előfordultak, másrészt a gyakorlatban részt vevők kísérletet tesznek arra, hogy a feltételezett rajzolónak eligazítást adjanak a személyek és tárgyak térbeli elrendezettségéről, nagyságáról.

Megjegyzem, hogy a gyakorlathoz kiválasztott ábra Wilhelm Busch – a képregények ’atyja’ – *Diogenes und die bösen Buben von Korinth* [Diogenész és a korinthusi kópék] című művének 6. eleme, amelynek eredeti kétsoros aláírása (informatív magyar fordításban): „A lyukon vizet fecskendez a hordóba, Diogenész olyan lesz, mint egy ázott puli.”

3.2 A mentális képek néhány kérdése

P. S. J.: A mentális képekkel kapcsolatban a következőket szükséges megjegyezni:

(a) a mentális képek létrejöhetnek (létrehozhatók) mind ‘másodlagos’, mind ‘elsődleges’ produktumként: az első eset például akkor áll fenn, amikor valaki ‘felidézi’ magában egy látott épület képét, a második akkor, ha valaki ‘elképzeletli’ azt a házat, amelyet meg szeretne építtetni,

(b) a mentális képek ‘természete’ lehet ‘analógián alapuló’ (azaz ‘hasonlíthat’ ahhoz a valamihez, aminek a képe), de lehet ‘propozícióhalmazként megjelenő’ is (azaz ‘verbális megfogalmazása/leírása’ egy bármely érzékszervünk által észlelt tárgynak/eseménynek),

(c) az analógián alapuló mentális képek nem szükségképpen ‘vizuálisak’, vannak ‘auditív’ mentális képek (például egy hallott dal ‘felidézése’), valamint ‘tapintási’-ak, ‘szaglási’-ak, ‘ízlelési’-ek;

(d) a vizuális mentális képek nem olyanok, mint egy fénykép, ezeket a mentális képeket ugyanis ‘képzeteinkben’ tetszőleges szemszögből nézhetjük;

(e) tapasztalati tény mind az, hogy vannak, akik nem képesek analógián alapuló mentális képek létrehozására, mind az, hogy azok is, akik erre képesek, általában mindkét fajta mentális képpel operálnak.

B. Zs.: A fentiekben bemutatott gyakorlat jó alapot teremt mind az elsődleges és másodlagos, mind az analógián alapuló és propozícióhalmazként megjelenő mentális képek viszonyának érzékeltetésére.

Amikor a gyakorlatban részt vevők azokra a kérdésekre válaszoltak, hogy (szubjektívan) mit látnak az adott képen, illetőleg, hogy (objektí-

van) mit ábrázol az adott kép, vagy a ténylegesen adott vizuális képről létrejött (létrehozott) analóg mentális képüket ‘fordították le’ propozícióhalmazra, vagy a vizuális képről közvetlenül létrejött (létrehozott) propozícióhalmazukat reprezentálták. A felsorolt hat válasz (b) részében található propozícióhalmazok ‘közös’ elemeit az 1. táblázat foglalja össze.

<i>T</i>	<i>Diogenész</i>	<i>kópék</i>	<i>hordó</i>	<i>fecskendő</i>
1.	óriás kicsit magasabb a hordónál, szakállas legyen, meztláb, ókori, görög ruhában	törpék az egyik törpén sapka legyen, a másikat göndör hajjal ábrázold	hordó oldalról rajzold le, egyik alját félig lehet látni	tárgy mint a régi injekciós fecskendő (a sapkás törpe kezében)
2.	apóka elázott, szakálla van, pántos a ruhája és meztláb	törpék egyiken sapka van, másiknak göndör a haja és két kezét felemeli	hordó	tárgy kilövőcsőféle (a sapkás törpe kezében)
3.	óriás szakállas és izzadtság-cseppek is legyenek rajta	manók egyiknek a fején egy törpés sapka, másiknak göndör a haja	boroshordó fektetve legyen, egyik oldala nyitott	tárgy egy nagy ceruzához hasonló (a sapkás manó kezében)
4.	öregember kövérség, ázott és sírós	két fiú az elsőn sapka legyen, a másiknak göndör haja legyen	hordó	eszköz amellyel lelöcsölhatták az öregembert (a sapkás fiú kezében)
5.	vénember fejét fogó, csurom vizes, szakállas, öltözete tógyszerű	két gyerek egyiknek ruházata cipő, hosszabb ruha és sapka, másik haja göndör, cipőt, rövid nadrágot és pólót hord	hordó elejének felülete jobbra látszik	spicni (a sapkás gyerek kezében)
6.	krapusz majomarcú, szakállas	manók az egyik rövid göndör hajú, a másik fején manósapka	hordó kicsit balra néző, ferde helyzetben, legyen rajta a dongák száma öt	tárgy eleje olyan, mint egy henger alakú ceruza

1. táblázat

Ez a táblázat arra vonatkozó információkat is szolgáltat, hogy a gyakorlatban résztvevők milyen szavakkal/kifejezésekkel utalnak a kép „főszereplőire”, valamint arra vonatkozókat is, hogy mit tartanak e „főszereplők” legjellemzőbb (azt is mondhatjuk, hogy ‘azonosító’) tulajdonságainak.

Azt, hogy egy propozicionális reprezentáció által ‘elsődleges produktumként’ létrehozott mentális kép hogy jeleníthető meg tényleges vizuális képként, jól szemléltetheti egy olyan gyakorlat, amelynek az a lényege, hogy az előző gyakorlat b) feladatának megoldásaihoz (a képzeletbeli rajzolónak adott utasításokhoz) egy – az előző feladathoz választott illusztrációt (képet, rajzot) nem ismerő – csoporttal készíttettem el rajzokat.

Jelen esetben a párhuzamos osztályba járó tanulókkal megismerttettem az előző gyakorlat b) feladatát és itt közölt megoldásait, megjegyezve, hogy valamennyi leírás ugyanarról az illusztrációról készült. Ezt követően arra kértem a gyakorlatban részt vevőket, hogy – szabad választásuk alapján – egy vagy több leírás utasításait követve készítsenek egy olyan rajzot, amelyik véleményük szerint a legjobban hasonlíthat ahhoz a rajzhoz, amelyhez társaik a leírásokat készítették.

Az elkészült ceruzarajzok közül lássuk itt az a hármat, amelyhez hasonló a legtöbb feladatmegoldó készített!

1. rajz

2. rajz

3. rajz

A gyakorlat magyar nyelvi óra keretében zajlott, a feladatot minden tanuló elvégezte, tekintet nélkül arra, hogy melyikük rendelkezik több vagy kevesebb rajzkészséggel. Ebből következően az itt bemutatott, legjellemzőbbnek tartható három rajz kiválasztását is elsődlegesen az határozta meg, hogy a megismert verbális megoldásokból ki-kí mit és hogyan jelenített meg rajzában.

A leírásokat, az itt bemutatott változatokat, valamint az eredeti rajzot összevetve megjegyzéseimet a következő szempontok szerint csoportosítom:

a) *Közös elemek*, amelyek valamennyi leírásban előfordulnak, és a rajzokban is tükröződnek:

– A leírások – ha más-más szóhasználattal is – megfelelő eligazítást adnak a rajzon megjelenítendő *személyekre* („ember”, „törpék” stb.) és *tárgyakra* („hordó”, „spricni” stb.).

– A személyek és tárgyak *térbeli elrendezettségére* is találhatók utalások (ember: „a hordó nem látható aljához”, „a hordó elejére”; törpék: „a hordó aljának látható oldalán”, „a hordó elejére”; hordó: „oldalnézetből”, „kicsit balra néző, ferde helyzetben”; fecskendő: „kezában”, „bal hóna alatt” stb.)

– A személyek *külső tulajdonságai*, *testtartásuk*, *gesztusaik*, illetve *a tárgyak jellemző jegyei* közül a rajzokon azok jelennek meg, amelyekre több leírás is ráirányítja a figyelmet (pl.: a törpék nyelvet öltenek, az egyik törpén sapka van, a másik törpe haja göndör, a törpék futva távoznak, az ember mezítlábás, a hordó alját félig lehet látni, dongái láthatóak).

b) A leírásokban elő nem forduló vagy *hiányos információkra* talált megoldások:

Mielőtt ennek a szempontnak az összesítésére rátérnénk, érdemes visszaidéznünk azt a korábbi megállapítást, miszerint „azt a módot, ahogyan valamit percipiálunk, nagymértékben befolyásolja az a tudás, hiedelem, amivel a percipiálandó valamire vonatkozóan rendelkezünk.”

Már az első gyakorlat megoldásainak összesítésekor tapasztalhattuk: a kézhez kapott illusztráció a feladatot megoldó tanulók egyikében sem idézte fel a Diogenész-történetet, sőt a megbeszéléskor nyilvánvalóvá vált, hogy nem is ismerik.

Ennek tudható be, hogy valójában nem tudtak mit kezdeni a hordónál álló figurával, többségükben a hordóra könyöklő (!) „óriásnak”, „koboldnak” vélték, s ezt próbálták leírásukban is megfogalmazni. Az eredeti rajz egyik kópéja sapkájának formája pedig a rajzfilmekből ismert mesefigurákat juttathatta eszükbe (utaltak is a Hófehérekére, illetve a Hupikék törpikékre). Ugyancsak a mesevilág felé fordulásból adódhatott az is, hogy ha a felnőtt személy óriás, a kópék csak törpék, manók lehetnek.

Feltételezzük, hogy a vízfecskendőről kialakított téves vagy hiányos leírások okát abban kell keresnünk, hogy míg az eredeti képregény 14 eleme közül 7 képen jól látható a hordón lévő lyuk, a gyakorlat céljára kiválasztottnon éppen nem, mert azt a fecskendőt cipelő kópé eltakarja.

A leírásoknak ezek a hiányosságai természetesen a rajzokban is fellelhetők:

– Aszerint, hogy melyik leírásra figyeltek inkább, tér el egymástól a rajzokon látható emberfigura. Az 1-es és 3-as számú rajz készítői kísérletet tesznek „görögös”, illetve „régies” ruhában való ábrázolására, míg

a 2-es számú rajz készítője a ruházatot tekintve inkább a 2.b leírást követte („az apókának szakálla van, pántos a ruhája”), azt azonban, hogy „szakállas”, figyelmen kívül hagyta.

– Noha a leírásokban van utalás a személyek és a tárgyak egymáshoz viszonyítható arányára (pl. a két törpe magassága a hordó háromnegyede legyen), az 1-es és 2-es számú rajzon a törpék és a hordó egymáshoz viszonyított aránya még elfogadható, az emberfigura hozzájuk képest aránytalanul nagy. A 3-as számú rajzon az emberfigura és a hordó aránya látszik elfogadhatónak, a törpék aránytalanul kicsik. Ez azért is érdekes, mert a legtöbb tanulói megoldás így készült, pedig a leírásokban nemcsak az „óriás –törpék”, hanem például az „öregúr – gyerekek” utalás is előfordult.

– Miután a leírást készítőik egyike sem ismerte fel, hogy az emberfigura (Diogenész) öklét rázza a gonosz kópék felé, a rajzokon is a leírásoknak megfelelően a hordóra könyöklő figura jelenik meg.

– Nem érdektelen az sem, hogy a hiányosnak vagy félrevezetőnek ítéltető (esetenként nyelvi is kifogásolható) utalásokat, mint például „a hordó mögött”, „hordó elejénél”, „hordó nem látszó részére”, „a hordó elejére (!)”, a rajzoló tanulók jó érzékkel kiigazították, és az adott figurákat a hordó mellé, illetve elé rajzolták.

– Vélhetően a többféle leírás együttes ismerete eredményezte, hogy az olyan utalásokat, mint például „nyakából furcsa díszek lógjanak le”, „pólót hord” stb. a rajzokat készítőik figyelmen kívül hagyták. Inkább elfogadták, hogy a „különös tárgy”, az „egy nagy ceruzához hasonló tárgy”, a „kilövőféle tárgy” valójában egy fecskendő, amellyel az emberfigurát lelocsolták (lásd mindhárom rajzon a vízceppek, illetve a 2-es és 3-as rajzon a víztócsa ábrázolására tett kísérleteket).

P. S. J.: A vizuális képek felépítettsége pszichológiai aspektusával kapcsolatban végül szükségesnek tartom emlékeztetni arra a jól ismert tényre, hogy e képek szerkezetének törvényszerűségeivel érdemben és részletesen a pszichológiának az úgynevezett Gestaltpsychologie ága foglalkozik.

4. KÉRDÉS:

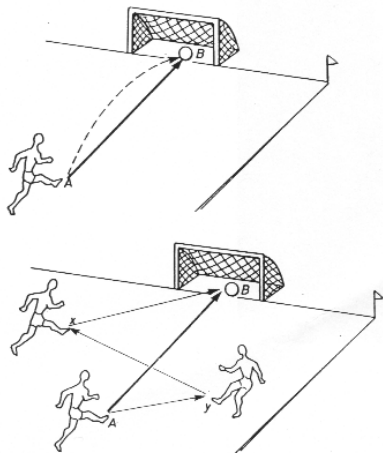
MIVEL JÁRUL HOZZÁ AZ ANTROPOLÓGIAI HERMENEUTIKA A STATIKUS ‘VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...’-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?

Előző könyvünkben a jelen kérdésnek megfelelő kérdéssel kapcsolatban utaltunk arra, hogy az antropológiai hermeneutikusok különbséget tesznek *fogalom-jelek* és *szimbólum-jelek* között (lásd 51. oldal) – de ezekre ott kizárólag verbális elemekből építkező szövegeket idéztünk példaként.

A *fogalom-jelek* csoportja azokat a fogalmi modelleket vagy képeket foglalja magában, amelyek az értelem-hozzárendelést vezérlik az élethelyzetek különféle aspektusaihoz, az empirikus megismerés tárgyát képező tényekhez, rendelkezésre bocsátva egyúttal azoknak a formális fogalmaknak a technikai apparátusát is, amelyek e megismerés tudományos feldolgozásához szükségesek.

A *szimbólum-jelek* – a kulturálisan kodifikált jelentést hordozó jelek – csoportja, azoknak a produktumoknak az együttesét foglalja magába, amelyek a ‘spirituális’ (a művészi, a morális, a vallási) kultúra formáitól a mindennapi élet legkülönbözőbb valóság-elemeinek transzfigurációjáig terjednek, olyan elemekéig, amelyek közül jelentőségüknél fogva kiemelkedik az *ethnos* [a néprajz], az *epos* [az epika], és az *etnos* [az erkölcs], valamint a szimbolikus reagálás formáinak olyan hagyománya, mint a *ritus*.

P. S. J.: Statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex *fogalom-jeleket* elsősorban természettudományos könyvek használnak, természetesen természettudományokkal foglalkozó tankönyvek is. Az alábbi példa Dr. Paál Tamás korábban már idézett fizikakönyvéből származik (lásd 24–25. oldalak).

22–23. ábra

Az elmozdulás

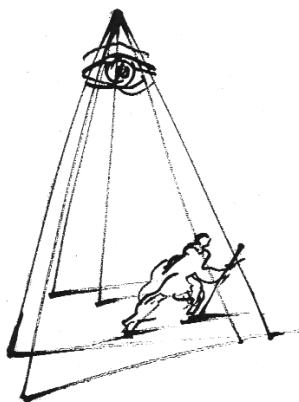
Nézzük meg a 22. ábrát! A labdarúgásból közismert jelenetről készített rajzon szaggatott vonallal jelöltük a labda pályáját, az elrúgás helyétől (A pont) a kapuig (B pont). Azt, hogy a labda az A-val jelzett

pontból a *B* pontba jutott, többféle pálya mentén is el tudjuk képzelni, ilyen lehetőségeket látunk a 23. ábrán.

A 23. ábrán látható pályák mindegyikének azonos a kezdő- és végpontja, azaz e mozgásoknak ugyanaz az eredménye. Ez a közös eredmény a test elmozdulása. Az elmozdulást az ábrán az *A* pontból a *B* pontba húzott egyenes szakasszal ábrázoltuk, és a szakasz megfelelő végpontjánál nyílheggyel megjelöltük, hogy a mozgás merre irányult. Így egy olyan fizikai mennyiséghez jutottunk, amelyet a nagyság (az *AB* távolság) és az irány együtt jellemez.

Azok a fizikai mennyiségek, amelyekre egyaránt érvényes, hogy egyértelmű megadásukhoz nagyság és irány tartozik, gyűjtőnéven vektormennyiségek. Ennek megfelelően az elmozdulás vektormennyiség.

B. Zs.: A statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex *szimbólum-jelekre* lássuk itt példaként Babits Jónás könyvének Borsos Miklós által „írt és rajzolt” változatát.

8. illusztráció

Annak megvilágítására, hogy a szimbolikus megismerésben, azaz önmagunk megismerésében milyen szerepet játszhat egy *képi ábrázolás* (egy *képi szimbólum-jel*), szemléletes példát nyújt a következő kreatív gyakorlat.

A gyakorlatvégzők kezébe Borsos Miklós Babits Mihály Jónás könyvéhez készített – sorrendben második – rajzát adtam (lásd itt a 8. illusztrációt) a forrás megjelölése nélkül, az alábbi kérdések kíséretében:

- Mit mond önnek ez a kép?
- Milyen típusú szöveghez tudná illusztrációként elképzelni?

A gyakorlatot pedagógus továbbképzésen résztvevő közép- és általános iskolai magyartanárok végezték el. Megoldásaik közül itt ötöt mutatok be.

1.a Az emberi lényeg keresi helyét és önmagát a világban. Tévelyeg, de szándéka a legnemesebb. Efölött áll örül az isteni erő.

1.b Madách Imre: Az ember tragédiája

2.a Szimbolikus tartalma van: Isten – ember kapcsolatát fejezi ki, a tétova, vándorló és tévelygő ember nem tűnhet el isten szeme előtt, az „isteni fény” előtt nem tud elmene-külni, bár talán szeretne.

2.b Madách Imre: Az ember tragédiája; Ószövegség: Ádám alakja

3.a Szimbolikus értelmet jelenít meg. A háromszög-kompozíció csúcán a barokk is-tenszem-motívum áll. Isten „végigköveti” az embert életútján.

3.b Dante: Isteni színjáték; Babits Mihály: Jónás könyve

4.a Az ember minden erejével megpróbál Isten hatósugarából kikérülni. Vagy: a szen-vedélyes szeretet szinte keresztre feszíti az imádot személyt, mert nem engedi szabadon.

4.b Madách Imre: Az ember tragédiája; Dosztojevszkij ...

5.a Egy stilizált szem, talán az Isten szeme, ami átlátja, átfogja egész földi életünket. Az emberi életet nehéz, fáradságos vándorlással azonosítja, egy botra támaszkodó, ma-gát alig vonzó ember képében jeleníti meg. A tér behatárolt – a földi élet határai közé szorított.

5.b Ady Endre istenes versei.

E válaszok olvastán könnyű belátni, hogy az illusztráció nagyobb mértékben ‘mozgatja meg’ (‘általánosabb szimbolikus szintre emeli’) a befogadó asszociatív fantáziáját, mint azok az adott verssorok, ame-lyekhez Borsos Miklós ezt a rajzot hozzárendelte:

Monda az Úr Jónásnak: „Kelj fel és menj
Ninivébe, kiálts a Város ellen!
Nagy ott a baj, megáradt a gonoszság:
szennyes habjai szent lábamat mossák.”
Szólt, és fölkele Jónás, hogy szaladna,
de nem hová a Menyébéli akarta,
mivel rühellé a próféta-ságot,
félte a várostól, sivatagba vágyott,
ahol magány és békesség övezze,
semhogy a fedett népség megkövezze.

5. KÉRDÉS:

MIVEL JÁRUL HOZZÁ A TUDÁSSZOCIOLÓGIA A STATIKUS ‘VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...’-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?

P. S. J.: A tudásszociológia azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy hon-nan származnak az ismereteink, és hogy mi ezeknek az ismereteknek a ‘természete’.

A komplex jelekre vonatkozó ismeretek alosztályai a komplex jelek összetevői alapján különíthetők el egymástól (lásd a 2. táblázatot).

1. Significans [=Ss] a komplex jel jelölő komponense		2. Significatum [=Sm] a komplex jel jelölt komponense	
(1a) <i>vehikulum</i> [=Ve]: a komplex jel <i>fizikai teste</i>	(1c) <i>formáció</i> [=Fo]: a komplex jel fizikai testének mentális képéhez – a komplex jel alkotója vagy befogadója által – rendelt <i>formai</i> <i>felépítés</i>	(2a) <i>sensus</i> [=Se]: a komplex jel fizikai testének mentális képéhez – a komplex jel alkotója vagy befogadója által – rendelt <i>nyelvi</i> <i>jelentéstani</i> [nyelvi szemantikai] <i>felépítés</i>	(2c) <i>relatum</i> [=Re]: az a ténylegesen létező vagy elképzel <i>világfragmentum</i> , amely a komplex jel fizikai testében – a komplex jel alkotójának vagy befogadójának feltételezése szerint – kifejezésre jut
a significansra vonatkozó ismeretek		a significatumra vonatkozó ismeretek	

2. táblázat

Előző könyvünkben a verbális komplex jelekre vonatkozó ismeretekkel foglalkoztunk. Ahhoz, hogy a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' típusú komplex jelekre vonatkozó ismereteket érdemben tárgyalhassuk (a) először azt kell tisztázni, hogy a verbális elemekhez milyen statikus *vizuális nem verbális elemek* társulhatnak, majd (b) létre kell hozni a statikus verbális elem + 'vizuális nem verbális elem' típusok lehetséges *konfigurációinak* a tipológiáját. Ezt követően elemezni kell mind az (a)-ban említett 'vizuális nem verbális elemek'-re, mind a (b)-ben említett 'konfigurációk'-ra vonatkozó ismeretek természetét.

B. Zs.: Itt csupán a *képekre* (pontosabban a képekre mint 'significans'-okra) vonatkozó ismeretekkel kapcsolatban teszek egy-két megjegyzést.

Természetesen mindenekelőtt azt kellene definiálnunk, hogy témánk kontextusában mit nevezünk „kép”-nek. Definíció helyett azonban elégedjünk meg itt a MÉrtKSz alábbi (első) szótári értelmezésével:

kép fn 1. Vkinek, vminek síkban ábrázolt mása.

Az így értelmezett képekre vonatkozó ismereteket a művészetelméleti/művészettörténeti (tan)könyvek tárgyalják. Ilyen könyv többek között Tóthné Sándor Zsuzsa *Ábrázolás és művészet* című könyve is, amelynek első fele a „Milyen?”, „Miért ilyen?”, valamint a „Hogyan változik” című fejezetekben a következő témákkal foglalkozik:

MILYEN?

Nézz körül!

Vizsgálódások; A legszembeütőbb tulajdonság; Forma- és színelemzés;

Nézőpont; Jelzés, jel
Hasonlóságok és különbözőségek
Ellentétek

Síkbeli – térbeli; Pozitív és negatív forma; Íves – egyenes, Gömbölyded – szögletes; Fény – árnyék; Telt és tört színek; Világos – sötét; Hideg – meleg; Kicsi – nagy; Zömök – karcsú; Nyugodt – mozgalmas; Rendezett – rendezetlen; Zárt – nyitott; Szűk – tágas

MIÉRT ILYEN?

A természet

Az ember

A készített forma

Az épület

Egy mai családi ház; Emeletes, modern lakóháztömb; Egy mai közösségi épület; Egy vár; Egy templom

HOGYAN VÁLTOZIK?

Nő, fejlődik

Mozog, működik

Épül, elkészül

Nem nehéz felismerni, hogy ezeknek a témáknak jelentős része a *képek 'jelölő'-összetevőjével* függ össze.

P. S. J.: A *képeknél* maradvánnyal, én a velük kapcsolatos *'jelölő'-'jelölt' viszonyhoz* (a szótári értelmezés „ábrázolt mása” kifejezéséhez) kíváncsi vagyok megjegyzést fűzni.

Intuitív megközelítésben bármennyire nyilvánvalónak tűnik is az ‘ábrázolt más’ fogalomnak (általánosabb értelemben: a ‘hasonlóság’ fogalmának) az értelmezése, annak szükséges és elegendő feltételei nem fogalmazhatók meg, hogy mikor állíthatjuk, hogy „egy *K* kép a *T* tárgyat ábrázolja”.

Az ezzel a kérdéssel foglalkozó művek egyike Max Black – ma már klasszikusnak számító – „How do pictures represent?” című tanulmánya, amely magyarul a Horányi Özséb által szerkesztett *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok* című kötetben olvasható (lásd: „A reprezentáció természete”, 80–99.) E téma komplexitásának érzékeltetésére a következőkben ennek a tanulmánynak néhány részletét idézem.

Kérdések:

A falon függ egy festmény. Valami versenylovat vagy efféle mutat. A háttérben fákkal, amik lehetnek bükkfák, az előtérben egy lovászfiú, amint egy vödörrel tesz-vesz. Az, hogy a kép mindezt mutatja, hogy mindezek a dolgok és még mások is, láthatók a festményen, kétségtelen. De mi *teszi* ezt a festményt egy ló, fák, s egy ember képévé? Általában: mi tesz egy „naturalisztikus” festményt vagy fényképet tárgyának reprezentációjává? S hogyan változik – ha változik egyáltalán – a helyzet, mikor afféle „konvencionális” reprezentációkra térünk át, mint a térké-

pek, a diagramok vagy a modellek? Milyen mértékben segít a „konvenció” vagy az „értelmezés”, hogy megállapítsuk a reprezentáció és tárgyának viszonyát?

Efféle kérdéseket kívánok tárgyalni [...], inkább e kérdések tisztázásának, mintsem elfogadható megoldásának reményében. Mert a főgond az efféle szavak tisztázatlanságából ered, mint a „reprezentáció”, a „tárgy”, és a „konvenció”, amelyek természetesen jutnak az ember eszébe, s csupán fárasztó körülírások árán kerülhetők el.

[...] a legnagyobb baj az, [...], hogy a legnyilvánvalóbbként kínálkozó válaszok súlyosan és végzetesen támadhatók.

Néhány munka-definíció:

Ha egy festmény – vagy valamilyen más vizuális reprezentáció, például egy fénykép – (*P*) valaminek (*S*) a képe, azt fogom mondani, hogy *P* ábrázolja *S*-et, vagy másként, hogy *P* ábrázoló viszonyban áll *S*-sel. A fogalmazás mindenestre félreérthető.

Tegyük fel, hogy *P* Washingtont mutatja, amint átkel a Delaware folyón. Ekkor *P* Washington tényleges, 1776-os átkeléséhez van viszonyítva. Megítélhető, hogy többé vagy kevésbé hűséges, avagy többé vagy kevésbé pontos festménye-e annak a történelmi epizódnak. Nem akarom azonban ezt a történelmi eseményt az előbbi bekezdésben bevezetett *S* tárgy speciális esetének tekinteni. Mondjuk ezért, hogy egy másik festmény Hitlert mutatja, amint 1950-ben átkel a Hudson folyón: ez esetben nincs olyan tényleges esemény, amely által ellenőrizhető volna a festmény hűsége; mégis azt kívánjuk mondani, hogy a festménynek van „témája”, amelyet ábrázol.

Nevezzük Washington átkelését a Delaware-on *eredeti jelenetnek*, amelyre a festmény referál; és a pontosság kedvéért mondjuk, hogy a festmény nem annyira ábrázolja ezt a jelenetet, mint inkább *érzékelteni*. Akkor a festménynek Hitler képzeletbeli átkeléséről nyilván nincs olyan eredeti jelene, ami érzékeltené, de azt mégis mondhatjuk, hogy *megjelenít* egy bizonyos tárgyat. Így az érzékeltetés és a megjelenítés az ábrázolás speciális esetei.

A megjelenített tárgy a vizuális reprezentáció *tartalmának* tekinthető. [Nyilvánvaló az analógia a nyelvi leírásokkal összefüggő értelem/referencia megkülönböztetéssel. Az ilyen leírások esetében az eredeti „jelenet” – ha egyáltalán van – a leírás által azonosított eseménynek vagy entitásnak felel meg. A festmény megjelenített tárgya analóg a leírás értelmével, vagy jelentésével, mely hozzá tapad, akár azonosít tényleges entitást vagy eseményt, akár nem.] Az ábrázolást általában a speciális „megjele-

nítés” értelemben fogom használni, s ennek megfelelően a kép „tárgya” a „tartalma” lesz, nem pedig a „jelenete”. Megfelelő kontextusban, s ha külön fel nem tüntetjük, az olvasó ezentúl az „ábrázolást” és a „megjelenítést” szinonimnak veheti. [...]

Kritériumkeresés

Igényes olvasó most kérdéseink alapján tán azt reméli, hogy analitikus definíciót fog találni a *megjelenítésre* vagy *S megjelenítésére*, azaz valamiféle

P akkor és csak akkor jeleníti meg S-et, ha R

szerkezetű formulát, ahol „R” sokkal részletesebb és több felvilágosítást tartalmazó kifejezés (bármit is jelentsen ez), mint a kimunkálatlan „megjeleníti” szó. R fogja ekkor konstituálni a szükséges és elegendő feltételt, hogy P „megjelenítse” S-et.

Ámde valószínűleg nem várható, hogy találunk ennek a mintának megfelelő szükséges és elegendő feltételeket. Megelégedhetünk azonban kevesebbrel is: néhány szükséges feltétel izolálásával. [80-81. oldalak]

Tanulmányában ezek után Black olyan kritériumokat vizsgál, amelyek első látásra ’pályázhatnának’ arra, hogy szükséges és elegendő feltételül szolgálhassanak, elemezve a kauzális előzmények, a belefoglalt „információ”, az alkotó szándékai hatását, valamint az „ábrázolás mint illúzió”, az „ábrázolás mint hasonlóság” és az „olyan, mint” kifejezések értelmezhetőségét. Vizsgálódásai azonban – ahogy azt már tanulmánya elején sejtetni engedte – nem vezettek ilyen feltételek definiálásához. Tanulmánya befejező részében tapasztalatait a következőkben foglalja össze:

A fénykép vagy a festmény „kauzális históriája” felidézhet olyan kontingens, faktuális körülményeket, amelyek valóban szükségesek a végső vizuális reprezentáció előállításához, de nem határozzák meg kép-jellegét logikai vagy nyelvi szükségességgel. [...] A kép alkotójának feltételezett szándékaira való utalás reménytelen körköröségre látszott belebonyolódni, mert egy ilyen szándék specifikációja önmagában megkövetelte, hogy függetlenül adjuk meg, mi számít a művészi szándék megvalósulásának. [...] Végül a kép és „témája” közötti „hasonlóság” vonzó fogalmára hagyatkozva mégiscsak föl kellett ismerni, hogy a „hasonlóság” absztrakt címkéjének csalóka felszíni egysége kritériumok nyalábját rejt, s máris eredeti problémánkhoz jutottunk vissza. [...]

Üres kézzel távoznunk tehát? Be kell vallanunk, hogy vizsgálódásaink teljes sikertelenséggel jártak, a javítás reménye nélkül? Azt hiszem ez a következtetés elsietett volna. Hangsúlyozni kell ugyanis, éspedig nyomatékosan, hogy amiért egy feltétel nem alkalmas szükséges és elegendő kritérium gyanánt, azért még nem feltétlenül *irreleváns* a kérdéses fogalom alkalmazása tekintetében. [...]

A tanulság vizsgálataink eleinte zavarónak látszó eredményeiből tehát az, hogy az ábrázolás úgynevezett „fogalomtartomány” vagy „fogalomnyaláb”. A tárgyalt kritériumok – s tán mások, amikről itt nem volt szó – mintegy kévét, nyalábot alkotnak, külön-külön egyikük sem szükséges vagy elegendő, de mindegyikük releváns abban az értelemben, hogy potenciálisan számba jöhet az ábrázolás fogalma helyénvaló alkalmazásának megállapításakor. [98–99. oldalak]

Befejezésül hangsúlyozni szeretném, hogy Black tanulmánya csupán a festményekkel és fényképekkel foglalkozik. A statikus ’verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek teljes tartományának figyelembe vételéhez vizsgálni kell a diagramok, térképek, modellek (s a verbális elemekhez társítható más statikus nem verbális elemek) ’ábrázoló’ természetét is, ahogy erre tanulmánya elején maga Black is utal.

6. KÉRDÉS: MIVEL JÁRUL HOZZÁ A FILOZÓFIA A STATIKUS ’VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...’-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS MEGALAPOZÁSÁHOZ?

Előző könyvünk ’testvér’-alfejezetében központi témaként az interpretáció-típusok filozófiai kérdéseivel foglalkoztunk, majd a befejező részben megjegyeztük, hogy a filozófia másik hasonlóan fontos feladata annak vizsgálata, hogy az interpretációk explicit végrehajtása milyen reprezentáció-rendszerek meglétét kívánja meg. – Itt azoknak a rendszereknek néhány aspektusával kívánunk foglalkozni, amelyek az interpretáláskor felhasznált világra vonatkozó tudás reprezentálására szolgálnak, éspedig olyanokéval, amelyekben képi/diagramatikus elemek is szerepet játszanak.

A tudásreprezentáció két leggyakrabban alkalmazott formája az elsősorban *statikus* elemegütteseket reprezentáló *tudáskeret* és az elsősorban *folyamatokat* szemléltető *forgatókönyv*, tárgyalásuk a legtöbb szövegtannal foglalkozó monográfiában és tankönyvben megtalálható.

P. S. J.: A tudáskeretekre – pontosabban egy mind verbális, mind képi elemeket alkalmazó tudáskeretrendszerre – magyar vonatkozású, de nemzetközi méretekben ismert úttörő példa Johannes Amos Comenius

Orbis sensualium pictus „A látható világ” című, a 17. században létrehozott, műve.

Mielőtt egy rövid szemelvény bemutatásával érzékeltetem e mű szerkezeti felépítését, néhány megállapítást kívánok idézni 1959-es (jubileumi) kiadásának (Budapest, Magyar Helikon) Bevezetéséből. (Ez a kiadás az 1669-ben Nürnbergben megjelent első latin-német-magyar nyelvű *Orbis pictus* alapján készült, annak csupán magyar nyelvű szövegét megtartva és átírva a jelenlegi betűírási normáknak megfelelően.)

Comenius nemcsak tudományos felfogásában volt enciklopédista, de polihisztor volt reneszánsz sokoldalúsággal eszméi valóra váltásában is. Elméleti okfejtéseit módszertani útmutatásaiban, tanterveiben és tankönyveiben ültette át közvetlenül a gyakorlatba, s az iskolában ellenőrizte tanításai helyességét. Az *Orbis pictus* is e sorban helyezkedik el, mint a szemléletesség elvének az enciklopédikus tananyag keretében tükröződő megvalósítása. (7. oldal)

Comenius ötvennyolc esztendőskorában, 1650-ben került Sárospatakra a Rákócziak ismételt hívására. Itteni működésének négy éve alatt különösen sokat törődött a nyelvoktatás módszertanával. Már a Schola pansophica vázlatában (1651) írt arról, hogy képsorozatot kíván összeállítani, ezzel díszíteni a tanterem falait, a tankönyvet, mert ezzel a tanulás könnyed, kellemes időtöltéssé válik. Tanterveiben, tankönyveikhez írt módszeres útmutatásaiban intette a tanítókat, hogy lehetőség szerint minél többet szemléltessenek természetben (in natura) vagy legalább képekkel (picturis). Vestibulumának sárospataki kiadása (1652) elé írt bevezetőjében panaszolja, hogy ügyes fametsző-mesterek hiányában nem tudja e könyvecskét terve szerinti képekkel díszíteni. Utal arra, hogy a gyermeki elme benyomásai képek segítségével pontosabban rögződnek, ezért ábrák díszítik a könyvet, s ezek életszerűen tükrözik vissza a tárgyak alakját. [...]

Minden valószínűség szerint az általa megszerkesztett *Orbis pictus* még Sárospatakon 1653-54-ben saját kezű rajzokkal látta el, de – sajnos – a kivitelezéshez szükséges vésnökmeisterre már nem akadt, ezért küldötte kéziratát Nürnbergbe. (8. oldal)

Az *Orbis pictus* Comenius életében is több kiadást ért meg, kisebb-nagyobb változtatással a szövegben és a képanyagban. (11. oldal)

Az *Orbis pictus* művelődési anyagát csoportokra oszthatjuk s ennek alapján a következő képet nyerjük:

I. Teológia.

- II. Kozmogónia (világ, ég, földtan, földrajz stb.).
- III. Technika, fizika, kémia.
- IV. Természetrajz (ásványtan, növénytan, állattan).
- V. Földművelés, állattenyésztés. Ösfoglalkozások.
- VI. Ipar és kereskedelem.
- VII. Társadalmi ismeretek, az állam, a város élete, erkölcsstan.
- VIII. Az ember élete.
- IX. Civilizáció.
- X. Tudomány, művészet, bölcsélet, sport. (21. oldal)

Az *Orbis pictus* gyermekek kezébe szánt könyv volt, mégis kicsiben felölelte mindazt, amit a kor tudománya ismert. Nem akart a gyermektől elzárni semmit se, s a maga módján elvezette a születéstől a halálig, a falusi élettől a városi foglalkozások és közállapotok ismeretéig. [...]

Az *Orbis pictus* tulajdonképpen az idegen nyelvi és az anyanyelvi oktatás tankönyve is volt. A párhuzamos szövegek, valamint ezen belül a képekre utaló számok eligazítást adtak a tanulók önálló tanulásához is. A tárgyakat mindenkor azok nevével kapcsolta össze a tanuló, ezáltal kikerülte az értelem nélküli bevésésből eredő veszélyt: a verbális tanulást. (45-46. oldalak)

A 'szöveghűen' idézett LXVII-es számú rész az *Orbis pictus* egységeinek szerkezetét hivatott érzékeltetni.

LXVII.

Az ércbánya

A bányászok¹ leereszkednek az bányának² gödörébe (torkába) az ülőfán³ avagy lajtorjákon⁴ világgal (mécseikkel)⁵, és kiváják (ássák) a vágókapával⁶ az éregöröngyöket (bányásznákat), melyek bérakatkán vékákban⁷ kivonyatatnak kötélllel⁸ a tekerő csigával⁹ és vittetik a koholó műhelybe (vinnyébe)¹⁰, az hol tűzzel megkoholtatnak, hogy elfolyjon az érc¹². A salakja (sonkolyja, alja, gaza)¹¹ külömb helyre vettetik.

Az *Orbis pictus* erényeinek és hibáinak részletes elemzésével itt sem szándékom sem módom nincs foglalkozni. Azt, valamint a mű korabeli nemzetközi fogadtatásának, hatásának leírását többek között az itt alapul felhasznált Bevezetésben találhatja meg az olvasó. Befejezésül itt csupán arra szeretnék utalni, hogy az *Orbis pictus*ban valamennyi – kicsiknek vagy nagyoknak szánt, egynyelvű és többnyelvű – képes szótár őst kell látnunk.

B. Zs.: A legújabb, középiskolások számára készült magyar nyelv tankönyvek szövegtani fejezetei érintik mind a tudáskeret, mind a forgatókönyv fogalmakat, és tartalmaznak azokkal kapcsolatos feladatokat – természetesen kizárólag verbális szövegekkel kapcsolatban.

Ennek illusztrálására lássunk itt néhány kiragadott részletet „A szövegösszetartó erő típusai, eszközei“ tankönyvi fejezetből, amelynek alapján – többek között – új ismeretként sajátíthatják el, gyakorolhatják a tanulók a következőket:

[...] A koherencia szükséges és elégséges feltétele [...] A háttérismeret, tudáskeret, forgatókönyv[...]

[...] Az **ÉKsz.**-ből vett [...] szócikkek az értelmezett szavakról csupán minimális ismereteket tartalmaznak. Nyelvközösségünk tagjai ezekre a szavakra vonatkozóan – még mindig közösnek mondható – ismeretekkel rendelkeznek. Egy-egy ilyen ismerethalmazt *tudáskeretnek* nevezünk. [...]

[...] Az olyan szövegeket, mint például a töltött paprika elkészítésének receptje a nyelvészek *forgatókönyvnek* nevezik. Ennek a receptnek a mintájára írd meg a fürdőzés a strandon kifejezés forgatókönyvét! [...]

[...] Írj tudáskeretet és forgatókönyvet a következő kifejezéspárokhoz!

Tudáskeret:

a vonat

a színház

[...]

Forgatókönyv:

utazás vonaton

egy előadás megtekintése a színházban

A kizárólag verbális elemekkel operáló tudáskeretek, illetőleg forgatókönyvek mellett azonban bőven találhatók statikus ’verbális elem + kép/diagram/...’-típusú tudáskeretek és forgatókönyvek is.

Amíg az *Orbis pictus* és az említett képes szótárak a tudáskeretek formáján túl különféle tudáskeret-rendszereket tartalmi szempontból is szemléltetnek, a statikus ’verbális elem + kép/diagram/...’-típusú forgatókönyvek elsősorban formai szemléltető eszközök.

Ilyen forgatókönyvnek tekinthetők többek között azok a konyhai receptek vagy szobanövények gondozását bemutató leírások, amelyek-

ben az adott műveletek szöveges megfogalmazását képpel/rajzzal tár-
sítják, s ilyen forgatókönyveknek tekinthetők a különféle elektromos/
elektronikus eszközökhöz mellékelt használati utasítások. Ez utóbbiak
példájaként lássuk itt a Panasonic cég által forgalmazott telefonhoz
csatolt „TELEFONSZÁMOK TÁROLÁSA (gyorstárcsázáshoz)” című
utasítását, amely jól szemlélteti a 'folyamatábrák' jellemző alkotó-
elemét, a 'visszacsatolás'-t is.

TELEFONSZÁMOK TÁROLÁSA (gyorstárcsázáshoz)

Minden egyes hívógomb memóriaként funkcionál, (0-9, * #).
12 telefonszám max. 30 számjegyig tárolható ily módon.

Nyomja meg a Program gombot. A kijelző villog.

Nyomja meg az állomás számát (0-9-ig, * #)
A program kijelző kialszik.

Tárcsázza a számot, amelyet tárolni kíván.

Nyomja meg az AUTO/STORE gombot, a kijelző villog.
Az új számok programozásához a 2. ponttól ismétél-
je meg a lépéseket.

Nyomja meg a Program gombot, miután az összes szá-
mot betárolta. A kijelző kialszik.

7. KÉRDÉS:
MILYEN MÁS TUDOMÁNYÁG(AK)RA LEHET MÉG SZÜKSÉG A STATIKUS
'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK
SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS
MEGALAPOZÁSÁHOZ?

B. Zs.: A statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek szövegtani megközelítéséhez több további tudományág figyelembevétele hasznos, sőt szükséges. Ilyenek például, többek között, (a) az *informatikának* a képek számítógépes létrehozásával és manipulálásával foglalkozó ága, (b) a *művészettörténetnek* a képek ikonográfiai és ikonológiai elemzésével foglalkozó ága, valamint (c) a *pedagógiának* az az ága, amely a szóban forgó tematika tantárgyak határait átlépő didaktikai feldolgozásának legalkalmasabb módszereit keresi és ülteti át a gyakorlatba – hogy a statikus verbális elemekhez társítható statikus non-verbális elemek közül csupán a képeket említsem. Ezek közül a tudományágak közül az alábbiakban csak az informatikára vonatkozóan teszek egy-két megjegyzést.

A képek számítógépes létrehozásának és manipulálásának ismeretét azért tartom fontosnak, mert ez az ismeret a rajzolni kevésbé jól tudók számára is lehetővé teszi a képek, illetőleg a képeket is tartalmazó statikus multimediális kommunikátumok interaktív kreatív megközelítését.

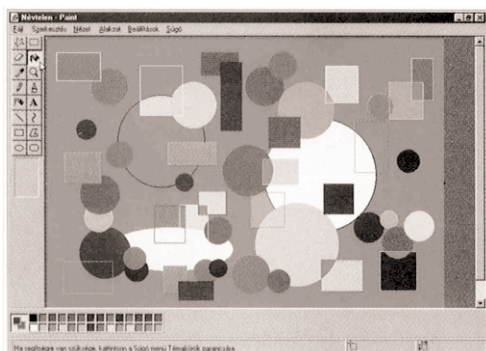
A magazinokban, újságokban és a televízióban számítógépes grafikák és képek sokaságával találkozunk: egyszerű, karikatúraszerű rajzokkal, rendkívül szép, varázslatos hatású képekkel egyaránt. Ilyeneket – kis tehetség birtokában – bárki készíthet, ha megismerkedik a különböző rajzoló- és festőprogramok kezelésével. Ezek a programok azért is hasznosak, mert a szórakoztató rajzolgatás közben játszva sajátíthatók el a számítógép működési elvei, megtanulható az egér kezelése stb.

Az *Easy PC. Családi kalauz a számítógéphez* című magazin például folyamatosan közölt olyan írásokat, amelyek bevezetnek a festő és rajzoló programok használatába.

„Bárki mesterművet alkothat egy PC-vel és némi képzelőerővel!” – olvashatjuk az említett magazin 1998/6. számában a *Paint* rajzolóprogramot ismertető rész „Festés és dekorálás” című leírásában.

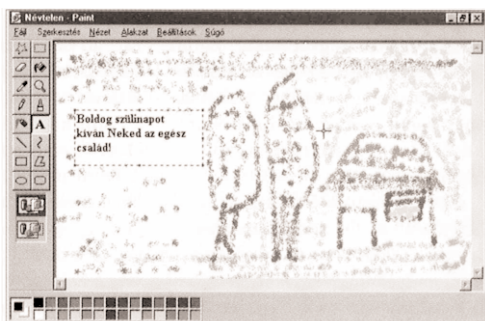
A saját rajz, kép elkészítését hat – képpel és szöveggel is ábrázolt – lépés bemutatása segíti, a program elindításától a rajzolási stílusok, a színválasztás alkalmazásán át egészen az elhibázott lépések visszavonásáig. Lássuk itt ebből a leírásból a 4. lépést!

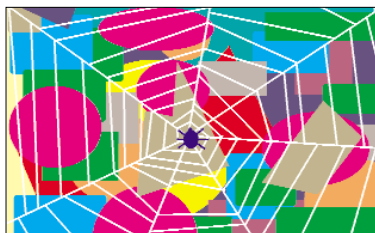
4. LÉPÉS: Rajzoljunk néhány kört! Tökéletes kört a szemmértékre hagyatkozva meg lehetõsen nehéz rajzolni, de ha lenyomva tartjuk a Shift billentyût, akkor könnyebb *(lásd az Easy Windows részt)*. Most váltsunk eszközt, és rajzoljunk néhány négyszöget. Kattintsunk a „kitöltés” eszközre (ezen egy festékes edény látható, amelybõl csorog a festék), válasszunk egy új elõtérszín, és kattintsunk rá egy körre vagy négyszögre a megváltozott alakú, most éppen lecsõppenõ festéket formáló egér-kurzorral.

Egy másik leírás („Szöveg és kép”, 1999/2) 6 lépésben ismerteti meg a rajzolóprogrammal készített képek, grafikák mellé írt jegyzetek, szövegek elkészítésével. Az ugyancsak képpel és szöveggel is ábrázolt lépések a háttér létrehozását (1.), a szövegformázó eszköz kiválasztását (2.), a szövegformázó ablak használatát (3-4.), a visszavonás mûveletét (6.) mutatják be. Az 5. lépés leírása a következõ:

5. LÉPÉS: Amikor megvan a kiválasztott betûtípus és méret, kattintson rá a szöveg-dobozra és írja be a szöveget. A szöveg színét úgy változtathatja meg, ha az egér bal gombjával a színpaletta megfelelő színére kattint. Ha a szövegdoboz mérete nem megfelelő, – például a doboz túl kicsi –, akkor a doboz füleibe (a sarkán és oldalán található kis négyzetekbe) kapaszkodva széthúzhatja vagy összenyomhatja a dobozt. Ha a szövegdobozon kívül bárhova kattint egyet, akkor ezzel máris beszúrta a szöveget a képbe.

A mellékelt két képen (lásd 4. és 5. rajz) egy tizenhárom éves kislány rajzolóprogrammal készített két műve látható. Ezek a rajzok eredetileg fekete-fehérek, a szóban forgó kislány azonban minden rajzának több, igen szép színes változatát is elkészítette.

4. rajz

5. rajz

***

A tárgyalt témához – a fejezet szövegében idézett műveken kívül – lásd:

A vizuális költészethez: Oliví, Terry – Petőfi S. János: *A nyelv materialításáról. A vizuális költészet mint első lépés a multimedialitás felé.* In: *Szemiotikai szövegtan* 11. 1998, 97–108. old., valamint Kilián István: *A régi magyar képvers. Old Hungarian Pattern Poetry.* Felső-magyarországi Kiadó – Magyar Műhely Kiadó, Miskolc – Budapest, 1998. és *Válogatás a 20. századi vizuális költészetből. Selection from 20th Century Visual Poetry.* Felső-magyarországi Kiadó – Magyar Műhely Kiadó, Miskolc – Budapest, 1998.

A verbális szövegek tipológiához: Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi fogalmak kisszótára.* Korona Kiadó. Budapest, 2000. A tánchoz: *A Magyar Népzene Tára III/B Lakodalom* című kötete.

A kommunikációelmélethez: *Multimédia I-II.* OKSZI, Budapest 1996, 1998. Petőfi S. János: *A multimediális szövegekről.* In: *Társadalmi kommunikáció.* Szerkesztette Béres István – Horányi Özséb. Osiris Kiadó, Budapest, 1999., valamint az Énekek Éneke Bibliográfiában idézett illusztrált kiadásai.

Szemiotikai szövegtan 7–11. szám.

4. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA ÉS ANNAK SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYAI

1. KÉRDÉS:

MIVEL FOGLALKOZNAK A HAGYOMÁNYOS ÉRTELEMBEN VETT SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOK?

P. S. J.:

Ez a kérdés azért lényeges – írtuk előző könyvünkben –, mert mind a mai napig nem történt eredményes kísérlet e tudományágak tárgyának (tárgyainak) olyan jellegű meghatározására, hogy annak alapján egymáshoz való viszonyuk kielégítő módon tisztázható lenne. Ha erre a kérdésre rövid választ kívánunk adni, a következőket mondhatjuk: beszélhetünk egy többé-kevésbé valamennyinek részét képező témakörrel, amit röviden „a szó- és gondolatalkzatok elmélete” címmel illethetnénk (hogy itt a közös részre csak a legszembeűnőbb példát említsem); ehhez csatlakoznak azután az egyes tudományágakra sajátosabban jellemző olyan témaköri egységek, mint: a poétika esetében az irodalmi műnemek és műfajok témája; a narratológia esetében az elbeszélő szövegek felépítésének témája; a retorika esetében a meggyőző (a szónoki) beszéd témája; a stilisztika esetében a szerzőkre, szövegtípusokra és korokra jellemző stílusok (nyelvhasználati módok) témája; az esztétika esetében a legtágabban értelmezett (verbális) 'esztétikum' mibenlétének a témája; valamennyi esetben az adott téma kutatása/leírása eszközeinek tárgyalását is magukban foglalva. [61. oldal]

B. Zs.: A kutatás az utóbbi két évben valamivel előbbre vitte e kérdések tisztázását: úgy látszik, hogy a *szó- és gondolatalkzatok elmélete* részben a nyelvészet(ek), részben a szövegtan keretében találja majd meg a neki legmegfelelőbb helyet, a verbális szövegek többi társtudománya pedig a következő ágakra bontandó:

(A) A VERBÁLIS SZÖVEGEK TIPOLÓGIAI SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYA, amely a szövegtípusok és szövegfajták meghatározásával foglalkozik,

(B) A VERBÁLIS SZÖVEGEK TÍPUSAINAK SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYAI, például a szónoki beszédéké (retorika), az elbeszélő szövegeké (narrativika) stb.,

(C) A VERBÁLIS SZÖVEGEK STILISZTIKAI SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYA.

(D) A VERBÁLIS SZÖVEGEK ESZTÉTIKAI SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYA.

Az ebben a megközelítésben alkalmazott fogalmak – amelyek időközben középiskolai tankönyvbe is bekerültek – természetesen egy elméleti alapul szolgáló szövegtan keretében pontosan meghatározandók.

2. KÉRDÉS:

MIVEL FOGLALKOZNAK (MIVEL KELL, HOGY FOGLALKOZZANAK) A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYAI?

P. S. J.: Előző könyvünkben – a multimediális szövegek kérdéseivel általános szinten foglalkozva – arra a következtetésre jutottunk, hogy:

ezek a társtudományok egyrészt azt kell vizsgálják, hogy a multimediális szövegek nem verbális összetevőiben milyen, a verbális szövegekre jellemző poétikai, retorikai stb. elemekkel/struktúrákkal analóg elemek/struktúrák találhatóak, másrészt azt, hogy melyek a kizárólag multimediális szövegekre jellemző poétikai, retorikai elemek/struktúrák. [63–64. oldalak]

Ha ebben az idézetben a „multimediális szövegek” kifejezést a „statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jelek” kifejezéssel helyettesítjük, megkapjuk a feltett kérdésre adható választ.

B. Zs.: Egy valóban konkrét válasz azonban természetesen csak a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jelek részletesen kidolgozott tipológiájára alapozva fogalmazható meg. Ennek a tipológiának a létrehozása mindenekelőtt e komplex jelek non-verbális összetevői tipológiájának megalkotását tételezi fel, amelyből kiindulva azután megalkotható a verbális elemek + a különféle non-verbális elemtípusokhoz tartozó elemek lehetséges konfigurációinak a tipológiája.

Mindkét tipológia építőkövei adva vannak már az iskolai gyakorlatban is: a tanulók tanulmányaik során (különféle tantárgyak keretében) egyrészt fényképekkel, képekkel, rajzokkal, ábrázoló geometriai reprezentációkkal, diagramokkal, függvényekkel, modellekkel stb. ismerkednek meg, másrészt arra vonatkozó tapasztalatokat is szereznek, hogy ezek a non-verbális elemek milyen módokon kombinálhatók verbálisokkal.

3. KÉRDÉS:

MI KELLENE LEGYEN A TÁRGYA, CÉLJA ÉS MÓDSZERE EGY – A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI-SZÖVEGTANI LEÍRÁSÁRA SZOLGÁLÓ – RETORIKAI FIGURÁKKAL FOGLALKOZÓ (AUTONÓM) ELMÉLETNEK?

P. S. J.: Ami a verbális retorikai figurákat illeti, azok egy része elsődlegesen lexiko-szemantikai természetű (ezek az úgynevezett „szó-

1. Révész és Bíró: *Hol vagy, talján?*

4. Lengyel Lajos: *Korsó és hal*, 1993

2. Stály János: *Maszk*, 1993

5. Kóris Kálmán: *Mezőkövesd*, 1904–05

3. Kassák Lajos: *Emigránsok*, 1928–29

6. Lőrinczy György felvétele (196?)

alakzatok”), másik része egyaránt szintaktikai és szemantikai (ezek az úgynevezett „gondolatalakzatok”).

Valószínűnek látszik, hogy statikus ‘kép/diagram/...’-típusú jelekkel kapcsolatban csupán a szóalakzatokkal analóg retorikai figurákról beszélhetünk. Ezek tárgyalása (értelmezése) olyan komplex jeltipológia meglétét tételezi fel, amely a vehikulum-típusok számbavétele mellett számba veszi a különféle vehikulum-típusokkal kapcsolatban értelmezhető jelölő-jelölt–relációk típusait is.

B. Zs.: Ennek a komplex-jel-típológiának a létrehozása nyilvánvalóan nem történhet meg máról-holnapra. Első lépésként például olyan képek/fényképek gyűjtése és rendszerezése kínálkozhat, amelyek retorikai figurákként értelmezhetők (ha egy verbális szóalakzatrendszerrel analóg rendszerbe egykönnyen nem is sorolhatók be).

P.S.J.: A fényképek a retorikai figurák elemzésétől függetlenül is figyelemre méltó tárgyai a szemiotikai kutatásnak. A magyar fényképészet történetéhez jelentős hozzájárulásnak – és a fényképelemzéshez kitűnő forrásmunkának – tekinthetjük a Gera Mihály által szerkesztett „1839–1989. A fénykép varázsa. Tizenkét kiállítás a magyar fotográfia 150 éves történetéből” című kötetet (Kossuth Nyomda, Budapest, 1989.). Miklós Pálnak a kötet bevezetéseként írt tanulmánya külön is figyelmet érdemel, amennyiben a fényképek szemiotikájának több aspektusát tárgyalja. Az előző oldalon mellékelt 6 fénykép-reprodukció ebből a kötetből való.

B. Zs.: A retorikai figurákkal kapcsolatban meg kell említenünk azt is, hogy ezeknek a figuráknak a szempontjából a képek/fényképek közül különösen azok érdemelnek figyelmet, amelyek reklám-célra készültek, illetőleg reklámként használják fel őket. Ezzel a tematikával jelen könyvünkben nem foglalkoztunk, mert elsősorban olyan statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek aspektusait tárgyaltuk, amelyek az iskolai oktatásban közvetlenül szerepet játszanak.

4. KÉRDÉS:

MELYEK A TIPOLÓGIAI JELLEGŰ SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOK, ÉS MIK AZOK GLOBÁLIS FELADATAI A STATIKUS ‘VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...’-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMOTIKAI SZÖVEGTANI VONATKOZÁSÁBAN?

B. Zs.: Lássuk mindenekelőtt A VERBÁLIS SZÖVEGEK TIPOLÓGIAI SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYÁNAK alapkérdéseit, hogy azok ismeretében a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelekre vonatkozó analóg társtudomány néhány kérdését megvilágíthassuk.

A verbális szövegek tipológiai szövegtani társtudománya központi témaként a *szövegtípusok* és *szövegfajták* meghatározásával foglalkozik. Ezt a tematikát a korábban már említett középiskolai tankönyvben a következő módon foglaltuk rendszerbe:

Az alábbi táblázat azt szemlélteti, hogy a szövegosztályozás szempontjai mi módon kapcsolhatók a Roman Jakobson által kidolgozott **kommunikációs modell** elemeihez. Ez a modell, mint ismeretes, különbséget tesz a **kommunikáció környezet** és a **kommunikációs helyzet (szituáció)** között.

A **kommunikáció környezete** azokat a TÁRGYAKAT, ESEMÉNYEKET foglalja magába, amelyekre a szövegben utalás történik, amelyekről a szöveg (feltehetően) szól.

A **kommunikációs helyzet** összetevői:

ADÓ

VEVŐ

CSATORNA

NYELV

ÜZENET (általánosabb elnevezést használva: SZÖVEG)

A SZÖVEGTÍPUSOK MEGHATÁROZÓ ELEMEI

A szöveg kommunikációs környezete (TÁRGYAK, ESEMÉNYEK)

[Az osztályozás szövegen *kívüli* eleme]

a szöveg témája ⇒ TÁRGYAK, ESEMÉNYEK, amelyekről a szöveg szól

A szöveg kommunikációs helyzete (ADÓ, VEVŐ, CSATORNA)

[Az osztályozás szövegen *kívüli* eleme]

nyelvhasználati szinterek ⇒ A KOMMUNIKÁCIÓS HELYZETEK általában

a beszélő célja ⇒ ADÓ viszonya A KOMMUNIKÁCIÓS HELYZETHZ

□ spontán – tervezett (szöveg) ⇒ ADÓ viszonya SZÖVEGE létrehozásához

□ beszélt – írott (szöveg) ⇒ ADÓ viszonya A CSATORNÁHOZ

(tipikus) beszédhelyzet ⇒ ADÓ és VEVŐ egymáshoz való viszonya általában

□ monológ – párbeszéd ⇒ ADÓ és VEVŐ egymáshoz való kommunikatív viszonya

(Ide tartoznak a tömegkommunikáció lehetséges kommunikációs helyzeteinek sajátosságai is.)

A szöveg nyelve és megformáltsága (NYELV, SZÖVEG)

[Az osztályozás szövegen *belüli* eleme]

a szöveg „építőanyaga” ⇒ a SZÖVEG NYELVE

□ hagyományos szerkezetű – nem hagyományos szerkezetű ⇒ a szöveg MEGFORMÁLTSÁGA

□ történetelbeszélés, leírás, érvelés ⇒ a szöveg MEGFORMÁLTSÁGA

stílus ⇒ a SZÖVEG NYELVE és MEGFORMÁLTSÁGA

(Ide tartoznak a multimedialitás – a különféle verbális és nem verbális nyelvek egyidejű használatának – sajátosságai is.)

Ezt a táblázatban rendszerbe foglalt elméleti alapvetést szem előtt tartva a szövegosztályozással kapcsolatos szakszavakat a továbbiakban a következő módon fogjuk használni:

A **szövegfajta** szakszóval olyan szövegosztály jelölünk meg, amelyet megformáltsága (szerkezete) önmagában véve is meg-

határoz (ebben az értelemben szövegfajta például a *levél* vagy a *szónoki beszéd*).

A **szövegtípus** szakszó pedig olyan szövegosztályt megjelölője, amelyet megformáltsága (szerkezete) önmagában véve nem határoz meg, amelynek meghatározásához figyelembe kell venni lehetséges kommunikációs helyzeteihez való viszonyát is (ebben az értelemben szövegtípus például a *magánlevél*, a *hivatalos levél* (illetőleg azok bármely altípusa), vagy egy *parlamentben*, *bíróságon elmondott szónoki beszéd*, illetőleg egy *templomi prédikáció*). Az egyes szövegtípusokon belül azután további megkülönböztetéseket tehetünk a szövegek témája alapján.

Szövegtani szempontból nézve a **műnem** és a **műfaj** szakszavak használatát célszerű az irodalmi szövegek osztályozására korlátozni.

P. S. J.: Ha a verbális szövegekre vonatkozó szövegosztályozás kategóriáit a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek osztályozására kívánjuk alkalmazni, a következő két megállapításból kell kiindulnunk:

A ‘kommunikációs környezet’ vonatkozásában mindenképp azt kell tisztázni, hogy e komplex jelek non-verbális jelösszetevői milyen módokon utalnak/utalhatnak ennek a környezetnek az elemeire. Ez a szemiotikát és nyelvfilozófiát egyaránt érintő tipológiai kérdés. Nagy valószínűséggel különbséget kell tennünk megjelenítő, ábrázoló, deiktikusan utaló, ikonikusan utaló, modelláló stb. non-verbális ‘komplex jel’ összetevők között.

Ezután kerülhet sor a szóban forgó komplex jelek ‘megformáltság’-specifikus kategóriáinak és osztályainak (más szóval a kizárólag belső tulajdonságaiktól függő *fajtainak*) a meghatározására: mindenképp annak eldöntésére, hogy milyen kritériumok alapján beszélhetünk leíró/elbeszélő/meggyőző funkciójú, valamint az ezeket a funkciókat betöltő hagyományos és nem hagyományos felépítésű komplex jelekről. A statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú tudáskeretek tág értelemben vett *leíró* komplex jelek, a forgatókönyvek és képregények *elbeszélők*, a különféle célokra szolgáló reklámok *meggyőzők*.

Az így értelmezett statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek *fajtai* alapján e komplex jelek (kommunikációs környezettől és kommunikációs helyzetektől függő) *típusai* a verbális szövegtípusok meghatározása analógiájára értelmezhetők.

B. Zs.: Ha a statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelek tipológiájának alapkérdéseit tisztáztuk és tipológiájukat megalkottuk, elkezdhetjük A VERBÁLIS SZÖVEGEK TÍPUSAINAK SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYAIVAL analóg rájuk vonatkozó társtudományok kidolgozását.

Ezek között fog szerepelni minden bizonnyal e komplex jelek *leíró* típusának társtudománya (amelyre külön szakszó a verbális szövegek esetében sem utal), az *elbeszélő* típusé (az *egyidejűleg verbális és képi narrativika*) és a *meggyőző* típusé (az *egyidejűleg verbális és képi retorika*).

5. KÉRDÉS:

MILYEN JELLEGŰ SZÖVEGTANI TÁRTUDOMÁNYA A STILISZTIKA A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK, ÉS MIK A GLOBÁLIS FELADATAI?

P. S. J.: Mint annyi más vonatkozásban, úgy a stilisztika vonatkozásában is meghatározó szerepet játszik a tárgyalt jeltípus mediális komplexitása, amiből következően külön kell foglalkoznunk a lehetséges mediális összetevők és e mediális összetevők lehetséges konfigurációinak stilisztikai kérdéseivel.

A non-verbális mediális összetevők stilisztikai kérdései másképpen jelentkeznek képek és fotók, másképpen térképek és modellek, s ismét másképpen az ábrázoló geometria körébe tartozó reprezentációk esetében, hogy most példaképpen itt csupán ezt a hármat említsem. Amíg az első esetben 'művészi' stílusokról is beszélhetünk, a másik kettő esetében csupán 'szaknyelvi'-ekről. Az első esetben megkülönböztethetünk egyéni és korstílusokat is, az utolsóban e kategóriák nem (vagy csak igen korlátozott mértékben) alkalmazhatók – a második eset pedig valahol e kettő között helyezkedik el. A mediális összetevők stílusa azután hatással van mindazon mediális konfigurációk stílusára, amelyekben jelösszetevőkké válnak.

B. Zs.: A mediális összetevők lehetséges konfigurációinak stílusával kapcsolatban külön említést érdemelnek az illusztrált irodalmi szövegek. Igen hálás feladat például ugyanazon irodalmi mű különböző (és esetleg különböző technikákat is alkalmazó) illusztrátorok által elkészített illusztrációinak az elemzése. Ilyen elemzésekhez, többek között számos példát szolgáltatnak Arany János balladáit, Madách „Az ember tragédiája”, Móricz Zsigmond „Légy jó mindhalálig” című műve stb.

P. S. J.: Egy nem magyar, de a magyar olvasók számára is ismert példaként *Pinokkiót* említhetjük. Egyrészt több mint száz év óta jelennek meg különböző illusztrátorok által létrehozott illusztrált olasz nyelvű kiadásai, gazdagon dokumentálva e száz év különböző periódusainak olasz 'világsemlélet'-ét. Másrészt a szinte a világ minden nyelvére lefordított változatai arról adnak képet, hogy milyen módon képzelek el Pinokkiót (és környezetét) a különféle szociokulturális kontextusokhoz tartozó illusztrátorok.

6. KÉRDÉS:
MILYEN JELLEGŰ (SZÖVEGTANI) TÁRSTUDOMÁNYA AZ ESZTÉTIKA A
STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' -TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK
SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANÁNAK, ÉS MIK A GLOBÁLIS FELADATAI?

P. S. J.: Az esztétika – ahogy előző könyvünkben hangsúlyoztuk – szűkebb értelemben véve nem szövegtani társtudománya a *verbális szövegek* szövegtanának, minthogy tárgyterománya annál jóval kiterjedtebb. *A statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jelekkel* – különösen pedig azok bizonyos non-verbális jelösszetevőivel – kapcsolatban azonban sajátos esztétikai funkciót tölthet be.

B. Zs.: Ez a sajátos esztétikai funkció természetesen nemcsak a művészi szövegillusztrációkra terjed ki, hanem a reklámokra, modellekre stb. is.

Az esztétikára vonatkozóan különben annak analogonja mondható el, amit a stilisztikával kapcsolatban mondtunk.

***

A tárgyalt témához általában lásd:

Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi fogalmak kyszótára*. Korona Kiadó. Budapest, 2000.

A retorikai figurához: Szálkáné Gyapay Márta: *Gyakorlati retorika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. L. Aczél Petra: *Retorika. A szóból épült gondolat. Gyakorlókönyv*. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2001., valamint a *Szemiotikai textológia* 12. számában közölt *Diszkusszió* 33–136. old. (a retorikai szövegre vonatkozó definíciók átértelmezendők a képi kommunikáció elemeire).

Balázs Géza – Benkes Zsuzsa: *Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 10. évfolyama számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. (Sajtó alatt.)

5. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA ÉS A NYELVÉSZETEK

Jelen könyvünk eddigi fejezeteivel (és fejezeteiben) követtük előző könyvünk felépítését. Ezt tesszük itt is a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek és a nyelvészetek kapcsolatával foglalkozva.

1. KÉRDÉS:

MILYEN FELADATOKAT HÁRÍT A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI-SZÖVEGTANI LEÍRÁSA A NYELVÉSZET(EK)RE?

P. S. J.: Mindenekelőtt a többes számú „nyelvészetek” kifejezésnek a statikus verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelekkel kapcsolatos használatához kívánok megjegyzést fűzni.

A többes szám használata több szempontból is indokolt: (a) egyrészt azért, mert a szóban forgó komplex jeleknek van egy verbális és van egy non-verbális mediális összetevője – ami nagy valószínűséggel két-féle nyelvészettípus értelmezését kívánja meg, (b) másrészt azért, mert a non-verbális összetevő maga is komplex, amennyiben különböző jellegű elemeket (képeket, fényképeket, térképeket, modelleket, diagramokat, ábrázoló geometriai reprezentációkat stb.) tartalmaz(hat) – ami a non-verbális nyelvészettípuson belül különféle non-verbális nyelvészeti-altípusok értelmezését kívánja meg, (c) végül pedig azért, mert mind a verbális, mind a non-verbális mediális összetevőre vonatkozóan meg kell próbálnunk különbséget tenni a rendszer elemeinek nyelvészete, a rendszer elemei használatának nyelvészete és a szövegnyelvészeti között, ezeket a szakkifejezéseket természetesen a különféle mediális komponensekre és alkomponensekre azok természetének megfelelően alkalmazva.

B. Zs.: A (c) pontban említett megkülönböztetés a verbális nyelvvel kapcsolatban ma már oly mértékben elfogadottnak mondható, hogy bekerült a legtöbb középiskolai tankönyv szövegtan tematikát tárgyaló fejezeteibe. Nem tisztázott ezzel szemben az a kérdés, hogy milyen értelemben beszélhetünk nyelvészetről a különféle non-verbális jelölőszetevő-típusokkal kapcsolatban.

P. S. J.: A 'nyelvészetek' szakszó használatának jogosságát motiváljuk egyelőre globálisan azzal, hogy amennyiben nyelv(ek)ről beszélünk a non-verbális jelösszetevőkkel kapcsolatban, úgy természetesnek vehetjük rájuk vonatkozóan a „nyelvészetek” kifejezés használatát is. Az alapvető kérdés e nyelvészetek feladatainak tisztázása.

A *verbális* mediális összetevőre vonatkozóan e feladatok azonosak a verbális nyelvészetek feladataival általában.

A *non-verbális* mediális összetevőre vonatkozóan tisztázandó, hogy (1) miben hasonlíthatnak annak nyelvészetei a verbális elemek nyelvészetéhez, és miben különböznek attól szükségképpen, hogy (2) a non-verbális mediális összetevő különféle típusú mediális elemeinek nyelvészetei miben egyeznek meg és miben különböznek, s végül, hogy (3) mik ezeknek a nyelvészeteknek a lehetőségei és korlátai.

A *statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jelek* egészére vonatkozóan pedig az tisztázandó, hogy azoknak (a verbális és non-verbális nyelvészetek eredményeit integráló) nyelvészete mivel járul hozzá (és hogyan) e komplex jelek relációs és lineáris szerkezetének leírásához.

2. KÉRDÉS:

MILYEN FŐ ÁGAIT CÉLSZERŰ MEGKÜLÖNBÖZTETNI A VERBÁLIS NYELV(ÉK) 'MEGFORMÁLTSÁG-KÖZPONTÚ' NYELVÉSZETÉNEK?

P. S. J.: Mint az ma már köztudott, a „megformáltság-központú nyelvészet” kifejezést azért használjuk, hogy a nyelvészetnek ezt az ágát 'tematikusan' állíthassuk szembe a nyelvészet pszicho-, szocio-, etno- stb. lingvisztikai ágaival.

A megformáltság-központú nyelvészetben belül megkülönböztetendő egy *lexikogrammatikai* és egy *verstani* ág.

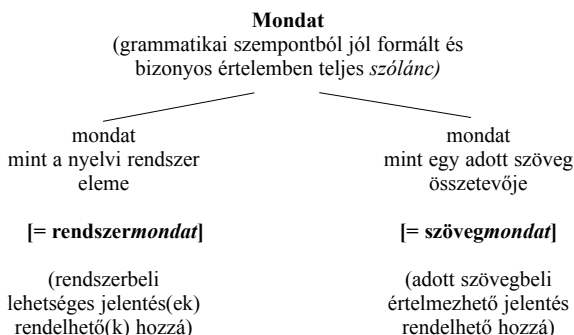
A *megformáltság-központú lexikogrammatikai nyelvészet* – a legújabb kutatások eredményeivel összhangban – különbséget tesz

- (a) a nyelvi rendszer egységei és a szövegek egységei között,
- (b) mind a nyelvi rendszerre, mind a szövegekre vonatkozóan a különféle szintű nyelvi egységek hierarchikus (relációs) és horizontális (lineáris) kompozicionális szerkezete között,
- (c) a hierarchikus kompozicionális szerkezetre vonatkozóan sub-, mikro-, mezo- és makroarchitektonika között, valamint
- (d) az ezekkel a megkülönböztetésekkel operálni tudó nyelvészeti alágak között.

Ezeket a megkülönböztetéseket előző könyvünkben részletesen tárgyaltuk, itt e tárgyalás eredményeinek rövid összefoglalását adjuk, hogy a következő kérdésekre erre az összefoglalásra hivatkozva fogalmazhassuk meg válaszainkat.

B. Zs.: A fentiekben felsorolt megkülönböztetésekhez az alábbiakban a „Magyar nyelv a gimnáziumok és szakközépiskolák 9. évfolyama számára” című tankönyvből idézek összefoglaló részeket.

(a) A *nyelvi rendszer egységei* és a *szöveg egységei* közötti megkülönböztetés alapkategóriái a ‘rendszermondat’ és a ‘szövegmondat’, amelyek között a következő reláció áll fenn (lásd 1. diagram):

1. diagram

(b) A *hierarchikus (relációs) és a horizontális (lineáris) szerkezet* szövegre, illetőleg mondatra vonatkozó értelmezése a következő:

A **szövegszerkezet** [...] megközelítése a **mondatszerkezet** megközelítésével azonos módon történhet. Azaz szövegekkel kapcsolatban is megkülönböztethetünk egy relációs és egy linearizált szerkezetet. A **relációs szerkezet** a mondat vagy a szöveg összetevőinek formai-jelentéstani, illetve tartalmi kapcsolatát mutatja, a **linearizált szerkezet** pedig ezeknek az összetevőknek a mondatban vagy a szövegben való egymásutánját.

A mondatok és a szövegek (különösképpen pedig a több mondatból álló szövegek) szerkezete között azonban lényeges a különbség, amely abból ered, hogy a *mondatok* szerkezetét (kivéve a mellérendelt összetett mondatokét) teljes egészében meghatározza a *grammatika*, míg a *szövegek* szerkezetének meghatározó eleme az a *világdarab* (annak a világdarabnak a tényleges vagy vélt felépítettsége), amelyről a szöveg feltehetően szól.

(c) A *hierarchikus (relációs) kompozicionális szerkezet nyelvi rendszerre vonatkozó szintjeit* (valamint az e szintek egységeit szemléltető példákat) az 1. táblázat foglalja össze. A nyelvi rendszerre és a több szövegmondatból álló szövegekre vonatkozóan értelmezett szintek ab-

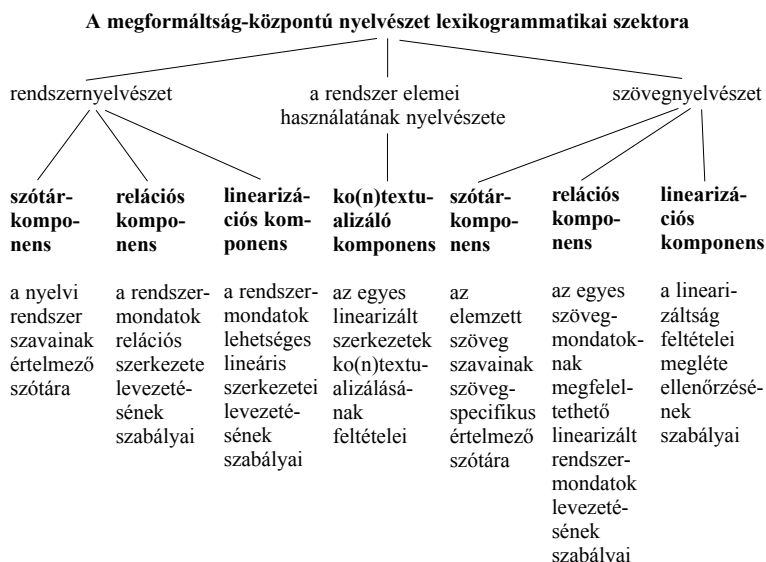
ban különböznek egymástól, hogy amíg a nyelvi rendszer hierarchikusan legmagasabb szintje a mondat (helyesebben: az alárendelt összetett mondat) szintje, a több szövegmondatból álló szövegekre vonatkozóan a szövegmondatok szintjén (az első fokú makroszinten) túl tetszőleges fokú makroszintek értelmezhetők.

Nyelvi szintek a grammatika rendszerében

Nyelvi szintek	Nyelvi egységek	Példák
A mondatok szintje (makroszint)	↑ mellérendelt összetett mondat	Küszködtem a magánhangzó-illeszkedés tűrhetetlen monotonijával, tisztában vagyok az a hang nyerseségével.
	alárendelt összetett mondat	Ha az anyanyelvünkről beszélünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy fiatal anya gyermekei vagyunk.
	bővített egyszerű mondat	A magyar nyelv költészetre kivételesen alkalmas.
	bővítetlen egyszerű mondat	A nyelv jelrendszer.
A szókapcsolatok szintje (mezoszint B)	↑ szókapcsolat (szószervezet, szintagma)	anya gyermekei, közmegegyezésen alapuló, magyar nyelv, merész meggyőződés
A szavak szintje (mezoszint A)	↑ lexéma, szóalak	anyanyelvet, beszélnek, csak, diadal, elszigetelt, fiatalok, ír, jelrendszer, költészete, mond, szerkezetekről, kivételesen, nyerseségével, tűrhetetlen
A szóelemek (morfémák) szintje (mikroszint B)	↑ szóalakon belüli szóelemkapcsolat szóelem (morféma) (tőmorféma, képző, jel, rag)	[kivétel-][es-en]; [kivétel-es-][en]. [túr-][het-et-len] kivétel-, túr-, -es, -ség, -é, -vel, -het, -etlen
A jelentéssel nem bíró nyelvi elemek szintje (mikroszint A)	↑ szótag fonéma	a-, nya-, nyelv; be-, szél; di-, a-, dal; fi-, a-, tal /a/ – fonéma, /k/ – fonéma
A megkülönböztető jegyek szintje (mikroszint alatti szint)	↑ megkülönböztető jegycsoport megkülönböztető jegy	mély + ajakkerekítéssel + alsó nyelvállású + rövid msh ajakkerekítéssel, alsó nyelvállású ... zárhang, réshang ...

1. táblázat

(d) Ami a *megformáltság-központú nyelvészet lexikogrammatikai szektorának* felépítését illeti, az említett tankönyv alapján arról a következő kép alkotható (lásd 2. diagram).

2. diagram

3. KÉRDÉS:

**MILYEN FŐ ÁGAIT CÉLSZERŰ MEGKÜLÖNBÖZTETNI A KÉP/DIAGRAM/...
NYELV(EK) 'MEGFORMÁLTSÁG-KÖZPONTÚ' NYELVÉSZETÉNEK?**

A szóban forgó komplex jeleknek itt csupán a non-verbális mediális összetevőjével foglalkozunk, abból a feltevésből kiindulva, hogy ha sikerül ennek a mediális összetevőnek a nyelvészetét a verbális mediális összetevő nyelvészetével analóg módon kezelni, ezzel megoldódik a teljes komplex nyelv integratív nyelvészetének alapvető kérdése is.

Ha a non-verbális mediális összetevő nyelvészete lehetséges felépítésének aspektusait kívánjuk vizsgálni, sorra kell vennünk az előző kérdéssel kapcsolatban tárgyalt (a)-(d) pontokat.

P. S. J.: (a) Ahhoz, hogy a statikus kép/diagram/...-típusú non-verbális *nyelvi rendszer* egységei és egy statikus kép/diagram/...-típusú non-verbális *kommunikátum* egységei között megpróbáljunk különbséget tenni, a 'mondat-szint'-tel analógnak tartható szintnél 'magasabb' szintről kell indulnunk. Ennek megvilágítására alakítsuk át az 1. diagramot (lásd 1'. diagram).

Statikus kép/diagram/...-típusú komplex jel
(jól formált és bizonyos értelemben teljes *konfiguráció*)

a komplex jel
nyelvi rendszerbeli
alapeleme
[= **rendszerbeli maximális
alapegység**]

(rendszerbeli
lehetséges jelentés(ek)
rendelhető(k) hozzá)

a komplex jel rendszerbeli alapeleme
mint egy adott kommunikátum
összetevője
[= **kommunikátumbeli
első fokú makroösszetevő**]

(az adott kommunikátumban
értelmezhető jelentés
rendelhető hozzá)

1'. diagram

Erre a diagramra való hivatkozással vizsgálnunk kell önálló statikus kép/diagram/...-típusú komplex jeleket (vagy ilyen komplex jelek önállóan tekinthető összetevőit), és (1) először azt kell eldönteni, hogy mi módon értelmezhetők annak rendszerbeli maximális alapegységei, (2) majd azt, hogy mi módon értelmezhetők ezek az alapegységek mint egy kommunikátum összetevői. (A 'kommunikátum' szakszó itt a 'szöveg' szakszó analogonja.)

B. Zs.: Ennek a tematikának a megvilágítására lássuk a 2. fejezet 7. ábrájában látható képet és az annak percipiálásával kapcsolatos gyakorlat válaszait. E válaszok zöme említést tesz *egy hordóról, egy óriásról* (apókaról, öregúrról, öregről, koboldról), *két törpéről* (két manóról, két gyerekről, két fiúról, két kismanóról) és *egy kilövőcső-féle tárgyról* (egy rakétaszerű tárgyról, egy különös tárgyról, egy szivattyúféle valamiről). Más szóval ez a felsorolás úgy kezelhető, mintha a következő, négy szövegmondatból álló szöveggel lenne dolgunk: „A képen látható egy hordó, A képen látható egy óriás. A képen látható két (egymástól megkülönböztethető) törpe. A képen látható egy kilövőcső-féle tárgy.” (Ebben a 'szövegben' a nominális kifejezések a fenti válaszokban található bármely szinonimájukkal helyettesíthetők.)

Következésképpen a *hordó képe*, az *óriás képe*, az *egymástól megkülönböztethető két törpe képe*, valamint a *kilövőcső-féle tárgy képe* – az 1. diagram *mondat-eleme* analogonjaiként funkcionálni tudó – **rendszerbeli maximális alapegységeknek**, illetőleg **kommunikátumbeli első fokú makroösszetevőknek** tekinthetők.

Egyelőre ugyan nem állíthatjuk, de több okunk is van annak feltételezésére, hogy más típusú statikus kép/diagram/...-típusú komplex jelek ehhez hasonló módon bonthatók alapegységekre/összetevőkre.

P. S. J.: (b) Az alapelemek értelmezése után létre kell hoznunk a *hierarchikus (relációs)* és a *horizontális (lineáris)* szerkezet mind a rendszer maximális alapegységeire, mind (tetszőleges komplexitású) kommunikátumokra vonatkozó értelmezését.

Valószínűnek tartható, hogy a rendszer maximális alapegységeire vonatkozóan több esetben csak relációs szerkezet értelmezhető, mint-hogy statikus kép/diagram/...-típusú alapegységek átrendezhetetlen konfigurációkban manifesztálódnak. Tetszőleges komplexitású kép/diagram/...-típusú kommunikátumokra ezzel szemben nagy valószínűséggel minden esetben mindkét fajta szerkezet értelmezhető (pontosabban: relációs és konfigurációs, ami a linearizált szerkezet analogonja).

B. Zs.: Szemléltető példaként forduljunk ismét a fentiekben is felhasznált 7. ábrában látható képhez.

A képelemek, mint rendszerbeli maximális alapegységek *relációs szerkezetét* a válaszok olyan kifejezései érzékeltetik, mint: „a hordó szelvényekből áll”, „az óriás, aki csupa víz”, „elázott apóka”, „óriás, szakállas és izzadt”, „kopaszodó, szakálás”, „csurom vizes, szakálás öreg”, „a bal manónak sapka van a fején”, „a jobboldali manó haja göndör” stb.

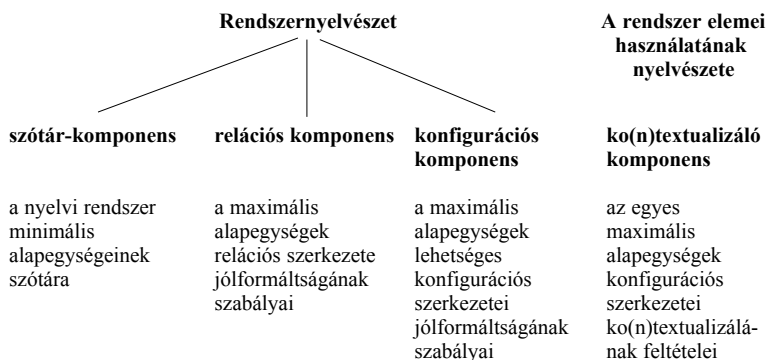
A *teljes kép*, mint komplex kommunikátum *relációs szerkezetére* a képelemek közötti kapcsolatokat leíró olyan kifejezések utalnak, mint például: „két törpe, akik nyelvet öltenek az óriásra”, „két manó szalad egy óriás elől”, „az egyiknek a kezében egy kilövőcső féle tárgy van” stb. *Konfigurációs szerkezetét* pedig az a mód reprezentálja, ahogy képelemei az adott kommunikátumban egymáshoz viszonyítva el vannak helyezve. Nyilvánvaló, hogy a relációs szerkezet változatlanul használása mellett a konfigurációs szerkezet megváltoztatható.

P. S. J.: (c) Minthogy relációs szerkezet értelmezhető a statikus kép/diagram/...-típusú nyelvi rendszer maximális alapegységeire, s következésképpen ezek kommunikátumokban történő használataira is, a verbális elemekre értelmezett *hierarchikus architektonika szintek és elemeik* analogonjainak értelmezése megkísérélhető ezekre a non-verbális elemekre is. A szintek megkülönböztetését lehetővé tevő relációk olykor egyértelműen *formai természetűek* lesznek (például az ábrázoló geometriai reprezentációk esetében), olykor *dominánsan tartalmiak* (például az ikonikus reprezentációk esetében). Ezzel a témával, valamint a (d) pontban jelzett tematikával részletesebben a következő két kérdésre adott válaszaink keretében foglalkozunk.

4. KÉRDÉS:

MI A RENDSZERNYELVÉSZET TÁRGYA, CÉLJA ÉS MÓDSZERE A KÉP/DIAGRAM/... NYELV(EK) NYELVÉSZETÉNEK KERETÉBEN?

Értelmezzük itt a rendszernyelvészetet tágabb értelemben, azaz úgy, hogy hozzávesszük a rendszer elemei használatának nyelvészetét is, és elemezzük az így értelmezett rendszernyelvészetnek a statikus kép/diagram/...-típusú non-verbális nyelvekre vonatkozó aspektusait (lásd 2a diagram, amelyben már a vizsgálandó non-verbális nyelvre vonatkozó szakkifejezéseket használunk).

2.a diagram

P. S. J.: Ami a rendszernyelvészet *szótárkomponensét* illeti, azzal kapcsolatban természetes alapkövetelménynek tarthatjuk, hogy a kép-, diagram-, modell-, térkép- stb. típusú non-verbális nyelvek valamenynyie rendszerbe foglalja azokat az elemeket, amelyekből építkezik.

A hierarchikus kompozíció architektonika-szintjeinek kategóriáit használva ezek egyrészt a „jelentéssel nem bíró nyelvi elemek” mikroszintjének egységei (ilyenek például a pont, vonal, sík egyfelől, a színek másfelől), valamint a „jelentéssel bíró nyelvi elemek” mikroszintjének egységei (például a statisztikai diagramok oszlopai, körszeletei stb.) – v.ö. az *1. táblázattal*. Amíg a jelentéssel nem bíró mikroelemek valamennyi statikus kép/diagram/...-típusú nyelvben közőseknek tekinthetők, minden bizonnyal különbözők a jelentéssel bírók. A jelentéssel nem bíró közös mikroelemek motiválják azt a tényt, hogy a különféle kép/diagram/-...-típusú nyelvek együttesét egyetlen ‘nyelvcsalád’-ként kezeljük, a jelentéssel bíró mikroelemek különbözősége pedig azt, hogy e nyelvcsaládon belül különböző nyelvek között tegyünk különbséget.

A sub-mikroszint aspektusaival kapcsolatban itt csupán annyit kívánok megjegyezni, hogy például a színekre vonatkozóan ‘megkülönböztető jegyek’-nek tekinthetők a *színezet*, a *telítettség* és a *világosság*.

B. Zs.: Ami a jelentéssel bíró mikroegységeket illeti, a képekkel kapcsolatban például érdekes – kreatív gyakorlatnak is beillő – feladat lehetne az *Orbis pictus* vagy bármilyen más *képes szótár* valamely tematikus egységének feldolgozása/feldolgoztatása abból a szempontból, hogy annak a tematikus egységnek a képeiben a feldolgozók mit tekintenek jelentéssel bíró mikroelemeknek.

P. S. J.: Minthogy a szóban forgó non-verbális nyelvek a verbális nyelvek szintaxisával analóg szintaxissal nem rendelkeznek, a *relációs komponens* ‘levezetési szabályok’-at nem tartalmaz. Abban csupán

‘jólformáltsági szabályok’-ról beszélhetünk, amelyek – ahogy erre az előzőekben már közvetett módon utaltam – csak kis részben formai, nagyobb részben ‘tárgyi-tartalmi’ természetűek. Ez a tény nem zárja ki azt, hogy a megformáltságra vonatkozóan a verbális elemek mezo- és makroarchitektonikájának megfelelő szinteket értelmezzünk.

B. Zs.: Az eddigiek során is tárgyalt képben például az „óriás” képét rendszerszerű maximális alapegységnek ($\approx$ ember-képnek) tekintetük. Az ember-kép minimális alapegységei a homlok, a szemek, a fülek, az orr, a száj, az arcok, az áll stb. képe egyfelől, az ujjak, a kéz, a csukló, az alkar, a könyök, a felső kar stb. képei másfelől, és így tovább. Ezekből a képelemekből hozhatók létre azután a fej, a jobb kar, a bal kar stb. képei, amelyeket elemi mezoegységeknek tekinthetünk, majd ezekből egyre komplexebb mezoegységek, amíg végül eljutunk a teljes ember-kép mint a rendszer makroszintjéhez tartozó maximális alapegység megalkotásáig. Nyilvánvaló, hogy e műveletek végrehajtása során működnek tárgyi-tartalmi jólformáltsági kritériumok, hiszen például olyan ember-képet, amelyből a kezek a fejből nőnek ki, realisztikus kontextusban nem tartunk elfogadhatónak.

P. S. J.: A kép/diagram/...-típusú nyelvek rendszerbeli maximális alapegységeivel kapcsolatban nem beszélhetünk linearizációról, ezt a fogalmat ott – ahogy láttuk – a ‘konfiguráció’ fogalommal helyettesítjük. Ugyanannak a relációs szerkezetnek azonban nem minden esetben lehet különféle konfigurációs realizációit értelmezni.

B. Zs.: Az előbbi példára hivatkozva: egy realisztikus kontextusban jólformálnak tartott ember-képnek természetes-megalkotható többféle nem realisztikus konfigurációs változata. A virtuális valóság körébe sorolható „művek”-ben erre számos példa található.

P. S. J.: *A rendszer elemei használatának nyelvészete* a rendszerbeli alapegységek valamennyi lehetséges konfigurációs változatára vonatkozóan meg kell fogalmazza azokat a ko- és kontextuális feltételeket, amelyeknek teljesülniük kell ahhoz, hogy a szóban forgó változat az adott ko- és/vagy kontextusban kommunikátum-összetevőként alkalmazható lehessen.

5. KÉRDÉS:

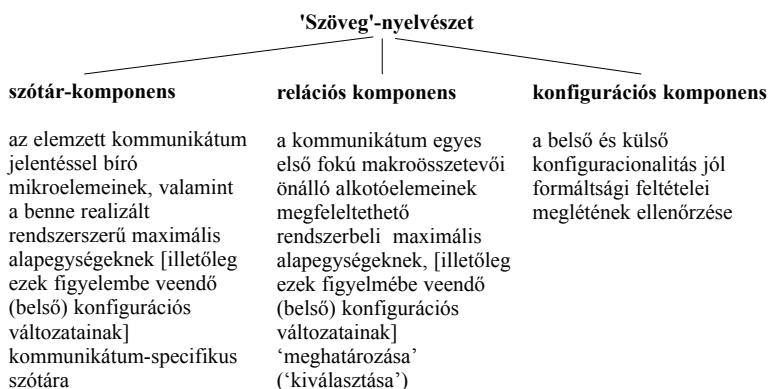
MI A ‘SZÖVEG’-NYELVÉSZET TÁRGYA, CÉLJA ÉS MÓDSZERE A KÉP/DIAGRAM/... NYELV(EK) NYELVÉSZETÉNEK KERETÉBEN?

Az idézőjelbe tett szöveg szakszóval azt kívánjuk kifejezésre juttatni, hogy itt ezt a szakszót nem eredeti jelentésével használjuk – sőt: a szemiotikai-textológiai keretben módosított jelentésével sem. A Szemiotikai Textológia keretében szűkebb értelemben akkor beszélünk *szövegről*, ha a szóban forgó nyelvi tárgy kizárólag lexikai elemeket tartalmaz, ellenkező esetben – a szöveggel analóg funkciót betölteni

képes non-verbális szemiotikai tárgyak esetében – *kommunikátumok*-ról. Ezzel a szóhasználatból élve egy kommunikátum multimediális, ha többféle jelrendszer elemeiből építkezik, de ezek között a jelrendszerek között a verbális nem fordul elő. Multimediális szövegek pedig azok a szemiotikai objektumok, amelyek mind verbális, mind non-verbális összetevőket tartalmaznak. Minthogy alig van olyan szöveg, ami ne tartalmazna non-verbális összetevőt (legyen az vizuális vagy akusztikai), a ‘multimediális’ minősítés több kutató meggyőződése szerint elhagyható/elhagyandó, azaz a ‘szöveg’ szakszóval olyan – a szövegség kritériumának eleget tevő – szemiotikai objektumra utalunk, amely szűkebb értelemben véve tetszőleges medialitású lehet.

Itt tehát voltaképpen egy *speciális kommunikátum-nyelvészet* kérdéseivel foglalkozunk, a ‘szöveg’-nyelvészet szakkifejezés használatával csak a szövegnyelvészettel kapcsolatos analógiára kívánunk utalni.

E témakör tárgyalásának bevezetéseként lássuk először is ennek a szövegnyelvészettel analóg ‘szöveg’-nyelvészetnek a komponenseit (lásd 2.b diagram, amelyben a kép/diagram/...-típusú nyelv(ek) nyelvészetére utaló kategóriák szerepelnek).

2.b diagram

P. S. J.: Ami a szótárkomponens feladatát illeti, az bővebb magyarázatra nem szorul, ebben a vonatkozásban a ‘szöveg’-nyelvészet szövegnyelvészettel való analógiája kézenfekvő.

B. Zs.: Szemléltető példaként – vonatkoztatási alapul – használjuk itt is a 7. ábrán látható képet. E kép rendszerbeli mikroelemei a konvencionális kontextusban jól formálnak tartható *hordó-kép, ember-kép, törpe-kép*, valamint *‘kilövőcső féle tárgy’-kép* **jelentéssel bíró mikroelemei**. Valamennyihez megalkothatunk elképzelhető (nem konvencionális kontextusban alkalmazható) konfigurációs változatokat, azaz a

konvencionális jólformáltsági kritériumoknak ellentmondó *jelentéssel bíró mikroelemek alkalmazásával létrehozott hordó-képeket, ember-képeket, törpe-képeket*, valamint *'kilövőcső féle tárgy'-képeket* is. Az interpretálandó kommunikátumra vonatkozó kommunikátum-specifikus szótár ezek közül azokat kell tartalmazza, amelyek az interpretátor véleménye szerint az adott kommunikátumban előfordulnak, s hozzájuk értelmező leírásokat kell rendeljen.

P. S. J.: A kommunikátum-specifikus szótár létrehozása a *relációs komponens* jólformáltsági kritériumainak alkalmazásához képest utólagos. Ez a komponens kell ugyanis, hogy eldöntse (kiválassza a lehetséges belső konfigurációs változatok közül) az adott kommunikátumra vonatkozóan alkalmazható rendszerbeli (pontosabban: rendszerbelinek tekinthető) maximális alapegységeket.

B. Zs.: Változatlanul az eddigi példára hivatkozva: az interpretátor a relációs komponens általa feltételezett kommunikátum-specifikus jólformáltsági kritériumainak alkalmazásával választja ki a szóban forgó kommunikátum alkotóelemeiként alkalmazható/alkalmazandó hordó-képet, ember-képet, törpe-képeket, valamint a *'kilövőcső féle tárgy'* képet.

P. S. J.: A *konfigurációs komponenssel* kapcsolatban alkalmazott belső, illetőleg külső konfiguracionalitás fogalma kép-típusú kommunikátumokra vonatkozóan a következőképpen értendő.

Egy *egyetlen képből álló kép-típusú kommunikátum* is általában több olyan képi alkotóelemből áll, amelyeknek egymástól független rendszerbeli maximális alapegység feleltethető meg. Más szóval: egy egyetlen képből álló kép-típusú kommunikátum általában egy mellérendelés alkalmazásával létrehozott összetett szövegmondat analogonjának tekinthető, s az ilyen szövegmondatokra vonatkozóan tudjuk, hogy összetevőinek önmagukban teljes értékű rendszermondatok feleltethetők meg. A képi alkotóelemek egymáshoz viszonyított adott elrendezésére utal a *belső konfiguracionalitás* fogalma, amely voltaképpen mellérendelő összetételű szövegmondatokra is alkalmazható, s ott a tagmondatok adott lineáris egymásutánjára utal (amely tudvalevőleg nem csak egyféle lehet).

Egy *több önálló képből álló kép-típusú kommunikátummal* kapcsolatban alkalmazandó a *külső konfiguracionalitás* fogalma, ami az önálló képek mint alkotóelemek konfigurációjára (általában lineáris egymásutánjára) utal.

A konfigurációs komponens feladata annak ellenőrzése, hogy a képi alkotóelemek képeken belüli, valamint a képek képkonfiguráción (képsoron) belüli elhelyezése jól formáltnak tekinthető-e. Ez utóbbihoz tartozik a *képi korreferencialitás* jólformáltságának biztosítása, illetőleg eldöntése.

B. Zs.: Tudjuk, hogy a 7. ábrán látható kép egy több önálló képből álló (verbális elemeket is tartalmazó) képtörténet (képi narratíva) egyik

önálló képe. Egy ilyen fajta képtörténetben a képi mediális összetevő általában olyan részleges önállósággal rendelkezik, hogy bizonyos értelemben önmagában is 'olvasható'. A képtörténetet alkotó képsor jólformáltságáról akkor beszélünk, ha ez a (legalább részleges) 'önmagában való olvashatóság' biztosítva van, s ennek a biztosításnak lényeges eleme a képi korreferencia biztosítása (például az, hogy valamenyny képen, amelyen a két lurkó megjelenik, egyértelműen eldönthető legyen, hogy melyik lurkó-kép melyik lurkó képe).

*

P. S. J.: E fejezet lezárásához legalább még két megjegyzést kell okvetlenül tennem: az egyik a statikus kép/diagram/...-típusú nyelvek nyelvészetére vonatkozik, a másik a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jelek nyelvészetére, mint két nyelvészeti-típus integrációjára..

A *statikus kép/diagram/...-típusú nyelvek* nyelvészetével kapcsolatban az első kérdésre adott válaszomban a következőket írtam:

A *non-verbális* mediális összetevőre vonatkozóan tisztázandó, hogy (1) miben hasonlíthatnak annak nyelvészetei a verbális elemek nyelvészetéhez, és miben különböznek attól szükségképpen, hogy (2) a *non-verbális* mediális összetevő különféle típusú mediális elemeinek nyelvészetei miben egyeznek meg és miben különböznek, s végül, hogy (3) mik ezeknek a nyelvészeteknek a lehetőségei és korlátai.

E három feladat közül válaszaink csupán az elsőre vonatkozóan tartalmaztak megjegyzéseket, elsősorban a statikus kép-nyelvek köréből idézve példákat. A példák ilyen jellegű megválasztása részünkről szándékolt volt, mert a humán tudományok körében alkalmazott statikus *non-verbális* elemek zöme kép. Ennek következtében a második feladattal kapcsolatban csak elvétve tehattünk egy-két megjegyzést. Ami pedig a harmadik feladatot illeti, az kétféle módon közelíthető meg: kizárólag a statikus kép/diagram/...-típusú nyelvek nyelvészetének a tartományában maradv, vagy a statikus 'verbális elem + kép/-diagram/...' -típusú komplex jelek nyelvészete felől indulva. Itt e második megközelítésmód jegyében kívánok egy rövid megjegyzést tenni.

Ha a statikus kép/diagram/...-típusú nyelvek nyelvészetének a lehetőségeit és korlátait a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jelek nyelvészete (közelebbről annak integratív jellege) felől nézzük, a következőket kell figyelembe vennünk:

– a verbális és képi nyelvészettípus integrációja – e mediális összetevők és nyelvészettípusok különbözősége következtében – nem olyan

természetű, hogy e két nyelvészet körébe tartozó kompetencia 'párhuzamosan' kerülhetne alkalmazásra, mint ahogy feltehetően ez a helyzet a verbális és zenei elemekből párhuzamosan felépülő énekek létrehozása és befogadása esetében;

– ha e két nyelvészetet analóg nyelvészeti moduloknak tekintjük (s a mi szándékunk nyilvánvalóan ez), ezek a modulok váltakozva lépnek működésbe, aminek következtében hol a verbális elemekhez rendelt jelentést vetítjük rá a képiekre, hol a képiekhez rendelteteket a verbálisokra.

***

A tárgyalt témához általában lásd:

Balázs Géza – Benkes Zsuzsa: *Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 9. évfolyama számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.

Officina Textologica 1–5.

Szemiotikai szövegtan 11.

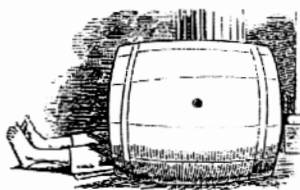
6. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK KREATÍV MEGKÖZELÍTÉSE SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANI KERETBEN

Az alapvető elméleti kérdések tárgyalása után a következő két fejezetben a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek értelmező interpretációjának néhány kérdésével foglalkozunk, elsősorban annak strukturális változatára helyezve a főhangsúlyt és komplex jelként több esetben egy 'verbális elem + kép'-típusú komplex jelet, Wilhelm Busch „Diogenész és a korinthusi gonosz kópék” című képtörténetét használva (lásd 1. 'verbális elem + kép'-típusú komplex jel).

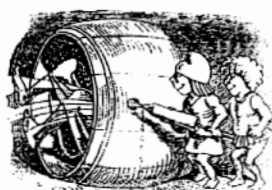
Ebben a fejezetben az értelmező interpretáció létrehozását megelőző *kreatív gyakorlatok* aspektusait tárgyaljuk. Az értelmező interpretáció feladata – ahogy azt előző könyvünkben is kifejtettük – az, hogy egy interpretálandó komplex jel fizikai testéhez formai és szemantikai architektonikát rendeljen. Az értelmező interpretáció eddigiekben megkülönböztetett altípusain túl célszerű egy *professzionális* és egy *privát* altípusa között is különbséget tenni: az első végrehajtásakor az interpretátor az interpretálandó szöveggel kapcsolatban feltételezett szakterület elvárásainak kell megpróbáljon eleget tenni, a másodiknál ezzel szemben arra a kérdésre kell választ keresnie, hogy az interpretálás adott kontextusában mit mond(hat) neki az interpretálandó szöveg. Az értelmező interpretáció mindkét altípusa létrehozható mind bevezető kreatív gyakorlatok végrehajtásával, mind anélkül.

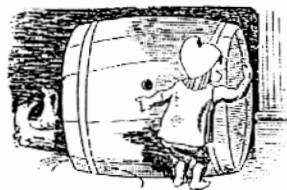
DIOGENÉSZ ÉS A KORINTHUSI GONOSZ KÓPÉK

Elgondolkozva fekszik a hordójában
 Diogenész itt a napon.

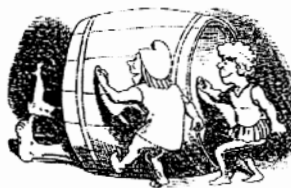
A sapkás kópé hozza
 vízfecskendőjét.

Egy kópé, ki őt ott fekvé látja, hívja a
 barátját; az mindjárt ott is terem.

A lyukon vízet fecskendez a hordóba,
 Diogenész olyan lesz, mint egy ázott puli.

A két kópé áll meg,
 a két gonosz kópé visszajön.

A két kópé áll meg,
 a két gonosz kópé visszajön.

Odamennek a hordóhoz és gurítani kezdik;
 „Állj! Állj!” – kiabálja Diogenész.

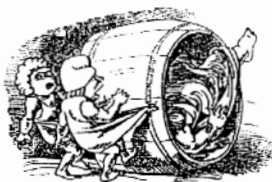
Diogenész kinéz a hordóból
 és mondja: Ej, ej! Mi akar ez lenni?

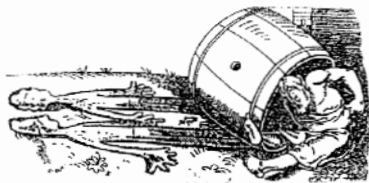
Megszédül a jó öreg. – Várjatok csak!
Most jön a büntetés!

De nem használ sem a sirás sem a kiabálás,
a hordó alá kerülnek.

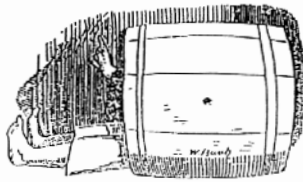
A hordóból kiálló két szögbe beleakad
a két kópé ruhája.

A korynthusi gonosz kópék olyan lapossá
váltak, mint a nyújtott tészta.

A gonosz kópék sírnak, és kapálóznak
a lábukkal.

Diogenész, a bölcs kinyújtózik a hordóban
és mondja: „Látjátok! Ez lett a vége!”

1. 'verbális elem + kép'-típusú komplex jel

1. KÉRDÉS:
MI A KREATÍV GYAKORLATOK VÉGZÉSÉNEK/VÉGEZTETÉSÉNEK
ELSŐDLEGES CÉLJA, ÉS E GYAKORLATOK MILYEN TÍPUSAI KÖZÖTT
LEHET/CÉLSZERŰ KÜLÖNBSÉGET TENNI?

B. Zs.: Előző könyvünk 6. fejezete első kérdésére válaszolva hangsúlyoztuk, hogy a kreatív megközelítés

[...] a gyakorlat végzőiben a vizsgált szövegalkotó tényezőre vonatkozóan ‘mozgásba hozza’ az azzal a tényezővel kapcsolatos (legtöbbször számukra is látens módon) meglévő szövegteni/szövegnyelvészeti ismereteiket, valamint feltételezéseiket, elvárásaikat. A kreatív megközelítés figyelmen kívül nem hagyható hozadéka továbbá, hogy oly mértékű érdeklődést és aktivitást vált ki egy-egy szöveg elemzése iránt, amely – tapasztalataink szerint – más módoktól alig várható. [96. oldal]

Az interpretációt előkészítő kreatív megközelítés dominánsan verbális szövegekre kidolgozott két főtípusa feltehetően valamennyi *statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jel* interpretatív megközelítése esetében is alkalmazható. A kizárólag verbális elemekből építkező szövegekkel kapcsolatos célok ebben az esetben természetesen kiegészülnek annak vizsgálatával, hogy egy statikus ‘verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jel jelentéséhez mivel járul hozzá annak verbális, és mivel annak kép/diagram/... összetevője, ami feltételezi e két összetevőtípus egymástól független elemzését.

A kreatív megközelítéseknek ezt a komplexebb keretét az *1. táblázat* szemlélteti: a jelösszetevők előtti csillag a szóban forgó összetevő ‘manipuláltság’-át jelzi. A táblázat „kreatív-produktív gyakorlatok” feliratú oszlopa nincs kitöltve. Ennek az a magyarázata, hogy aki ilyen gyakorlatot kíván végeztetni, az először ‘kaleidoszkópgyakorlat’-tal készíti el egy eredeti szövegnek egy-vagy több változatát, és a kreatív-produktív gyakorlatot végzők kezébe azt/azokat adja ‘manipulált szöveg(ek)’-ként. Más szóval: amit a kaleidoszkópgyakorlat *eredményeként* kapott manipulált szövegekkel kapcsolatban mondhatunk, az közvetlenül érvényes a kreatív-produktív gyakorlatok *alapját* képező szövegekre.

(A kreatív megközelítéshez tartozik továbbá annak elemzése is, hogy mit látunk bele önkéntelenül is egy-egy adott képbe ahhoz képest, amit például akkor fogalmazunk meg, ha a szóban forgó képet le akarjuk rajzoltatni.)

Interpretációt előkészítő kreatív megközelítések

<p>A</p> <p><i>statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú szöveg mint komplex jel összetevői</i></p>	<p><i>Kaleidoszkópgyakorlatok</i></p> <p>Műveletek</p> <p><i>statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú szöveg</i> eredeti formájának átalakításával, átrendezésével, kiegészítésével</p>	<p><i>Kreatív-produktív gyakorlatok</i></p> <p>Műveletek</p> <p><i>statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú szöveg átalakított/átrendezett/ hiányossá tett változatával</i></p>	
	<p>⊗</p> <p>variáló</p>	<p>⇒</p> <p>létrehozó</p>	<p>⇨</p> <p>kiválasztó</p>
<p>Vehikulum / Vehikulum-imágó</p> <p>Ve_{vb}</p> <p>Ve_{vb}</p> <p>Ve_{vb+ vb}</p>	<p>*Ve_{vb}: egy adott szöveg fizikai testének megváltoztatása lexikai anyagának (formációjának és sensusának) megváltoztatása nélkül,</p> <p>*Ve_{vb}</p> <p>*Ve_{vb+ vb}</p>		
<p>Formáció</p> <p>Fo_{vb}</p> <p>Fo_{vb}</p> <p>Fo_{vb+ vb}</p>	<p>*Fo_{vb}: egy adott szöveg lexikai anyagának különféle szövegmondat- tagolása, illetőleg az egyes szövegmon- datok vagy verssorok összetevőinek különféle sorrendekbe való elrendezése;</p> <p>*Fo_{vb}</p> <p>*Fo_{vb+ vb}</p>		
<p>Sensus</p> <p>Se_{vb}</p> <p>Se_{vb}</p> <p>Se_{vb+ vb}</p>	<p>*Se_{vb}: a lokális és globális kohézió megváltoztatása (= szóalakok helyettesítése/kicserélése más szóalakokkal);</p> <p>*Se_{vb}</p> <p>*Se_{vb+ vb}</p>		
<p>Relátum-imágó / Relátum</p> <p>Re_{vb}</p> <p>Re_{vb}</p> <p>Re_{vb+ vb}</p>	<p>*Re_{vb}: a lokális és globális koherencia megváltoztatása (= makrokompozíció- egységek sorrendjének megváltoztatása);</p> <p>*Re_{vb}</p> <p>*Re_{vb+ vb}</p>		

1. táblázat

P. S. J.: Az 1. táblázat a kreatív megközelítés globális programtervezetének tekinthető, amennyiben implicit módon olyan komplex jelek vizsgálatára utal, amelyeket a következő verbális [= Vb] és non-verbális [= $\neg Vb$] mediális makroösszetevők alkotják:

(0) Vb eredeti + $\neg Vb$ eredeti, ahol a két mediális makroösszetevő konfigurációja manipulált,

(1) Vb eredeti + $\neg Vb$ manipulált, ahol a két mediális makroösszetevő konfigurációja vagy (1a) az eredeti, vagy (1b) manipulált,

(2) Vb manipulált + $\neg Vb$ eredeti, ahol a két mediális makroösszetevő konfigurációja vagy (2a) az eredeti, vagy (2b) manipulált,

(3) Vb manipulált + $\neg Vb$ manipulált, ahol a két mediális makroösszetevő konfigurációja vagy (3a) az eredeti, vagy (3b) manipulált.

A makroösszetevők manipuláltsága a maga részéről egyszeres vagy többszörös lehet. Egyszeres manipuláltságról beszélünk akkor, amikor egyetlen jelösszetevőt manipulálunk, többszörösről akkor, amikor egyidejűleg többet.

Ezt a programot szem előtt tartva nyilvánvaló, hogy az 1. táblázat „kaleidoszkópgyakorlatok” oszlopának az egyes jelösszetevőkre vonatkozó utolsó sorában alkalmazott szimbólumok többféle gyakorlatra utalnak. Lássuk ezt a „többféleséget” itt a „ Ve ” jelösszetevőre vonatkoztatva:

A „ $Ve_{vb+\neg vb}$ ” szimbólum a fentiek értelmében a következő gyakorlatokat szimbolizálja:

(0) Ve_{vb} eredeti + $Ve_{\neg vb}$ eredeti, de a két mediális jelösszetevő konfigurációja manipulált,

(1) Ve_{vb} eredeti + $Ve_{\neg vb}$ manipulált, ahol a két mediális jelösszetevő konfigurációja vagy (1a) az eredeti, vagy (1b) manipulált,

(2) Ve_{vb} manipulált + $Ve_{\neg vb}$ eredeti, ahol a két mediális jelösszetevő konfigurációja vagy (2a) az eredeti, vagy (2b) manipulált,

(3) Ve_{vb} manipulált + $Ve_{\neg vb}$ manipulált, ahol a két mediális jelösszetevő konfigurációja vagy (3a) az eredeti, vagy (3b) manipulált

B. Zs.: Tekintettel a statikus ’verbális elem + kép/diagram/...’-típusú komplex jelekkel kapcsolatban elvégezethető kreatív gyakorlatok sokféleségére és nagy fokú összetettségére, a következő alfejezetekben kizárólag statikus ’verbális elem + kép’-típusú komplex jelekre fogalmazunk meg néhány gyakorlatot.

P. S. J.: Minthogy a mediális makroösszetevők kapcsolatának esetleges manipulált volta valamennyi gyakorlatban szerepet játszik, mielőtt az egyes jelösszetevőkre vonatkozó gyakorlatok bemutatását elkezdenénk, célszerű ezt a manipulációt is érzékeltetni – legalább Wilhelm Busch képtörténetével kapcsolatban.

A választott képtörténet mediális makroösszetevői kapcsolatának manipulációja például a következő *kaleidoszkópfeladat* megfogalmazásához vezethet:

Az adott képtörténetben a verbális makroösszetevő egyes képekre utaló részei a képi összetevő megfelelő részei után állnak.

Változtatgassátok a képtörténet mediális makroösszetevőinek egymáshoz való viszonyát (helyezzétek el például a verbális részeket a megfelelő képek (a) elé, (b) bal oldalára, (c) jobb oldalára), és elemezzétek a változtatások hatását a képtörténet 'jelentés'-ének feltárására.

B. Zs.: Ha nem kaleidoszkópfeladatot, hanem *kreatív-produktív* feladatokat akarunk megfogalmazni, akkor:

(A) 'létrehozó'-hoz úgy juthatunk, ha elvégezzük a fenti átalakítások valamelyikét és a következő szöveg kíséretében adjuk a gyakorlatvégzők kezébe:

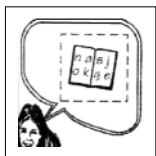
A kézhez kapott képtörténetben a verbális és képi összetevő egymáshoz viszonyított elhelyezése nem egyezik meg az eredeti képtörténetben található elhelyezéssel.

Hozzatok létre egy számotokra (jobban) elfogadható elhelyezést, és okoljátok meg döntéseiteket!

(B) 'választásos'-hoz pedig úgy juthatunk, ha a fenti átalakítások közül többet is elvégezzünk, és hozzájuk véve az eredetit is, e képtörténet-együttest a következő szöveg kíséretében adjuk a gyakorlatvégzők kezébe:

Válasszátok ki a kézhez kapott képtörténet-változatok közül azt a változatot, amelyikben a verbális és képi összetevő egymáshoz viszonyított elhelyezése számotokra a leginkább elfogadható, és okoljátok meg választásotokat!

A továbbiakban – előző könyvünk gyakorlatát követve – a feladatokat/gyakorlatokat az egyes szövegalkotó tényezők szerint csoportosítjuk (azokra képecskéinkkel is utalva), nem hagyva figyelmen kívül azonban azt, hogy bármelyik tényezővel (tényezőre vonatkozóan) végzünk gyakorlatokat, ezek közvetlenül vagy közvetve érintik a többi tényezőt is.

A KOMPLEX JEL FIZIKAI TESTÉNEK MENTÁLIS KÉPE

Az a 'kép', amelyet egy komplex jel adott vagy feltételezett kommunikációs helyzetben látással befogadott fizikai testéről akkor is megőriz elménk, amikor azt a fizikai testet tovább már nem nézzük.

2. KÉRDÉS:

MELYEK AZOK A SZEMPONTOK, AMELYEKET A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK FIZIKAI TESTÉNEK VIZSGÁLATÁNÁL FIGYELEMBE KELL VENNII?

P. S. J.: Minthogy számunkra a verbális szövegek és a velük kapcsolatos műveletek az elsősorban ismertek, szinte minden alkalommal a rájuk vonatkozó ismereteket próbáljuk meg alkalmazni más típusú komplex jelekre is.

Verbális szövegek *fizikai testének* (= *vehikulumának*) manipulálása-kor – amelynél e fizikai testeknek a manipuláló személy által létrehozott mentális képe döntő szerepet játszik – a következő típusú műveleteket végezhetjük el:

(a) a fizikai test globális megjelenési formáját változatlanul hagyva, megváltoztathatjuk a teljes fizikai testnek vagy a fizikai test bizonyos elemeinek tipográfiáját (dőlt, félkövér, kövér szedés, fekete vagy különböző színű szedés, szedés megváltoztatott betű és/vagy sorközökkel stb.),

(b) megváltoztathatjuk a fizikai test globális megjelenési formáját az (a)-ban jelzett változtatások végrehajtása nélkül (próza formában szedett szöveg átalakítása vers vagy nem konvencionális formába szedett szöveggé, illetőleg megfordítva), végül

(c) végrehajthatjuk az (a)-ban és (b)-ben jelzett változtatások bármely kombinációját.

B. Zs.: Itt csupán az 1. táblázatban a „*Ve_{-vb}” szimbólummal jelzett átalakításnál maradván, nyilvánvaló, hogy a fentiekben jelzett (a)-típusú manipuláció analogonja végrehajtható non-verbális jelösszetevőkre vonatkozóan is, azaz például a képek/diagramok vagy azok valamely elemei szedhetők különböző vastagságú és/vagy különböző színű (folytonos vagy szaggatott) vonalakkal.

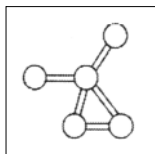
Megfogalmazhatunk tehát következő típusú gyakorlatokat:

Gy1: *Kaleidoszkópgyakorlat* céljára kézbe adhatunk egy-egy eredeti képet/diagramot, és kérhetjük a tanulókat arra, hogy megokolás kíséretében fogalmazzák meg, milyen változásokat észlelnek a szóban forgó képnek/diagramnak a feltételezett jelentésében (utaló funkciójában), ha ez eredeti kép/diagram egyik-másik non-verbális jelösszetevőjének fizikai testét megváltoztatják (más vonaltípust alkalmaznak, kiszínezik stb.).

Gy2: *Kreatív-produktív, létrehozó típusú gyakorlat* lehet, ha közöljük a tanulókkal, hogy a kézbe adott kép/diagram non-verbális jelösszetevői közül egy vagy több nem az eredeti formában látható (más típusúak a vonalai, más színűek egyes részei stb.), és kérhetjük őket arra, hogy megokolás kíséretében fogalmazzák meg, mely jelösszetevők fizikai testét képet/diagramot kapjanak.

Gy3: *Kreatív-produktív, kiválasztó típusú gyakorlat* lehet, ha a tanulók kezébe adjuk egy kép/diagram legalább három olyan változatát, amelyek közül az egyik az eredeti, a másik kettőben pedig a non-verbális jelösszetevők egyikét-másikát megváltoztatjuk (más vonaltípust alkalmazunk, kiszínezzük stb.), és kérhetjük tőlük, hogy az egyes változatok közül jelöljék meg azt, amelyiket a leginkább elfogadhatónak tartanak, és okolják meg döntésüket.

Átrendezésre alkalmas kép/diagram lehet Wilhelm Busch képtörténetének egy-egy önálló képe éppúgy, mint az eddigiekben bemutatott bármely kép vagy diagram, amelye(ke)n a gyakorlat céljára egy vagy több átalakítás végezhető: alakok, tárgyak vonalas rajzának kitöltése; görbék, vonalak színessé, más vonaltípussá változtatása stb.

A FORMAI FELÉPÍTÉS

Az a 'fizikai és nyelvi megformáltság', amelyet egy komplex jel adott vagy feltételezett kommunikációs helyzetben látással befogadott fizikai testéhez – annak mentális képe közvetítésével – hozzárendelhetünk.

3. KÉRDÉS:

MELYEK AZOK A SZEMPONTOK, AMELYEKET A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK FIZIKAI TESTÉHEZ RENDELHETŐ FORMAI FELÉPÍTÉS VIZSGÁLATÁNÁL FIGYELEMBE KELL VENNİ?

P. S. J.: A verbális szövegek formai felépítésével kapcsolatos kreatív gyakorlatok zöme – az adott szövegek fizikai teste eredeti (globális) megjelenési formájának érintetlenül hagyása mellett – a szöveg szövegmondatokra való tagolásának, illetőleg az egyes szövegmondatokon belül az összetevők sorrendjének a megváltoztatására irányult.

Itt újból szükségesnek tartjuk annak hangsúlyozását, hogy természetesen bármely jelösszetevőre vonatkozó gyakorlat közvetve érinti a többi jelösszetevőt is. Így van ez verbális szövegek manipulálása esetében, és még inkább így van a statikus 'verbális elem + kép/dia-

gram/...'-típusú komplex jelekében. Terminológiai irányelveként azt a 'beszédmódot' követhetjük, amely szerint akkor beszélünk arról, hogy elsődlegesen (hogy közvetlenül) a 'formai felépítés'-t manipuláljuk, ha aközben a manipulált komplex jelben nemcsak a fizikai test globális megjelenési formája marad változatlan, hanem a komplex jel 'relációs szerkezet'-e is.

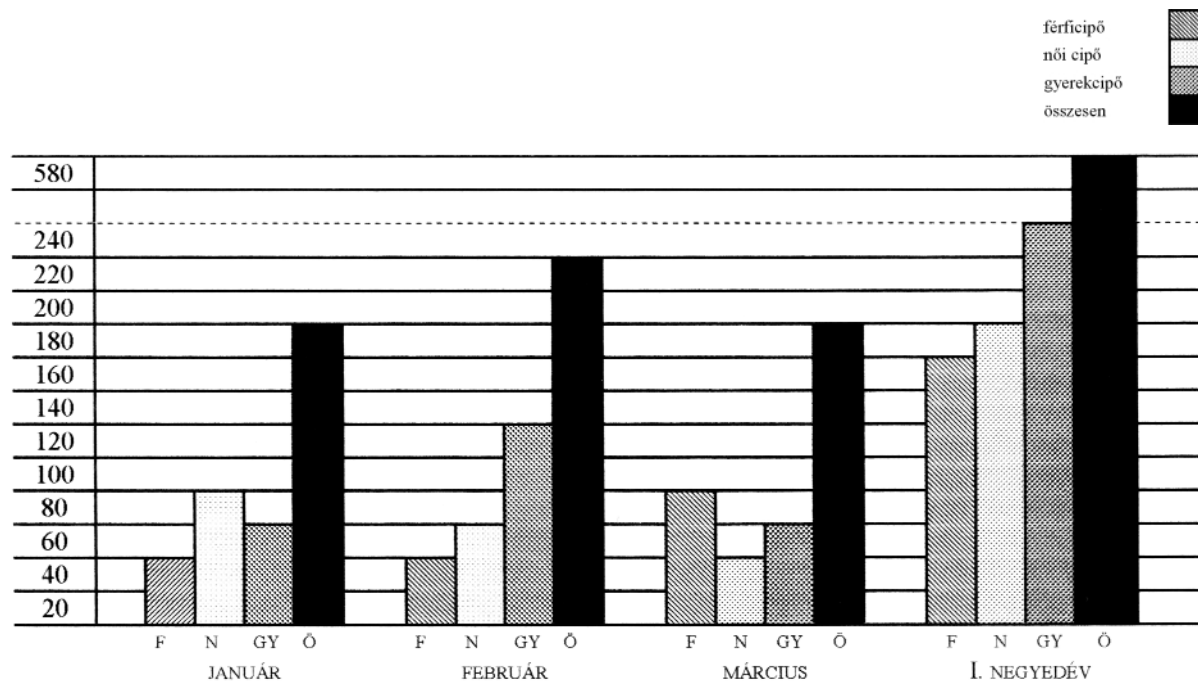
B. Zs. Úgy tűnik, hogy a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek nem sok lehetőséget nyújtanak a formai felépítés fenti értelemben vett manipulálására. A lehetséges esetek egyikének szemléltetéseként lássunk itt egy statisztikai diagram formai felépítésével kapcsolatos példát.

Tegyük fel, hogy egy cipőbolt forgalmát egy adott év I. negyedében a következő adatok jellemzik (*lásd 2. táblázat*).

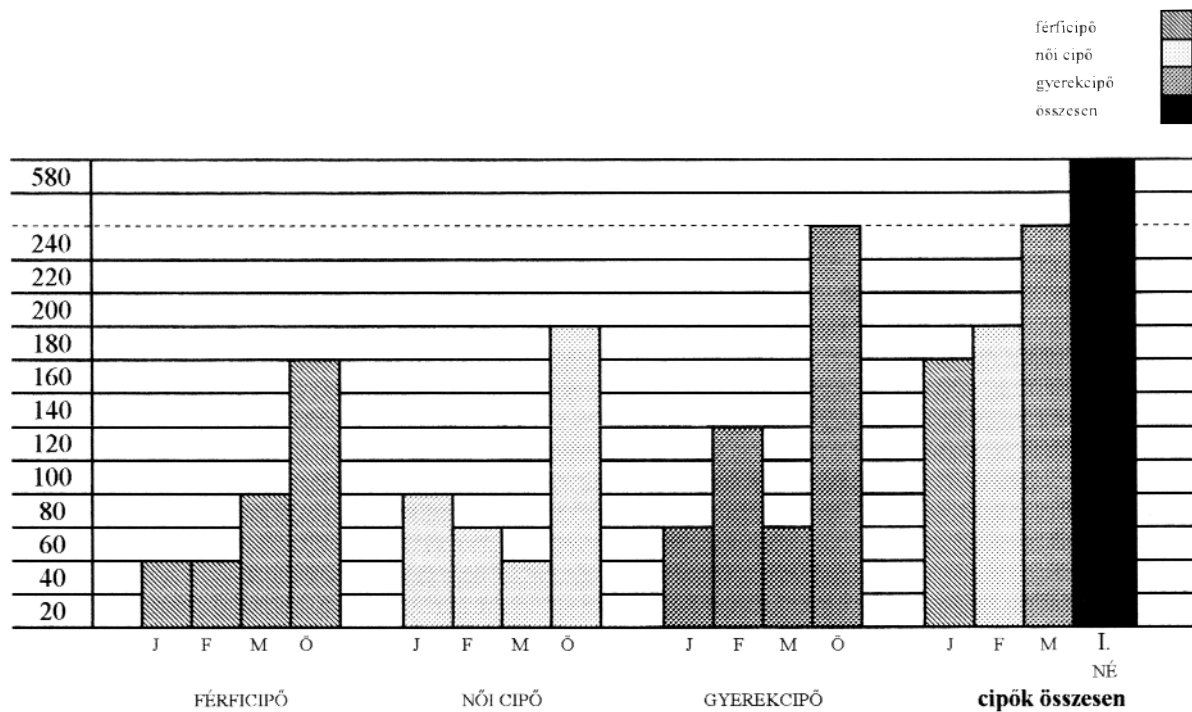
	JANUÁRban	FEBRUÁRban	MÁRCIUSban	I. NEGYED- ÉVben
eladott <i>férficipő</i>	40 pár	40 pár	80 pár	160 pár
eladott <i>női cipő</i>	80 pár	60 pár	40 pár	180 pár
eladott <i>gyerekcipő</i>	60 pár	120 pár	60 pár	240 pár
eladott <i>cipők összesen</i>	180 pár	220 pár	180 pár	580 pár

2. táblázat

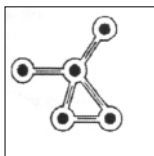
Ezeknek az adatoknak diagram formában történő egyik lehetséges ábrázolását az 1. *diagram* mutatja. Ugyanezek az adatok ábrázolhatók azonban olyan módon is, amelyet a 2. *diagram* mutat. A két diagram csupán az egyes 'adatok' lineáris elrendezésében tér el egymástól (abban, ahogy az ábrázolás 'az eladott férficipő 40 pár'-tól eljut az 'eladott cipők összesen 580 pár'-ig.

p
á
r

1. táblázat

2. táblázat

A NYELVI JELENTÉSTANI FELÉPÍTÉS

Az a nyelvi-jelentéstan 'fizikai és nyelvi megformáltság', amelyet egy komplex jel adott vagy feltételezett kommunikációs helyzetben látással befogadott fizikai testéhez – annak mentális képe közvetítésével – hozzárendelhetünk.

4. KÉRDÉS:

MELYEK AZOK A SZEMPONTOK, AMELYEKET A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK FIZIKAI TESTÉHEZ RENDELHETŐ (NYELVI) JELENTÉSTANI FELÉPÍTÉS VIZSGÁLATÁNÁL FIGYELEMBE KELL VENNII?

P. S. J.: A statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jelek *nyelvi-jelentéstan*i aspektusa abban tér el lényegesen a kizárólag verbális elemekből építkező komplex jelektől, amiben e két jeltípus 'jelölő/utaló funkció'-jában eltér egymástól. A 'kép/diagram/...' -típusú jelek jelentős része ugyanis 'ikonikus jel', s mint olyan szorosabb kapcsolatban áll a 'képi' (a 'fogalmi non-verbális') sensussal, mint amilyenben a verbális jelek állnak. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy szorosabban kötődik a relátum mentális képéhez (a relátum-imágóhoz).

B. Zs.: A fenti megállapítást szem előtt tartva lássunk itt egy gyakorlatot a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jelek *nyelvi-jelentéstan*i aspektusa kreatív megközelítésére, éspedig egy 'cloze' -típusúnak tekinthető, létrehozó kreatív-produktívát. (A cloz-típusú gyakorlatok, mint tudjuk, az eredeti jelből 'kitörölt' összetevő(k) 'helyettesítésére' irányulnak.)

Gyakorlat céljára Pieter Brueghel *Gyermekjátékok* című festményének „karikázó fiú” részletét választottam, letakarva abban a karikát. (Az eredeti részletet itt az *1.a illusztráció* mutatja, a manipuláltat az *1.b illusztráció*)

A gyakorlatvégzők kezébe a *2.b illusztráció* fénymásolatát adtam, s a feladatot a következőképpen fogalmaztam meg:

A kézhez kapott fénymásolat Pieter Brueghel *Gyermekjátékok* című festményének egyik olyan részlete, amelyből azt a játékszer, amellyel a képen látható gyermek játszik, letakartuk.

a) Véleményed szerint melyik ez a játékszer?

b) Indokold meg a döntésedet!

A feladatot 16 középiskolás tanuló oldotta meg. Az a) kérdésre adott válaszok összesítését az *3. táblázat* tartalmazza. (A „6”-os, „11”-es és „13”-as sorszámú tanulók többféle játékszer is javasoltak, az oszlopokban található számok arra utalnak, hogy melyik volt első, melyik második, melyik harmadik javaslatuk.)

1.a illusztráció

1.b illusztráció

A b) kérdésre adott válaszok közül figyelemre méltóak a következők:

- (3) A testtartásából ítélve akár egy labda is lehet, amibe bele szeretne rúgni.
- (4) A fiúcska mozgatai és lábtartása engem a rollerrel való játékra emlékeztetnek.
- (5) Azért gondolok a jojóra, mert az lentől fölfelé rugózik
- (6) A jojóra a kéztartásából következtetek. Ha valamit dobálna, arra oda kellene figyelnie, és nem tudna közben kenyeret enni. De lehet, hogy ugróiskolát játszik, és az egyik kezével a kavicsot dobja el. A lábtartása is olyan, mintha mozdulni, ugrani készülné.
- (8) A mozdulatából arra következtetek, hogy valami mozgásban lévő tárgyat kerget, ezért tarthatja a másik kezében az ennivalót.
- (9) Azért gondolom, hogy egy nagyméretű labdát kergethet, mert így nem kell nagyon lehajolnia.
- (10) Nagy lendületet vesz, ami látszik a lábtartásán, egy kissé előre van dőlve, mintha már gurítana egy nagy golyót.
- (11) Valószínű ugyanazt csinálhatja, mint a mögötte látható másik fiú. Azt is el tudom képzelni, hogy szaladás közben valami játékot tart a kezében.

választott játékszerek	a feladatot megoldó tanuló sorszáma															
	(1.)	(2.)	(3.)	(4.)	(5.)	(6.)	(7.)	(8.)	(9.)	(10.)	(11.)	(12.)	(13.)	(14.)	(15.)	(16.)
labda		–														
roller		–														
jojó		–				1.									2.	
karika		–									2.				3.	
tekegolyó		–														
tolható játékszer		–									1.					
csattogós lepke		–														
ugróiskola						2.										
kenyérmorzsa															1.	

3. táblázat

(12) A keze állása mutatja, hogy valamit tart a kezében. A testtartása elárulja, hogy fut vagy siet. Mivel az egyik kezében kenyeret tart, így a játék, amivel játszik „egykezes”, például karika (karikavezetés pálcával).

(13) Talán ugyanazt játssza, mint a mögötte lévő fiú, és egymásra figyelnek.

(14) Szerintem „csattogós lepkét” tol maga előtt, így játék közben könnyedén majszolhatja a kenyeret. A másik kezében mintha egy farúd lenne, melynek a vége a föld felé néz. A rajzon az is jól látszik, hogy szalad. Ezekből következtettem a csattogós lepkére.

(15) Három dologra is gondoltam: például madarat etet a szabad kezével, de mivel játszik, a játék lehet a jó (bár ez nem olyan régi játék, mint a festmény), a harmadik lehetőségre azért gondoltam, mert a másik fiú karikát gurít, talán versenyeznek, ki jut messzebbre.

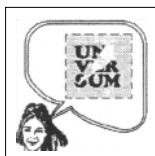
(16) A képen látható két fiú kenyeret eszik, ezért gondolom, hogy ugyanazzal a játékkal is játszhatnak.

A fenti indoklások azt mutatják, hogy

– a hiányzó képelem, a játékszer megválasztásakor a válaszadók többsége a képen látható gyermek test-, kéz- és lábtartását, mozdulatát vette figyelembe, az ezek alapján megnevezett játékszerek szinte mind-egyikével (kivétel talán a „roller”) – még akkor is, ha elsősorban az általuk ismert játékokra hivatkoznak (mint például a 14. sorszámú tanuló) – megfelelőek lehetnének a hiány kitöltésére;

– néhányan a képen látható másik gyermek játékszerét is, illetve a két gyermek „szabad” kezében látható „ennivalót” is felfedezték, s ezekből a képelemekből vontak le következtetéseket.

103

RELÁTUM-IMÁGÓ

Egy olyan (valóságos vagy képzelt) *világdarabnak* elménkben létrejött képe, amely – az általunk létrehozott nyelvi-jelentéstani minősítéssel összhangban álló feltételezésünk szerint – egy adott komplex jelben (e komplex jel fizikai testében) kifejezésre jut.

5. KÉRDÉS:

MELYEK AZOK A SZEMPONTOK, AMELYEKET A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK FIZIKAI TESTÉHEZ RENDELHETŐ (VALÓSÁGOS VAGY KÉPZELT) VILÁGDARAB VIZSGÁLATÁNÁL

FIGYELEMBE KELL VENNII?

P. S. J.: A statikus 'verbális elem + kép'-típusú komplex jelek relátumával kapcsolatos egyik alapvető feladat azoknak a relátum-imágóknak a létrehozása (megtalálása?), amelyek korreferensnek tekinthető verbális és képi elemekhez közös relátum-imágóként hozzárendelhetők. (Ez ritkán jelentkezik feladatként statikus 'verbális elem + diagram'-típusú komplex jelek interpretálásakor, mert ott a korreferencia a legtöbb esetben egyértelmű.)

B. Zs.: A következő gyakorlathoz Arany János: *Híd-avatás* című balladájának egyik egyetlen illusztrációval ellátott kiadását választottam (Arany. *Arany János versei Miklosovits László rajzaival*. Megjelent Arany János születésének 180. évfordulója tiszteletére.)

Más *verbális és képi* összetevővel rendelkező szövegek elemzését előkészítő gyakorlatokhoz hasonlóan ennek a gyakorlatnak is az volt a célja, hogy megpróbáljuk felderíteni, mivel járul hozzá egy illusztrált szöveg jelentéséhez annak verbális, és mivel annak képi mediális összetevője.

A gyakorlatot középiskolai tanulókkal végeztettem el. A gyakorlatban részt vevők mindegyike kézhez kapta az illusztrált balladát. (A melléklet itt csak két illusztráció-változatot tartalmaz: a *2.a illusztráció* az eredeti, érintetlen illusztráció fénymásolata, a *2.b illusztráció* az eredmények összesítéséhez készített, az általam átkódolt, betűszimbólumokat alkalmazó manipulált változatot mutatja.)

A feladat abban állt, hogy a kézhez kapott, illusztrált szöveg elolvasását követően a tanulók nagybetű-szimbólumok felhasználásával (A, B stb.) *jelöljék meg* az illusztrációnak azokat a képelemeit, amelyekhez a ballada szövegéből általuk megfelelőnek tartott verssorokat (versrészleteket) tudnak rendelni, és adják meg ezeket, a *versszakokat* számokkal (1-20.), a *verssorokat* – ötsoros versszakokról lévén szó – az (a-e.) kisbetűkkel jelezve. A tanulók betűjelzéseit azután én az A-O betűk felhasználásával átkódoltam ('közös nevezőre hoztam'), hogy a tanulók eredményeit ugyanarra a betűkódrendszerre lehessen rávetíteni (lásd *2.b illusztráció*).

A teljes gyakorlat szemléltetéséül itt 12 tanuló megoldásait összesítettem (lásd *4. táblázat*), illetve bemutatok néhány teljes megoldást.

A *4. táblázat* fejlécében a 12 tanuló által megjelölt összes képelem betűjelét (A-O), függőleges oszlopaiban az egyes tanulók [(1.)–(12.)] megoldásait tüntettem fel: + jellel jelölve azokat, amelyek tartalmazzák a tanulók által felismert illusztrációrészleteket és az azokhoz társított versszakok, verssorok számjeleit.

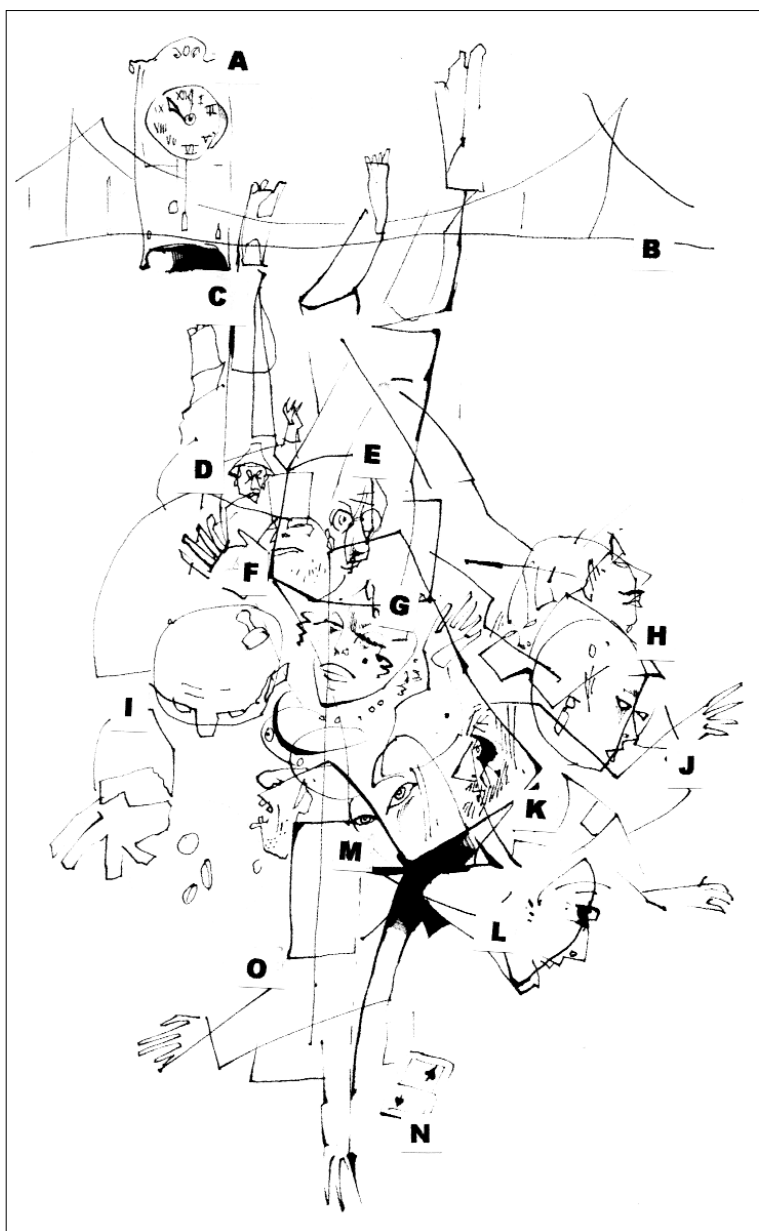
Ebből a táblázatból jól leolvasható, hogy a 12 tanuló megoldásában mind a 15 elemre vonatkozó hivatkozás előfordul. (Az egyes elemek sorrendi felismerése, megjelölése is érdeklődésre tarthatna számot, erre azonban itt nem térek ki.)

A 15 elem közül 4 elemet (v.ö. *5. táblázat*) valamennyien, további 4 elemet a tanulók többsége, illetve 7 elemet csak néhány tanuló jelölt meg. A megoldásokban fellelhető 15 illusztrációrészlet mindegyikének megjelölése egyetlen megoldásban sem fordul elő; a gyakorlatot megoldók fele 8–11, a többiek 5–7 részletet véltek felfedezni és azonosítani a szöveggel.

2.a illusztráció

2.b illusztráció

T	Megjelölt képelemek															E
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	
(1.)	+	+	–	–	–	–	+	–	+	+	+	–	–	+	–	7
(2.)	+	+	–	+	–	–	+	–	+	+	+	+	+	+	–	10
(3.)	+	+	–	+	+	+	+	–	+	+	+	–	–	+	–	10
(4.)	+	+	–	–	–	–	+	–	+	+	+	+	–	+	–	8
(5.)	+	+	+	–	+	–	+	+	+	–	+	+	–	+	–	10
(6.)	+	+	–	–	–	+	+	–	+	+	–	+	–	+	–	8
(7.)	+	+	–	+	+	–	+	–	+	+	+	+	–	+	+	11
(8.)	+	+	–	–	–	–	–	+	+	–	–	+	–	+	–	6
(9.)	+	+	–	–	–	–	+	+	+	–	+	+	–	+	–	7
(10.)	+	+	–	–	–	–	+	–	+	–	–	–	–	+	–	5
(11.)	+	+	–	+	+	–	+	–	+	+	+	+	–	+	+	11
(12.)	+	+	–	–	–	–	+	–	+	+	+	+	–	+	–	8
Ö:	12	12	1	4	4	2	11	3	12	8	9	9	1	12	2	

4. táblázat

	A	B	G	I	J	K	L	N
2.	5/a-b	3/a-b	12/a-b	8/a-b	7/a	11/a	–	1/b-c
3.	5-a-b	20.e	12/a-b	9/a-b	7/a-b	18/b	2/a-b	1/b-c
4.	5/a-b	20.e	12/ d-e	8/a-e	5/d-e	11/d-e	–	1/b-c
5.	20/d-e	3/a-b	12/a-d	8/a-e	7/a-e	11/a-d	2/a-b	2/a-b
6.	5/a-b	3/a-b	12/a-b	9/a-e	–	11/a	6/a	1/b
7.	5/a-b	3/a-b	12/a-b	8/a-b	17/b	–	6/a	1/b
8.	5/a-b	3/a-b	12/a-b	10/a-b	18/a-b	11/a-b	14/a	1/a
9.	5/a-b	3/a-b	–	19/b	–	–	14/a	1/b
10.	5/a-b	3/a-b	12/a-b	10/e	–	11/a	13/b	1/b
11.	5/a-b	6.e,	12/a-b	10/d	–	–	–	1/b-c
12.	5/a-b	3/a-b	6/a-e	10/d	18/a-e	11/a-e	14/a-e	1/a-e
13.	4/d, 5/a	6.d-e	12/a-e	10/d-e	7/a-e	11/a-e	13/a-e	1-2/a-e
	12	12	11	12	8	9	9	12

5. táblázat

C: (5)–5/e

D: (2)–5/d; (3)–14/a-e; (7)–13/b; (11)–13/a-e

E: (3)–13/a-e; (5)–19/b; (7)–19/a; (11)–19-a-b

F: (3)–8/a-e; (6)–17/b

H: (5)–17/a; (8)–5/c; (9)–1/a-e

M: (2)–12/a-e

O: (7)–1/a; (11) 20/a-e

Az 5. táblázat azt mutatja, hogy a tanulók a leginkább felismert illusztráció-részletekhez a ballada mely verssorait tartották megfelelőnek. (A csak néhányuk által megjelölt 7 elem megoldásai a táblázat alatt olvashatók.)

Az 5. táblázatból az alábbi következtetések vonhatók le:

- az illusztráció és a szöveg összevetésekor a tanulók a ballada 20 versszakából 19-re valamelyik részletnél utalnak, a 16. versszak egyetlen megoldásban sem szerepel, ennek oka talán abban keresendő, hogy a párbajra utaló versszak jelentésének megértéséhez hiányoztak a tanulók háttérismeretei;

- a megjelölt képelemek és a szöveg összekapcsolására a tanulók egy része verssorok, néhányuk egész versszakok megjelölésével válaszol;

- az egy-egy képelemhez választott szövegrészek 4 (I, J, L), 3 (A, B, D, H), 2 (E, F, K, N) különböző, illetve 1-1 (C, M) versszakra utalnak;

- egy-egy képelemre vonatkoztatva azok a megoldások azonosak vagy hasonlóak, amely esetekben a tanulók a szóban forgó képelemre többé-kevésbé egyértelműen utaló verbális elemet fedeztek fel a szövegben („óra”, „híd”, „kártya”, „millió”, „félíg kifestve” stb.);

- figyelemre méltóak az olyan megoldások is, amelyek azt mutatják, hogy egy-egy tanuló egy-egy választott képelemhez olyan szövegrészt vélt megfelelőnek, amely mind a grafika, mind a ballada egészére utal. Lássunk erre néhány példát!

(1)	C/5a-e	S amint az óra, csengve bongva, Ki véknyan üt, ki vastagon, S ő néz a visszás csillagokba: Kél egy-egy árnyék a habon: Ősz, gyermek, ifjú, hajadon.
(11)	G/6a-e	Előbb csak egy fej nő ki állig, S körülforog kíváncsian; Majd az egész termet kiválik S ujjonganak mindannyian: „Új híd! avatni mind! vigan.
	J/18a-e	Órjas szemekben hull e zápor, Lenn táncol órjas buborék; Félkörben az öngyilkos tábor Zúg fel s le, mint malomkerék; A Duna győzi s adja még.
(6)	J/17a-e	Igy már nem egyenkint, – seregben, Cikázva, némán ugranak, Mint röpke hal a tengerekben; Vagy mint csoportos madarak Föl-fölreppenve, szállanak.

A bemutatott gyakorlathoz két további feladat is kapcsolódott. Az illusztráció megjelölt képelemeihez megfelelően tartott verssorok megválasztása után a gyakorlat résztvevőitől a következő két kérdésre vártam választ:

a) Okozott-e számodra gondot (és ha igen, miért) az illusztráció és a szöveg összevetése?

b) Mi a véleményed arról, hogy Arany János balladájának elemzését megelőzően ezt a gyakorlatot is elvégezted?

Az a) és b) kérdésre adott válaszokból szó szerint idézek itt néhány jellemzőt (az egyes válaszok előtti számok a válaszadó tanuló sorszámát jelzik).

(1.a) Igen, mert ahogy a költő is írja a 17. versszakban „... mint csoportos madarak /Föl-fölröppenve, szállanak...”. A rajzoló is egy csokorba szedte az arcokat és az embereket.

(1.b) Így sokkal gondolkodtatóbbnak éreztem, hogy magunkban, egyedül kellett feldolgoznunk a művet. Nehéz volt, de nagyon érdekes is.

(2.a) Igen, mert a verset először nem értettem meg. A rajzzal úgy vettem össze, hogy minden versszakot figyelmesen elolvastam, és végiggondoltam, mi jut eszembe a versszakról. Ha a rajzon volt ilyen, megjelöltem.

(2.b) Sokat segített, mert ha valaki a verset nem értette, még megmaradt a lehetősége, hogy a képről értse meg. Miután a verset megértjük, a verselemzés is könnyebb.

(5.a) Igen, mert nem minden volt lerajzolva, és sok olyat is kerestem, ami a szövegben egyébként benne volt.

(5.b) Szokatlan volt, hogy a verset képpel kellett összehasonlítani. Azt hiszem, ez új dolog, éppen ezért kicsit furcsa volt, de nagyon érdekes.

(6.a) Igen, mert a rajzok egymást fedik, így csak nagyon nehezen tudtam átlátni, azokat az illusztrációrészeket volt könnyű észrevenni, amelyek alatt másik nem volt, például: kártya, óra, híd stb.

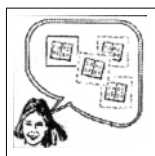
(6.b) Így végig kellett mennünk a sorokon, figyelniünk kellett arra, hogy mely rész van illusztrálva, és így rájöhettünk arra, hogy a versben a költő mely sorokat tartja fontosnak, mert az illusztráló szerintem csak a fontos részeket rajzolta le.

(11.a) Az első olvasás után csak hét részletet tudtam a versszakokhoz illeszteni. A többit (további 6 részletet) csak többszöri olvasás után tudtam verssorokkal összekapcsolni.

(11.b) Szerintem az illusztrációval való foglalkozás segítette a vers megértését. Miután megoldottuk és megbeszéltük a feladatot, látszott, hogy ki mit gondol a versről, hogyan értelmezte.

P. S. J.: Természetesen a relátummal kapcsolatban más típusú gyakorlatok is végezethetők, kizárólag magára a képi mediális összetevőre vonatkoztatva is.

B. Zs.: Ilyen gyakorlat lehet például a következő: A gyakorlatvégzők kezébe W. Busch *Diogenész és a gonosz kópék* című képtörténetének a képeit adjuk önálló kártyák formájában, verbális szövegrészek nélkül, majd arra kérjük őket, hogy (a) rakják ezeket a képeket olyan sorrendbe, amely véleményük szerint egy 'történet' képi elbeszélésének tekinthető, és (b) röviden írják le ezt a történetet.

INTERTEXTUÁLIS KAPCSOLAT: ADOTT KOMPLEX JEL RELÁCIÓJA BÁRMELY ÖSSZETEVŐJE/ASPEKTUSA ÁLTAL HOZZÁASSZOCIÁLHATÓ MÁS KOMPLEX JELEKHEZ

A statikus 'verbális elem + kép'-típusú komplex jelek intertextuális kapcsolataira a leggyakoribb példa olyan szövegegyüttesek elemeinek egymáshoz való kapcsolata, amelyekben vagy a verbális, vagy a képi elem közös.

111

6. KÉRDÉS:

MELYEK AZOK A SZEMPONTOK, AMELYEKET EGY STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELBŐL ÉS A VELE KAPCSOLATBA HOZHATÓ (MULTIMEDIÁLIS) SZÖVEGEKBŐL LÉTREJÖVŐ SZÖVEGCSALÁDOK INTERTEXTUÁLIS VIZSGÁLATÁNÁL FIGYELEMBE KELL VENNİ?

P. S. J.: Lássunk először olyan szövegekkel kapcsolatos gyakorlatokat/feladatokat, amelyeket különböző szerzők illusztráltak. A magyar irodalomban ilyen szövegekre számos példa található.

B. Zs.: Mivel Arany János *Hid-avatás* című balladáját is többen illusztrálták, ez a ballada is lehetőséget adott egy, az intertextualitás körébe sorolható gyakorlat elvégzésére.

Ehhez a gyakorlathoz olyan feladatlap készült, amelyen a balladát illusztráló három különböző művész alkotásának (I.a-b: Zichy Mihály; II.: Domján József, III.: Miklosovits László) fénymásolata volt látható (lásd a 3.a, 3.b és 3.c illusztrációkat).

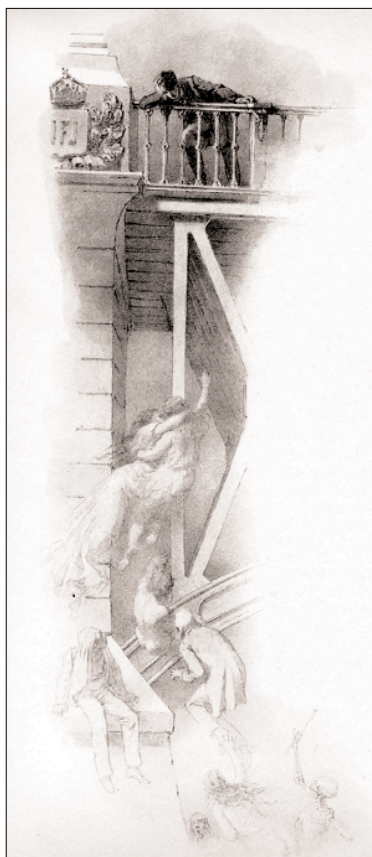
A feladat a következő volt:

Nézzétek meg figyelmesen az Arany János *Hid-avatás* című balladájához három különböző művész által készített illusztrációkat! Írjátok le, milyen azonosságokat és különbözőségeket fedeztek fel az egyes illusztrációk között!

A feladatlapon sem az alkotók neve, sem az egyes illusztrációkra vonatkozó más információ nem szerepelt. Arra szerettem volna választ kapni, hogy a tanulók az azonosságok és különbségek megfogalmazásakor mi mindenre térnek ki, képesek-e a különböző korban és stílusban készült illusztrációk viszonyát is érintő megjegyzéseket tenni.

Megjegyzem, hogy ez a feladat nehezebbnek bizonyult az előzőekben már bemutatottnál. A 12 tanuló közül többen csak a három illusztráció leírásával próbálkoztak meg, azt fogalmazták meg, hogy mit látnak az egyes képeken.

Szemléltetésül itt négy tanuló megoldását idézem. (A megoldások előtti számok a tanulók sorszámai, az egyes tanulók az előző gyakorlatban alkalmazott sorszámmal azonos sorszámmal szerepelnek itt is.)

3.a illusztráció [I. a]

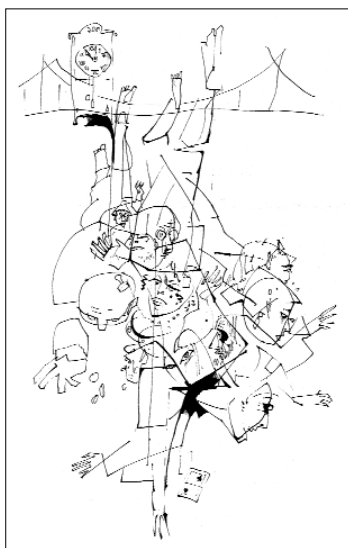

3.a illusztráció [I. b]

3.b illusztráció [II.]

3.c illusztráció [III.]

(3.) Mind a négy képen jelen van a víz és több ember. Az I.a-b képen a híd kiemelkedő szerepet kap. Ezeken az illusztrációkon (talán a csontvázak miatt) kiemelkedő szerepet kap a halál. A II. képen a halál színe, a fekete dominál, és a világos folyón „sötét alakok”, halott lelkek vonulnak. A III. kép nekem azt sugallja, hogy az emberek ugyanazt a halált választották, és ezért egybefüggő a zuhanás.

(5.) Mindegyik illusztráció a hidat, a vizet és az embereket ábrázolja, mert ugyanahhoz a vershez készültek. A rajzok azonban különböző stílusúak: szerintem a leginkább lényegre törő az I.a-b, a másik kettőn nehezebb észrevenni a hasonlóságokat és különbözőségeket, mert számomra nagyon zsúfoltak.

(6.) Mind a három kép ugyanahhoz a vershez készült, ezért ugyanazokat a fontos részeket láthatjuk (híd, víz, emberek csoportja), és egyik sem színes. A különbséget abban látom, hogy más-más stílusban vannak rajzolva, és más-más szemszögből (I.a-b: alulról, II.: felülnézetből, III.: szemből).

(7.) Mindegyik illusztráción szerepel a híd és szerepelnek az emberek. Az I. a–b alkotója élethűen ábrázol, a II.-é nem annyira, és a III.-é egyáltalán nem. Az első és a második illusztráción látható a Duna, a harmadikon nem. Az első kettő csak egy-egy mozzanatot mutat, a harmadik illusztráció az egész verset magába foglalja. Véleményem szerint ez üt el leginkább a többitől.

Ha a gyakorlatot egy ‘globális értelemben vett relátum-imágó’ által létrehozott intertextuális viszony szemszögéből nézzük, ennek – balladában és illusztrációkban közös – alapelemeit minden tanuló felfedezte.

P. S. J.: Az előző gyakorlat olyan illusztrált szövegek közötti intertextuális viszony elemeinek feltárását célzó feladat megoldására irányult, amelyben az illusztrációk ‘betű szerinti értelemben véve’ kapcsolódnak a szöveghez. Az intertextuális relációk azonban több esetben ‘szimbolikus’ jelentésen alapulók.

B. Zs.: A szimbolikus jelentésen alapuló intertextualitás tematikájának megközelítésére is lehetőséget adó gyakorlatként a következő – ebben az esetben egy képből kiinduló – gyakorlatot végeztem el.

Gyurkovics Tibor *Extázis. 107 kép – 107 vers* (Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2001) című könyvének 38-39. oldalain Hubert Robert Gardi híd (Pont du Gard), [1786, Louvre, Párizs] című festményének reprodukciója és Gyurkovicsnak ehhez a festményhez kapcsolt verse található: *(lásd 2. statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jel)*.

A gyakorlatvégzők kezébe a festmény reprodukciójának fénymásolatát adtam a festmény alkotójára, címére vonatkozó információk kíséretében. (Minthogy a fénymásolat fekete-fehér, a színes képet is felmutattam.) A feladat pedig a következő volt:

- a) Egy készülő, irodalmi alkotásokat tartalmazó antológia mely műve mellé tennéd ezt a képet illusztrációnak?
- b) Indokold meg a döntésedet!

A gyakorlatot 20, 17 éves tanuló végezte el, az alábbiakban néhány válaszát idézem.

4.a illusztráció. Hubert Robert: Gardi híd (Pont du Gard), Louvre, Paris, 1786

Gardi híd
(Pont du Gard)

*Az akvedukton álltunk áprilisban
és olyan volt a szél mint a selyem
a Gard folyóban tudtuk sok hal is van
de másra tisztán nem emlékezem*

*így arra sem hogy fogtunk is belőle
vagy csak szikáron fogtuk a botot
nem engedve hogy valaki lelője
az emléket mi eszünkbe jutott*

*úgy szállt az ég Jölettünk mint a felhő
a halzsínór belegabalyodott
a rézhorogba s létünk mint a teknő
az égen elúszott ahogy szokott*

*és nem maradt kezünkben csak az ábránd
Krisztus előtt tizenkilencben egy
nagy utazás örök emléke várt ránk
mi önmagunkra emlékeztetett*

*a gardi hídon álltunk áprilisban
az égig érve mint két akkori
kis római és azt hittük titokban
hogy ezt nem lehet már elrontani.*

4.b illusztráció. Gyurkovics Tibor: Gardi híd (Pont du Gard), 2001

(1.a) Egy elbeszélés mellé tenném. A történet sejtelmes lenne, természetfölöttiről szólna, ami bármivel kapcsolatos lenne a képen, akár a híddal, a folyóval vagy csupán a képen munkálkodó emberekkel. Most nappal van, minden békés és barátságos, de az éj lehet gonosz is.

(1.b) Talán azért választanék egy hasonló művet, mert alapvetően gyanakvó vagyok, és minden mögött valami mást keresek, nem tudom elfogadni a „szép” valóságot.

(2.a) Egy lelki érzésekben, gondolatokban gazdag lírai vers mellé tenném, olyan mű mellé, amely valamilyen mindenkit érintő kérdést tesz fel, és mindig aktuális.

(2.b) Azért ilyen művet választanék, mert nem arról szól a kép, hogy az emberek mosnak, csónakáznak, hanem a fő jelenség a híd, amely összeköt két egymástól elválasztott partot, embert, a választóvonal a folyó, ami leküzdhető, áthidalható. Az emberek szerintem az utat keresik.

(7.a) Feltétlenül lírai mű mellé tenném ezt a festményt, mert színeivel nyugalmat sugall, míg az árnyékolt része mintha a múltra, talán a rosszra emlékeztetne.

(7.b) A híd és a fény melegséget tükröz a számomra. A mű is erről szólhat, szembesítve a múltat a jelennel, és fontos, hogy a fény „áttör” a sötétségen. Ezzel számomra nagyon pozitív dolgot mutat, és bátorít, hogyha van rossz, bántó dolog az életben, az akkor is csodálatos, olyan, mint a víz a képen. Folyik a víz, ahogy telik az idő, és lehet tiszta, és néha zavaros is.

(9.a) Olyan lírai mű mellé tenném illusztrációnak, amely arról a vidékről mesél, ahol a híd van, és leírja az emberek boldogságát, szomorúságát.

(9.b) Erről a képről nekem ez jutott eszembe.

(13.a) Olyan elbeszélő mű mellé tenném, amelyben le van írva a híd története és az ott élő emberek élete. Történelmi témájú lehetne.

(13.b) Azért, mert régi a híd, és régen mostak így a patakban.

(14.a) Én egy, a festménynél később keletkezett olyan vers mellé tenném, amelyik a háborúról, a kétségbeesésről szólna, meg arról, hogy milyen jó is volt régen, amikor az emberek nyugodtan csónakáztak, mostak, egymással beszélgettek.

(14. b) Azért választanék egy ilyen verset, mert az eltűnt nyugalmat, szépséget az emberek már később csak keresik, mert a fájdalom kiölte ezt a nyugalmat és békét.

(16.a) Egy olyan történet mellé tenném ezt a képet, amely egy erdő közepén lévő kis faluról szól, ahol minden ember ismeri és szereti egymást.

(16.b) Azért, mert nyugodt, barátságos hangulatot sugároz számomra ez a kép.

(17.a) Ezt a festményt egy olyan vers mellé tenném illusztrációnak, amely az idő múlásáról szól. Arról, hogy hogyan változott az emberek élete, gondolkodása, stílusa.

(17.b) Azért választanék ilyen verset, mert a híd a római korban épült, de a híd alatt valószínű az 1700-as évek emberei láthatók.

A válaszokban könnyű felismerni az elképzelt szövegek és a kép közötti reális kapcsolatokra utaló kifejezéseket éppúgy, mint a szimbolikus kapcsolatokra utalókat

Hely hiányában itt csak megemlítem, hogy e feladathoz a következő (tematikusan ‘testvér’) feladatot is csatoltam:

Ha te írnál verset vagy prózát ehhez a képhez, melyik lenne sorrendben az a 10 szó, amely szövegedben előfordulna? Miért? – Adj címet is elképzelt versednek/prózádnak.

Ennek a feladatnak a megoldásaiból azt a következtetést vonhattam le, hogy a tanulók egy részének saját verséhez/prózájához választott 10 szava és az elképzelt alkotásnak adott címe tájleíró művet sejtet. Ezekben a megoldásokban leggyakrabban előforduló szavak a „híd”, „víz”, „folyó”, „felhő”, „napfény”, „csónak”, „emberek”, „falucska”, „zöld”, „barna”; címeik pedig: *Élet a híd előtt*, *A napfényben fürdő híd*, *Vidéki élet*, *Egy hely*. Azok a tanulók pedig, akik inkább szimbolikus alkotásokra gondoltak (azon kívül, hogy megoldásaikban szintén feltüntetik a „híd”, „víz”, „folyó” szavakat) *Nappalok és éjszakák*, *Szeretet*, *Nyugalom és béke*, *Változások* stb. című alkotásukhoz a „béke”, „nyugalom”, „boldogság”, „szeretet”, „barátság”, illetve „szomorúság”, „bánat”, „megbocsátás” szavakat választották.

Végül felolvastam Gyurkovics versét, és a tanulóktól rövid választ kértem a következő kérdésre:

Milyen arra vonatkozó magyarázatot tudnátok találni, hogy miért ezt a verset írta a költő a kép láttán?

Befejezésül e kérdésre adott válaszokból idézek:

- (1.) Becsülhette az író a régi kort, amelyben a híd épült, de látja, hogy már leomlott, s már nem lehet visszahozni.
- (2.) Mintha az író a hídon lenne, s ami történik, mind az ő emléke.
- (3.) Talán azt hitte, ezt az idillikus képet nem lehet elrontani.
- (4.) Talán azért választotta, mert a képen látható híd mesél.
- (5.) Úgy érezhette, járt már ezen a hídon, és a saját emlékeit írta le.
- (8.) Mert itt szerezhette az emlékeit.
- (9.) Úgy meséli el, mintha ott állt volna.
- (10.) Ott állhatott egyszer a hídon, és ábrándozott.
- (11.) A kép nyugalmat áraszt, s költő is ezt a nyugalmat fogalmazza meg.
- (13.) Talán azért, mert aki a hídnál áll, az így láthatja a képet, ahogy a költő, és elmerülhet gondolataiba.
- (14.) Valószínű azért, mert a képen ő is a nyugalmat, a békét látta.
- (15.) A híd képe örök emléke a költőnek.
- (16.) A képen látható hely szép emléke.
- (17.) Szerintem magáénak érezhette a képet talán egy régi emlék kapcsán.
- (18.) Talán ő is egy képen látható személy helyébe képzelettel magát.
- (19.) A kép láttán elképzelhette, hogy ő is ott van, leírta, amit érzett.
- (20.) Azért írta ezt a verset, mert ő egyszer megfordult a Gardi hídnál, és az akkori érzéseit, emlékeit foglalta írásba.

7. KÉRDÉS:
MI A KAPCSOLAT A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-
TÍPUSÚ KOMPLEX JELEKRE VONATKOZÓ KREATÍV MEGKÖZELÍTÉS
'KREATÍV-PRODUKTÍV' ÉS 'KALEIDOSZKOPIKUS' TÍPUSÚ GYAKORLATAI
KÖZÖTT?

P. S. J.: Ez a kapcsolat, bár sajátos jelleggel, de nagyjában és egészében azonos azzal a kapcsolattal, ami e két gyakorlatípus között a verbális szövegek esetében fennáll. Sajátos jellegét az adja, hogy a gyakorlatípusok mindegyike – ahogy e fejezet első kérdésének tárgyalásánál láttuk – mind a mediális makroösszetevőkre külön-külön, mind a makroösszetevők konfigurációjára alkalmazható. Ebben a fejezetben mi a gyakorlatfajtákat túlnyomórészt a non-verbális makroösszetevőre vonatkoztattuk, egyrészt abból a tényből kiindulva, hogy ezek jelentik a kreatív megközelítés számára az újdonságot, másrészt pedig abból a feltételezésből, hogy ha a non-verbális makroösszetevő kreatív megközelítésének kérdéseit tisztázzuk, a makroösszetevők konfigurációjának a megközelítésmódja már viszonylag könnyen elképzelhető.

B. Zs.: A non-verbális makroösszetevő kreatív megközelítésével kapcsolatban azonban érdemes valamit külön is megjegyezni. Ennek a makroösszetevőnek a kreatív megközelítésében, ahogy láttuk, a (vehikulumra) *vehikulum-imágóra* és *formációra* vonatkozó gyakorlatok ugyanúgy csak 'fáradtságosan' különíthetők el egymástól, mint a *sensusra* és a *relátum-imágóra* (relátumra) vonatkozók. Ebből lehetséges további következtetést levonni (például azt, hogy a non-verbális összetevővel kapcsolatban – a négy jelösszetevő külön kezelése helyett – talán célszerűbb a gyakorlatokat közvetlenül a *szignifikánsra* (a vehikulum, vehikulum-imágó és formáció együttesére) mint tovább nem differenciálendő egységre, s a *szignifikátumra* (a *sensus* relátum-imágó és relátum együttesére), mint tovább nem differenciálendő egységre értelmezni) azonban csak akkor lehet, ha a non-verbális összetevők legkülönbözőbb típusainak az itt vázolt keretben végrehajtott kreatív megközelítésére vonatkozóan bővebb tapasztalatokkal rendelkezünk.

***

A tárgyalt témához általában lásd:

Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. OTTÉV, Veszprém, 1992. Benkes Zsuzsa – Nagy L. János – Petőfi S. János: *Szövegtani kaleidoszkóp I. Antológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János: *Szövegtani kaleidoszkóp II. A szövegmegformált-ság elemző megközelítése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

Multimédia I–II. Benkes Zsuzsa (szerk.): „Nyelvünkben élünk”. Útmutató és feladatgyűjtemény a 10–14 éves korú tanulók magyar nyelvi kommunikációs versenyéhez. OKSzi, Budapest, 1995. Benkes Zsuzsa: *Kreatív gyakorlatok multimediális szövegek elemzéséhez*. (Elhangzott a 2001-ben, az Egerben megrendezett országos tanári továbbképzésen, megjelenik 2002-ben A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványaként.)

7. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK ANALITIKUS MEGKÖZELÍTÉSE SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANI KERETBEN

Analitikus megközelítésről, mint ismeretes, akkor beszélünk, amikor az elemzést nem készítik elő olyan kreatív előgyakorlatok, amelyeket az előző fejezetben mutattunk be, hanem az elemző közvetlenül az interpretálandó eredeti komplex jelet kapja kézhez, és abból kiindulva kezd el egy meghatározott célú interpretatív művelet elvégzését.

Interpretálandó komplex jelnek itt Wilhelm Busch „Diogenész és a korinthusi gonosz kópék” című képtörténetét választjuk (lásd az előző fejezet 1. kérdése tárgyalásának a végén), s annak fizikai testére a továbbiakban a „Ve/1” szimbólummal fogunk utalni.

1. KÉRDÉS:

MIK A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK ANALITIKUS SZÖVEGMEGKÖZELÍTÉSÉNEK ÁLTALÁNOS VÉZŐLŐ ALAPELVEI?

P. S. J.: Az analitikus megközelítésnél követendő alapelvek és azoknak az itt választott Ve/1 elemzésére vonatkozó realizációi a következők:

(1) El kell dönteni, hogy a szövegmegközelítés lehetséges típusai közül az adott esetben melyiket kívánjuk végrehajtani. – A Ve/1-re vonatkozóan az alaptípus végrehajtása mellett döntünk, amelynek célja a komplex jel formai és jelentéstani megformáltságának értelmezése és leírása, beleértve az arra a kérdésre való válasz keresését is, hogy a végrehajtott értelmezés alapján mit mond(hat) nekünk ez a komplex jel.

(2) Ha az értelmező interpretáció végrehajtása mellett döntünk, el kell döntenünk azt is, hogy annak csak a közvetlen ('betűszerinti') változatát kívánjuk-e végrehajtani, vagy ha arra lehetőség van, a közvetetet (a 'szimbolikusát') is. – A Ve/1-re vonatkozóan megkíséreljük mindkét fajta értelmező interpretáció végrehajtását.

(3) Minthogy az analitikus megközelítésnek nincs definiált, minden esetben azonos módon követendő algoritmusa, minden esetben keresni kell a műveletek elvégzésének az adott komplex jellel kapcsolatban legcélszerűbbnek látszó sorrendjét, s a műveleteket abban a sorrendben kell végrehajtani. – A Ve/1-re vonatkozóan is így fogunk eljárni.

(4) Bár az sem érdektelen, hogy melyik esetben milyen sorrend látszik célszerűnek, a műveletek sorrendjének a bemutatásánál lényegesebb az értelmezés eredményének az egyértelmű leírása. Természetesen a leírás elemei is bizonyos sorrendi egymásutánban követik egymást, de ez a sorrend nem tükrözi az értelmezés során végrehajtott műveletek sorrendjét. A Ve/1-re vonatkozóan is az eredmény bemutatására helyezzük a fősúlyt.

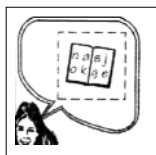
(5) Az eredmények bemutatásánál célszerű sorrendként valamilyen csoportosításban a jelösszetevők egymásutánját választani. A Ve/1-re vonatkozóan a következő sorrendet fogjuk alkalmazni: vehikulum-imágó – formáció + sensus – relátum-imágó. (A jelösszetevők értelmezése eredményének a leírásánál a verbális és non-verbális makroösszetevőket minden esetben a szóban forgó jelösszetevő szempontjából legmegfelelőbb sorrendben fogjuk figyelembe venni.)

(6) Az értelmezésben és leírásban szerepet kell játsszon mind az eredeti vehikulumnak, mind az interpretatív úton kiegészítettnek a kompozicionális és a korreferenciális organizációja. A Ve/1-re vonatkozóan is figyelembe vesszük ezeknek az organizáció-típusoknak valamennyiét.

Ezeket a döntéseinket az is befolyásolta, hogy biztosítani kívánjuk a (vizuális) verbális komplex jelek és a statikus 'verbális elem + kép'-típusú komplex jelek értelmező leíró strukturális interpretációja alapkérdései tárgyalásának összehasonlíthatóságát. Ennek érdekében jelen könyvünk hetedik fejezetének felépítését is össze kívántuk hangolni előző könyvünk hetedik fejezetének felépítésével.

B. Zs.: Minthogy az analitikus megközelítés végrehajtható mind azt előkészítő kreatív gyakorlatok elvégzésével/elvégeztetésével, mind anélkül, helyenként kreatív gyakorlatokra is fogunk utalni.

Lássuk ezek után a Ve/1 analitikus megközelítésének főbb aspektusait.

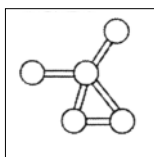
VeIm

2. KÉRDÉS:

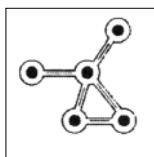
**MIT MONDHATUNK EGY ADOTT STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JEL MEGFORMÁLTSÁGÁNAK LEÍRÁSAKOR ANNAK FIZIKAI TESTÉVEL
[=VEHIKULUMÁVAL/VEHIKULUM-IMÁGÓJÁVAL] KAPCSOLATBAN?**

P. S. J.: A Ve/1 imágójával kapcsolatban három dolgot szükséges figyelembe venni: Az első az, hogy mint valamennyi statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jel esetében, a Ve/1 esetében is bármikor ellenőrizhetjük, hogy a vehikulumról alkotott mentális képünk 'megfelel'-e a vehikulumnak, minthogy a befogadás akárhányszor megismételhető. A második az, hogy bár a képi mediális makroösszetevő elemei minden esetben megelőzik a verbális mediális makroösszetevő elemeit, tekintettel az elemek viszonylag kis terjedelmére és a két makroösszetevő elemeinek egymáshoz való közelségére, észlelésünk a két makroösszetevő elemei között tetszőlegesen oszcillálhat; más szóval észlelésünk nem követi szükségképpen az elemek Ve/1-beli sorrendjét. A harmadik az, hogy a verbális mediális makroösszetevő 'belső akusztikus kép'-ének a létrehozását nagy valószínűséggel befolyásolja a képi mediális makroösszetevő jelenléte, valamint az, hogy a Ve/1-hez hasonló típusú multimediális szövegek verbális összetevőit csak igen ritka esetben olvassuk hangosan; például akkor, ha vetítjük őket és a vetítéssel párhuzamosan olvassuk is a verbális szövegrészeket.

B. Zs.: A Ve/1 mentális képének – és általában a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek vehikulum-imágójának – a létrehozásával kapcsolatban szükségesnek tartom, hogy újra utaljak a képi elemek percepciójának a verbális elemek percepciójától eltérő sajátosságára. Más szóval arra a tényre, hogy az úgynevezett „naiv percepció” nem létező volta a képi elemek befogadása esetében nyilvánvalóbb, mint a verbális elemekében. (Lásd a 3. fejezet 3. kérdésénél leírt gyakorlatot, amelynek céljára a Ve/1 egyik képeleme szolgált.) Egy teljes képtörténet befogadása esetében ez a 'hiány' természetesen nagy mértékben befolyásolja a befogadó 'elvárásainak' létrejöttét és 'tartalmát'.

Fo

Se

3. KÉRDÉS:

MIT MONDHATUNK EGY ADOTT STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JEL MEGFORMÁLTSÁGÁNAK LEÍRÁSAKOR ANNAK FORMÁLIS FELÉPÍTÉSÉVEL [=FORMÁCIÓJÁVAL] ÉS (NYELVI) SZEMANTIKAI FELÉPÍTÉSÉVEL [=SENSUSÁVAL] KAPCSOLATBAN?

P. S. J.: Az a tény, hogy itt együtt tárgyaljuk a formáció és a sensus felépítését, nem jelenti azt, hogy e kettő között nem teszünk különbséget. Elméleti síkon különbséget teszünk, analitikus megközelítésükkor azonban elemzésük egymástól nehezen választható el, ha egyáltalán elválasztható.

A továbbiakban előző könyvünk analóg fejezete harmadik kérdésének belső strukturáltságát követjük.

3.1 kérdés: Mik egy statikus 'verbális elem + kép'-típusú komplex jel vehikuluma kiegészített változata létrehozásának aspektusai?

P. S. J.: Mindenekelőtt valószínűnek látszik, hogy kiegészített képi vehikulumot/vehikulum-imágót általában nem hozunk létre, a képi vehikulumot viszont felhasználjuk a kiegészített verbális vehikulum/vehikulum-imágó létrehozásakor.

Az alábbiakban a verbális mediális makroösszetevőnek egy ilyen módon létrehozott, részben átrendezett és verbális elemekkel (vb) kiegészített vehikulum-változatát mutatom be (lásd *Ve/I+vb*). Az átrendezést az indokolja, hogy az eredeti vehikulumban nincs egy az egyhez megfelelés a képi és a verbális összetevők között. E kiegészített vehikulum összetevőire a képtörténet elemeinek szögletes zárójelbe tett sorszámával utalok, azokhoz hozzáillesztve a verbális makroösszetevőt jelző „v” betűt. (A képi makroösszetevőre vonatkozóan később a „k” betű hozzáillesztését alkalmazzuk.) Az összetevők átrendezett voltára a kódjuk után álló „*” szimbólum utal, a szövegben pedig zárójelbe téve „-” jellel jelzem a szóban forgó eredeti egységből törölt, „+” jellel a más egységből oda átvett, valamint „+” jellel és aláhúzással a képi összetevő alapján kiegészítő elemnek ítélt szövegrészt. Az egyéb (elsősorban szövegnyelvészeti megfontolások figyelembe vételével létrehozott) kiegészítő részeket kurziválással jelzem.

Verbális alapszövegként ugyan nem az eredeti német szöveget, de annak informatív (szövegű) fordítását használtam, így a bemutatott törlések és kiegészítések technikája 'átvihető' a német eredetire is.

Ve/I + vb:

[1v] Elgondolkozva fekszik a hordójában Diogenész itt a napon.

[2v]* Egy kópé, ki őt (Diogenészt) ott fekve látja, hívja a barátját; (– az mindjárt ott is terem).

[3v]* (+ Az (a kópé barátja) mindjárt ott (ahová hívják) is terem), a két lurkó elkezd a hordón kopogtatni.

[4v]* Diogenész kinéz a hordóból és mondja: „Ej, ej! Mi akar ez lenni?” (+ A két lurkó eloldalog.)

[5v]* A sapkás kópé hozza vízfecskendőjét (+ A (sapkás kópé) lyukon vizet fecskendez a hordóba.)

[6v]* (– A lyukon vizet fecskendez a hordóba.) Diogenész olyan lesz, mint egy ázott puli. (+ Diogenész előjön a hordóból, mire a két lurkó újból eloldalog.)

[7v]* Alig fekszik vissza Diogenész a hordóba, a két gonosz kópé visszajön. (+ (A gonosz kópék) odamennek a hordóhoz és (a gonosz kópék) gurítani kezdik (a hordót).)

[8v]* (– Odamennek a hordóhoz, és gurítani kezdik) (+ A két gonosz kópé gurítja a hordót.) „Állj! Állj!” kiabálja Diogenész.

[9v]* Megszédül a jó öreg (+ Diogenész). – Várjatok csak! Most jön a büntetés! + gondolja(?) Diogenész).

[10v] A hordóból kiálló két szögbe beleakad a két kópé ruhája

[11v]* (+ A hordó magával rántja a kópékat.) A gonosz kópék sírnak és kapálózni a lábukkal.

[12v]* De (+ a gonosz kópék) nem használ sem a sírás, sem a kiabálás (a gonosz kópék) a hordó alá kerülnek.

[13v] A korinthusi gonosz kópék olyan lapossá váltak, mint a nyújtott tézsa.

[14v] Diogenész, a bölcs kinyújtózik a hordóban és mondja: „Látjátok! Ez lett a vége!”

B. Zs.: A *Ve/I+vb*-ben a következő két dolog érdemel említést: (1): Az [1v] „itt” és a [2v]* „ott” eleme úgy értendő, hogy arra a helyre utalnak, amelyiken a kép szerint Diogenész a hordóban fekszik. (2): A verbális elemeket a kép vizuális elemei alapján alakítottuk át, töröltünk belőlük vagy kiegészítettük őket. A képi elemek és a verbális elemek akusztikus összetevői azonban az effajta képtörténetekben nem hozhatók egymással fedésbe, ahhoz a comics ‘buborék’-jainak alkalmazására lenne szükség.

3.2 kérdés: *Hogyan célszerű kezelni egy adott statikus ‘verbális elem + kép’-típusú komplex jel együtt-utaló (más néven: korreferenciális) kifejezéseit?*

P. S. J.: Kezdjük a verbális kifejezések elemzésével. Ha a verbális szövegben említett személyek és tárgyak azonosítására úgynevezett

korreferenciaindexeket vezetünk be, a következő (az indexeket különböző kifejezésekkel verbalizáló) indexlistát kapjuk. Ebben a „-v” szimbólum-elem használatával a ‘verbális korreferencialitást’ jelzem.

i01-v = Diogenész / a jó öreg / Diogenész, a bölcs

i02-v = a hordó

i02.a-v = a hordón lévő lyuk

i02.b-v = a hordóból kiálló két szög

i03-v = a korinthusi gonosz kópék / a két lurkó / a két gonosz kópé / a két kópé / a gonosz kópék

i03.1-v = egy kópé (+ a sapkás kópé) / a sapkás kópé / [+ az egyik kópé]

i03.2-v = a (+ sapkás kópé) barátja / [+ a másik kópé]

i03.a-v = a két kópé ruhája

i03.b-v = a két kópé lába

i04-v = a vízifecskendő

A korreferenciaindexek közül különösen érdekes az **i03.1-v**, mert az ‘egy kópé’-t a ‘sapkás kópé’-val csak a képi ábrázolás alapján azonosíthatjuk.

B. Zs.: Amíg a verbális mediális makroösszetevőben egy személyre/tárgyra különféle módokon lehet utalni (főnévi kifejezéssel, annak parafrázelt változataival, névmással, mutatószóval, birtokos személyjellel, igeraggal stb.), addig a képi ábrázolásban az utalás eszköze az egymástól jól megkülönböztethető képeknek, illetőleg azok ‘karakterisztikus elemei’-nek ismételt alkalmazása.

A *Ve/I* képi makroösszetevőjének korreferenciális szerkezetéről – annak hangsúlyozásával, hogy e képtörténet címe arra nyilvánvalóan döntő befolyást gyakorol – a következőket mondhatjuk. Az alábbi, csupán a fontosabb képi elemekre utaló szimbólumokat tartalmazó listában a „-k” szimbólum-elem használata a képi korreferencialitást jelzi:

i01-k = Diogenész: a 4. képen jelenik meg először mint teljes emberalak, ezután a 6. és a 13. képen (kétszer ülő, egyszer álló alakként – mindhárom esetben fő azonosító képelemnek a feje tekinthető); a többi képen testének csak bizonyos részei (elsősorban a lábai) utalnak rá.

i02-k = a hordó: különféle térbeli elhelyezésben valamennyi képen teljes egészében ismétlődő, domináló elem

i03-k = a korinthusi gonosz kópék: a 3-6., valamint a 9-11. képen mindkettő látható egymástól megkülönböztethető teljes alakként (legfeltűnőbb megkülönböztető elemük a ‘sapkás’, illetőleg a ‘göndör hajú’ fej); a 7. és 8. képen a ‘sapkás kópé’ az inkább látható, míg a másikkra inkább csak a ‘göndör hajú fej’ utal; a 12. képen mindkettőre csak a kapálódzó lábak utalnak; a 13. (irreális!) képen is a ‘fejek’ az utaló elemek

i03.1-k = egy kópé (+ a sapkás kópé) / [+ az egyik kópé]: a 2. képen egyedül ő jelenik meg, de tekintete jelzi ‘a hívott barát’ közeli jelenlétét

i03.2-k = a (+ sapkás kópé) barátja / [+ a másik kópé]: a 2. képen csak a sapkás kópé tekintete által ‘van jelen’

i04-k = a vízifecskendő mind az 5., mind a 6. képen jól kivehető

P. S. J. Ami a *Ve/I* képi és a verbális mediális összetevője együttesének korreferenciális szerkezetét illeti, arra vonatkozóan itt csak két megjegyzés: (1) ez a képtörténet (mondhatnám: a képtörténet általában) jó lehetőséget ad a korreferenciateremtés verbális és képi lehetőségeinek összehasonlítására, (2) a *Ve/I*-ben a képi és a verbális (kor)referencia-teremtés csak részben ‘koordinált’: adott esetben csak a képi elem referencia hordozó, több esetben az egymással korreferáló képi és verbális elemek nem ugyanabban a ‘verbális + képi’ összetevőben vannak jelen (lásd *Ve/I+vb*).

B. Zs.: A statikus ‘verbális elem + kép’-típusú kommunikátumok referencia- és korreferencia-elemzéséhez többféle hasznos előgyakorlat végezhető. A *Ve/I*-re vonatkozóan elképzelhető például, hogy a gyakorlatvégzők kezébe e képtörténetnek olyan változatát adjuk, amelynek verbális mediális makroösszetevőjében valamennyi a ‘gonosz kópék’-ra utaló kifejezést törölünk és az így támadt üres helyek különböző kifejezésekkel való kitöltését kérjük.

3.3 kérdés: Milyen módszerrel célszerű a statikus ‘verbális elem + kép’-típusú komplex jelek elsőfokú makrokompozíció-egységeinek megformáltságát elemezni és reprezentálni?

P. S. J.: Mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy a szóban forgó komplex jelekkel kapcsolatban mit célszerű „elsőfokú makrokompozíció-egység”-nek (vagy röviden, ahogy az ötödik fejezetben fogalmaztunk: „elsőfokú makroösszetevő”-nek) nevezni. Egy általánosan érvényesnek tartható válasz megfogalmazásának igénye nélkül, a *Ve/I*-re vonatkozóan az mondható, hogy elsőfokú makrokompozíció-egységeinek célszerű a 14 önálló ‘kép + hozzárendelt verbális szöveg’-együttest tekinteni.

Ami mármost az elemzés módszerét illeti, a *korreferencia-elemzés* olyan módszerrel végezhető és reprezentálható, amelyet az előbbi rész-kérdés tárgyalásánál alkalmaztunk. Hátra van a *kompozíció* vertikális (relációs) és horizontális (konfigurációs/lineáris) szerkezetének elemzésére és leírására vonatkozó módszer megválasztása.

B. Zs.: Előző könyvünkben az erre a részkérdésre adott válasszal kapcsolatban a rendszermondat és szövegmondat közötti különbségre utaltam. Ahhoz, hogy e részkérdésre itt megfelelő választ adhassunk, mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy a statikus ‘verbális elem + kép’-típusú komplex jelekre vonatkozóan mi feleltethető meg ezeknek a kategóriáknak. (Lásd 5. fejezet.)

3.4 kérdés: Milyen kompozícióegységek szintjén célszerű egy adott statikus 'verbális elem + kép'-típusú komplex jel megformáltságának analitikus értelmező interpretálását elkezdeni?

P. S. J.: Az előző válaszból következően: erre a részkérdésre az a válaszom, hogy a *Ve/I* (s valószínűleg minden hozzá hasonló felépítésű képtörténet) esetében az első fokú makrokompozíció-egységek szintjén. Ez ugyanis az első (mondhatnánk: egyetlen) szint, amely intersubjektív módon megközelíthető. (A *Ve/I* első fokú makrokompozíció-egységei, ugyanis – a fenti értelmezés alapján – a szerző által szövegmondatokra tagolt verbális szövegek szövegmondatai analogonjainak tekinthetők.)

Hogy e szint alatt milyen módon lehet (ha lehet egyértelmű módon egyáltalán) egy mikro- és egy mezoszintet egymástól elkülöníteni, azt a további kutatásnak kell eldöntenie.

B. Zs.: Ami e kutatást illeti, abban a kreatív megközelítésnek kitüntetett szerepe van. Nem kétséges ugyanis, hogy elsősorban azok alkalmazásával 'tárható fel', hogy a befogadók erre a két 'alsóbb szint'-re vonatkozóan milyen kompetenciával rendelkeznek, s hogy ez a kompetencia milyen jelleggel tekinthető konvencionálisnak. (Hogy valamilyen kompetenciával rendelkeznek az feltételezhető, mert hozzá vagyunk ahhoz szokva, hogy a csak valamennyire is komplex egységeket – s már egy ember-figura is ilyennek tekinthető – kisebb alkotóelemekre bontsunk.)

3.5 kérdés: Melyek egy adott statikus 'verbális elem + kép'-típusú komplex jel megformáltsága kompozicionális közép- (más néven: mezo-) szintjének főbb aspektusai?

Ezt a részkérdést itt csupán az előző könyvünkkel létrehozni kívánt párhuzamosság miatt idézzük. Minthogy a mikroszintre vonatkozóan se bocsátkoztunk fejtegetésbe, erre a részkérdésre sem kísérelünk (kísérelhetünk) meg választ adni. (Itt újból az 5. fejezetben elmondottakra utalunk.)

3.6 kérdés: Milyen másod-, harmad-, ... n-ed fokú makrokompozíció-egységek hozhatók létre egy adott statikus 'verbális elem + kép'-típusú komplex jel első fokú makrokompozíció-egységeiből?

Válaszunkban itt is csak a *Ve/I* komplex jel kompozicionális elemzésére szorítkozunk, a két mediális makroösszetevő egységét tekintve elemzésünk tárgyának. Értelmezzük (és jelöljük) az átalakított/kiegészített verbális mediális összetevőjű *Ve/I* első fokú makrokompozíció-egységeit a következő módon (lásd *Ve/I-[K]*, amelyben a sorszámmal kiegészített „K” szimbólumú kódok az elsőfokú makrokompozíció-egységeket jelzik, s ezekben a „k” szimbólumú összetevő a képi, a „v” szimbólumú pedig a verbális alkotóelemre utal).

Ve/1-[K]

[K00]: [0v] *Diogenész és a korinthusi gonosz kópék*

[K01]: [1k] +

[1v] Elgondolkozva fekszik a hordójában Diogenész itt a napon.

[K02]: [2k] +

[2v]* Egy kópé, ki őt (Diogenészt) ott fekvé látja, hívja a barátját.

[K03]: [3k] +

[3v]* (+ *Az (a kópé barátja) mindjárt ott (ahová hívják) is terem*), a két lurkó elkezd a hordón kopogtatni.

[K04]: [4k] +

[4v]* Diogenész kinéz a hordóból és mondja: „Ej, ej! Mi akar ez lenni?” (+ A két lurkó eloldalog.)

[K05]: [5k] +

[5v]* A sapkás kópé hozza vízfecskendőjét (+ A (sapkás kópé) lyukon vizet fecskendez a hordóba.)

[K06]: [6k] +

[6v]* Diogenész olyan lesz, mint egy ázott puli. (+ Diogenész előjön a hordóból, mire a két lurkó újból eloldalog.)

[K07]: [7k] +

[7v]* Alig fekszik vissza Diogenész a hordóba, a két gonosz kópé visszajön. (+ *A gonosz kópék*) odamennek a hordóhoz, és *(a gonosz kópék)* gurítani kezdik *(a hordót).*)

[K08]: [8k] +

[8v]* (+ A két gonosz kópé gurítja a hordót.) „Állj! Állj!”, kiabálja Diogenész.

[K09]: [9k] +

[9v]* Megszédül a jó öreg (+ Diogenész). – Várjatok csak! Most jön a büntetés! (+ gondolja(?) Diogenész)

[K10]: [10k] +

[10v] A hordóból kiálló két szögbe beleakad a két kópé ruhája.

[K11]: [11k] +

[11v]* (+ A hordó magával rántja a kópékat.) A gonosz kópék sírnak és kapálóznak a lábukkal.

[K12]: [12k] +

[12v] De (+ a gonosz kópéknek) nem használ sem a sírás, sem a kiabálás *(a gonosz kópék)* a hordó alá kerülnek

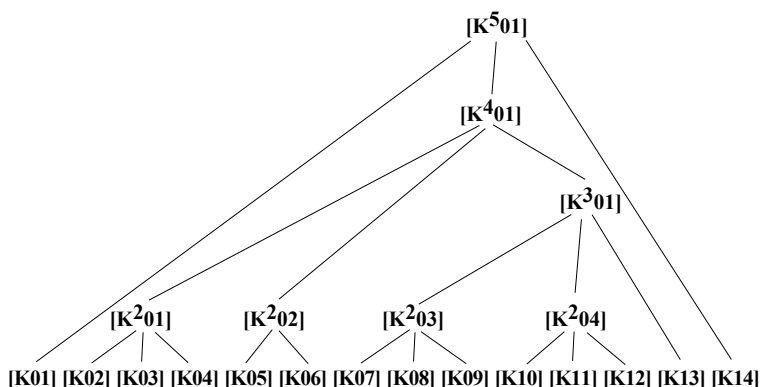
[K13]: [13k] +

[13v] A korinthusi gonosz kópék olyan lapossá váltak, mint a nyújtott tészta.

[K14]: [14k] +

[14v] Diogenész, a bölcs kinyújtózik a hordóban, és mondja: „Látjátok! Ez lett a vége!”

P. S. J.: A komplex jel egésze első fokú makrokompozíció-egységekből felépülő vertikális/hierarchikus kompozicionális organizációjának egyik lehetséges értelmezését az 1. ágrajz szemlélteti.

1. ágrajz

Az 1. ágrajz olvasata a következő:

A történet mint ötödfokú makrokompozíció-egység **[K⁵01]** egy kezdő állapotból **[K01]** kiindulva, három epizódon **[K⁴01]** keresztül jut el a végső állapotba **[K14]**, amely tulajdonképpen a kezdő állapothoz való visszatérésként fogható fel.

A három epizód **[K⁴01]** közül az első **[K²01]** a három elemi eseményből (**[K02]** + **[K03]** + **[K04]**) álló 'kopogtatási epizód', a második **[K²02]** a két elemi eseményből (**[K05]** + **[K06]**) álló 'vízfecskendezési epizód', a harmadik **[K³01]** a három alepizódra bontható 'hordógurítási epizód', amelynek első fázisa **[K²03]** a hordógurítás három elemi eseményből (**[K07]** + **[K08]** + **[K09]**) álló elkezdése, második fázisa **[K²04]** a hordógurítás úgyszintén három elemi eseményből (**[K10]** + **[K11]** + **[K12]**) álló (tragikus végkifejlet felé tartó) folytatása, harmadik fázisa maga a tragikus végkifejlet eseménye **[K13]**.

B. Zs.: A fenti elemzéshez három megjegyzés:

(1) Ami a *Ve/I* horizontális/lineáris kompozicionális organizációját illeti, egyrészt nyilvánvalónak látszik, hogy abban az elsőfokú makrokompozíció-egységek sorrendje nem változtatható meg másrészt az epizódok belső lineáris organizációjában felfedezhető egy strukturális rendező elv visszatérő alkalmazása: valamennyi epizód a gonosz kópék valamiféle tevékenységével kezdődik és Diogenész valamiféle reakciójával zárul.

(2) Az itt tárgyalt komplex jel kompozicionális organizációjának elemzéséhez bevezető kreatív gyakorlatként igen alkalmas gyakorlat a

következő: A gyakorlatvégzők kezébe adjuk a *Ve/I*-nek azt a változatát, amely az eredetitől csak annyiban különbözik, hogy ‘kép + verbális szöveg’ összetevői 1–14-ig meg vannak számozva, valamint az 1. ágrajz alsó sorát, amelyben az 1–14-ig számokat egymástól egyelő távolságra helyezük el (e sor fölött kellő helyet hagyva a ‘hierarchikus építkezés’-nek). Ezután kifejtve nekik a ‘hierarchikus építkezés’ elveit, arra kérjük őket, hogy hozzanak létre egy olyan ágrajzot, amelyik a *Ve/I* általuk elképzelt hierarchikus organizációját szemlélteti s ‘adjanak nevet’ az első fokúnál magasabb fokú struktúraszintek egységeinek. Egy ilyen gyakorlat eredményeinek megbeszélése jelentős mértékben hozzájárul a kompozicionális organizáció tematikájának tárgyalásához.

(3) Képtörténetről lévén szó, annak kérdései beletartoznak a „narratívika”-nak nevezett szövegtani társtudomány témakörébe. Ezzel kapcsolatban érdemes lenne azt is megvizsgálni, hogy mily mértékben tartathatók általánosnak az úgynevezett „történetszerkezet-grammatikák” megállapításai, illetőleg mi módon tejeszthetők ki képtörténetekre.

Re-im

4. KÉRDÉS:

**MIT MONDHATUNK EGY ADOTT STATIKUS ‘VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...’-TÍPUSÚ KOMPLEX JEL MEGFORMÁLTSÁGÁNAK LEÍRÁSOKOR A HOZZÁ RENDELHETŐ VILÁGDARABBAL
[=RELÁTUM-IMÁGÓVAL/RELÁTUMMAL] KAPCSOLATBAN?**

A relátum-imágó elemzésekor az alapfeladat a komplex jelben feltehetően (közvetlenül vagy *közvetve*) kifejezésre jutó világfragmentum (tényleges vagy *elképzelt* ‘valóság’-darab) jellegének vizsgálata.

A megválaszolendő első kérdés tehát a következő.

4.1 kérdés: Mi a sajátása az adott komplex jelben közvetlenül kifejezésre jutó világfragmentumnak?

P. S. J.: Erre a kérdésre két alaphelyzetből kiindulva kereshetünk választ. Az első alaphelyzet az, amelyben az elemző tudja, hogy ki volt Diogenész, és mi köze volt Korinthuszhoz. Tekintsük itt e ‘tudás’ leírásának a Magyar Larousse Enciklopédia megfelelő szócikkét.

Diogenész, a Cinikus, a kutya görög filozófus (Szinópe, i.e. 414 k.-?, 323 k.).

A cinikus Antiszthenész legkiválóbb tanítványa a világtól és minden emberi szenvedélytől való megszabadulást hirdette. Egyes nézetek szerint Korinthuszban ta-

nítóként töltötte élete utolsó éveit. Írásaiból semmi sem maradt fenn. Filozófiai nézeteit másolatokból állította össze. Az erkölcsöt tekintette a legfőbb jónak. Megvetette a tudást, a rangot, a vagyont. A társadalmi konvenciókkal szemben a természetet dicsőítette. Minden évszakban mezítláb járt, templomok előcsarnokában aludt, lakóhelyéül egy hordót választott. Az emberiséget mélyen megvetette, egyszer fényes nappal égő lámpással a kezében rőtta Athén utcáit, mondván „Embert keresek”. Amikor Nagy Sándor meg akarta ajándékozni, csak azt kérte, ne állja el a napot előle. Korinthusban emlékoszlopa áll, márványkutyával a tetején.

Ez a leírás mindazokat az ismeretelemeket tartalmazza, amelyek a szóban forgó képtörténet mind képi, mind verbális összetevője közvetlen értelmezéséhez szükségesek.

A verbális szöveg általában a Diogenész névvel utal a történet ‘főhőse’-re, sem megjelenéséről, sem ruházatáról nem mond semmit, hiszen képileg ábrázolhatók, s a képtörténet valóban ábrázolja is azokat: Diogenész furcsa ábrázatú, mezítláb van, ruhája az egyszerűnél is egyszerűbb. A verbális szöveg egy alkalommal „a jó öreg”, egy másikkal (a történet legvégén!) „a bölcs” értelmező jelzővel illeti, verbális megnyilatkozásai és ‘mimikája’-nak, gesztusainak képi ábrázolása alátámasztani látszanak e két minősítést.

Valamennyi képen a középpontban s lakásul választott hordó áll, amelyből Diogenész csak két alkalommal „jön elő”, akkor, amikor megzavarják. Abban fekszik a történet kezdetén, s abban keres újra nyugalmat a történet végén.

A fenti ismeretek birtokában sajátos értelmet nyer továbbá mind az „itt a napon” utalás, mind az egyes képek árnyékot (s ezáltal a napot) sejtető besraffozása.

Diogenész ‘különc volta’ magyarázatul szolgál(hat) ahhoz a tényhez is, hogy a „korinthusi gonosz kópék”, különféle módokon igyekeznek borsot törni az orra alá: kopogtatással zavarják nyugalma, vizet spriccelnek rá a hordó lyukán keresztül, végül görgetni kezdik a hordójával. A büntetés azonban nem marad (mert nem maradhat) el: a gonosz kópék a gördülő hordó alá kerülnek, aminek következményét a képtörténet az irreális/szürreális 13. képpel és Diogenész cinikus-lakonikus záró megjegyzésével érzékelteti.

Röviden: a képtörténet olyan relátum-imágó létrejöttét (létrehozását) teszi lehetővé, amely akár egy történeti hűségre is igényt tartani tudó relátum imágójaként fogható fel.

B. Zs.: A másik alaphelyzet ezzel szemben az, amelyben a befogadó/értelmező Diogenészre vonatkozóan semmi, vagy igen minimális ismeret birtokában kezdi meg a relátum-imágó létrehozását. Az értelmezés eredményének egyértelmű bemutatása azonban ebben az esetben is megköveteli az alkalmazott ismeretek reprezentálását, minthogy a szóban forgó komplex jel jelentése a *Ve/I*-nek és ezeknek az ismereteknek az interakciója eredményeként jön létre.

Osztálytermi analitikus megközelítés esetén ezért célszerű a tanulókkal egy megfelelő előkészítő kreatív gyakorlatot végeztetni. Ilyen gyakorlat lehet például a következő: A tanulók kezébe adjuk a *Ve/I* 14 képét, eredeti sorrendjüket megtartva, de törölve a hozzájuk tartozó verbális szövegrészeket, és arra kérjük őket, hogy írjanak e képsorhoz egy képenként egy-két mondatot nem meghaladó verbális történetet.

Hogy egy ilyen történet milyen ismereteket/elképzeléseket hozhat felszínre, arra jó példát nyújtanak annak a *Ve/I* 6. képével végzett kreatív gyakorlatnak az eredményei, amelyeket a 3. fejezet 3. kérdésével kapcsolatban mutattam be. Azoknak az eredményeknek az alapján feltehető, hogy a tanulók által írt teljes történetek nagy mértékben megközelítenék a Diogenészre vonatkozó tényleges tudás alapján értelmezett történetet, természetesen annak konkrét utalásai nélkül. Vagyis: a történetek egy 'csínytevés(ek) elkövetése egy szegény öreg emberrel' típustörténet különféle változatai lennének.

4.2 kérdés: Mi a sajátága az adott komplex jelben közvetve kifejezésre jutó világfragmentumnak?

Mint közismert, annak, hogy közvetett (szimbolikus) jelentés létrehozására törekedjünk, annak nem feltétele, hogy ne tudjunk közvetlen (betű szerinti) jelentést létrehozni, és nem akadálya, ha tudunk. Ezek szem előtt tartásával teszünk a következőkben néhány a *Ve/I*-gyel kapcsolatba hozható közvetett relátum-imágóra vonatkozó megjegyzést.

P. S. J.: Egy közvetett, más néven szimbolikus jelentés (egy közvetett relátum-imágó) létrehozása – ahogy az antropológiai hermeneutika tanítja – három lépésben történik:

(1) Az első lépés az adott komplex jel alapján egy úgynevezett 'hiperonim funkciót betölteni képes' komplex jel létrehozása, azaz egy olyan komplex jelé, amely az eredetinek a konkrét jelentésétől eltávolodva úgy emelkedik egy absztraktabb szintre, hogy közben annak 'legjellemzőbb jegyeit' megtartja. – A *Ve/I* esetében ez az absztrakt komplex jel a következőképpen verbalizálható: „Egy öreg emberrel sok méltánytalanság történik, de ő bölcsen tűri. Nem ő büntet; azok, akik a méltánytalanságot elkövetik, anélkül is elnyerik végül büntetésüket.” Nyilvánvaló azonban, hogy egy 'absztrakt történet' képileg nem ábrázolható. Ugyanakkor ennek az absztrakt történetnek a létrehozását az eredeti történet képi ábrázolása nagymértékben segíti: Diogenésznek verbális reakcióihoz ugyanis olyan prozódia is lehetne rendelni, amely azt jelezné, hogy 'fenyegetően dühös'. Ezt azonban nagymértékben lehetetlenné teszi Diogenész képileg ábrázolt nyugalma.

(2) A második lépés abban áll, hogy az ebben az absztrakt szintű történetben kifejezésre jutó magatartásnak pozitív vagy negatív értéket tulajdonítunk-e.

(3) Végül, a harmadik lépésben, azonosulunk az absztrakt történetnek tulajdonított értékfelfogással, s magunkra vonatkoztatjuk azt, azaz pozitív értékelés esetén követendőnek tartva, negatív értékelés esetén elvetendőnek tartva gondolunk elkövetett vagy elkövetendő tetteinkre.

Ahogy az antropológiai hermeneutika tanítja: a szimbolikus megismerés önmagunk megismerését mozditja elő, szemben a fogalmival, amely a bennünket körülvevő világ megismeréséhez segít hozzá. (Lásd a 3. fejezet 4. kérdésének tárgyalását, ahol szintén a képi ábrázolás szimbolikus jelentés létrehozásában betöltött szerepére hoztunk példát.)

B. Zs.: Bármilyen történeteket eredményezzen is az általam előzőleg említett kreatív gyakorlat, azok megbeszélése lehetőséget ad lehetséges közvetett jelentések megbeszélésére, beleértve e közvetett jelentések és a képi ábrázolás kapcsolatát is.

***

A tárgyalt témához általában lásd:

Petőfi S. János: *Szöveg – szövegtan – műelemzés. (Textológiai tanulmányok)*, szerk. E. Benkes Zsuzsa. OPI, Budapest, 1990.

Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János: *Szövegtani kaleidoszkóp II. A szövegmegformáltság elemző megközelítése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

Petőfi S. János: *A multimediális szövegekről*. In: *Társadalmi kommunikáció*. Szerkesztette Béres István – Horányi Özséb. Osiris Kiadó, Budapest, 1999

Officina Textologica 1-5.

Multimédia I-II.

8. A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA MINT EGY STUDIUM GENERALE EGYIK ALAPELEME

Előző könyvünkben alapvetően a verbális szövegek nézőpontjából vizsgáltuk azt a szerepet, amit a szemiotikai szövegtan egy *studium generale* megalkotásában betölthet. Ezt a tematikát itt a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek felől közelítjük meg.

1. KÉRDÉS: MIT NEVEZÜNK 'STUDIUM GENERALE'-NAK?

P. S. J.: A *studium generale* – ahogy maga az elnevezés sugallja – általános jellegű stúdiumot jelent, ismeretek olyan *alapvető jelentőségű bázisának* elsajátítására irányulót, amelyet a tanulóknak/hallgatóknak bármilyen oktatási szinten (a szóban forgó szintnek megfelelő mértékben) birtokolniuk kell.

[...] azon a véleményen vagyunk – fogalmaztuk meg előző könyvünkben –, hogy a szövegtani ismeretek (pontosabban: a multimediális szövegek létrehozásának, valamint a multimediális szövegeken és szövegekkel végrehajtható/végrehajtandó műveleteknek az ismerete) olyan általános jellegű stúdium tárgyát kellene hogy képezzék, amely nem kapcsolódik szorosan egyetlen szaktárgyi ismeretkörhöz sem. (141. oldal)

Jóllehet ez a kijelentés valamennyi típusú multimediális szövegre vonatkozóan érvényesnek mondható, még inkább igaz a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelekre, minthogy ezek nem csak a könyvek, folyóiratok, újságok multimedialitásának alapvető hordozói, hanem jelentős mértékben a CD-ROM-ok multimedialitásának is.

B. Zs.: Előző könyvünk *studium generale*-val kapcsolatos általános kérdésére válaszolva idéztem a közoktatásra vonatkozó dokumentumok egyikének azt a részletét, amelyben megfogalmazódtak a kommunikációs kultúrával kapcsolatos követelmények, jelezve azt is, hogy mivel ezek a követelmények sajátosságuknak megfelelően szinte minden műveltségterület általános és részletes követelményeiben jelen vannak, bizonyos mértékig ismétlődnek, „szétszórtságot” eredményezve.

Az időközben megjelent és bevezetett – „Kerettanterv” címen ismeretes – oktatási dokumentumból vett részletek (lásd 1. táblázat) jól mutatják, hogy a szövegekkel/multimediális szövegekkel való foglalkozás, készség- és képességfejlesztés központi helyet foglal el a magyar nyelv tantárgy követelményei között, s bár itt erre nem térünk ki, jelen van más tantárgyak követelményei között is.

Ezek alapján talán nem tekinthető túlzottnak az az elképzelés, hogy célszerű lenne ezt a készség- és képességfejlesztést egy szorosan egyik tantárgyhoz sem kötött tárgynak (vagy akár csak az egyes tantárgyaktól független ’blokk’-nak) tekinteni, amelyet rotációs rendszerben különböző tárgyak tanárai felváltva taníthatnának – természetesen megfelelő oktatási segédanyag(ok) birtokában. Ez minden bizonnyal nem csak a tanulók számára lenne hasznos, hanem ahhoz is hozzájárulhatna, hogy a tanárokból egy közel azonos ’multimedialitás-szemlélet’ alakuljon ki.

KERETTANTERV Magyar nyelv

Alapfokú nevelés – oktatás 5-8. évfolyam	(...) jártasság a verbális és a vizuális információ együttes kezelésében.	A szövegértési feladatok kiterjesztése a vizuális információkra (illusztrációk, tipográfiai eszközök, szövegtagolás), értelmük, szerepük megvilágítása a szöveg jelentésének gazdagításában (...) (...) képzőművészeti ábrázolások felkutatása megadott témához. (...) az illusztráció, a tipográfiai eszközök szerepének átlátása.
Középfokú nevelés – oktatás 9-12. évfolyam	(...) sokféle lehetőség biztosítása a kreatív szövegalkotó tevékenységre	(...) Kreatív gyakorlatok (...) a szöveg, a képanyag, a grafikai, tipográfiai eszközök megfelelő elrendezésével (...) Multimediális szövegek értelmezése

1. táblázat

A következő kérdések tárgyalásánál hivatkozási alapul itt is a szövegtani kutatás diszciplínakörnyezetét alkalmazzuk. Ennek leegyszerűsített változatához lásd a 2. táblázatot.

alkalmazási területek

szövegtani társtudományok	SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN	nyelvészeti tudományok
az interdiszciplináris alapozás tudományai		

2. táblázat

2. KÉRDÉS:

MILYEN STUDIUM GENERALE FUNKCIÓT TÖLT/TÖLTHET BE A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...' ÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA AZ INTERDISZCIPLINÁRIS ALAPOZÁS TUDOMÁNYAIVAL VALÓ KAPCSOLATÁBAN?

P. S. J.: Amíg a *szemiotikai szövegtan* az interdiszciplináris alapozás tudományaival kapcsolatban *általános* jelleggel tölt be centripetális funkciót, a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' típusú komplex jelek szemiotikai szövegtanának a funkciója ebben a vonatkozásban *sajátos*. Sajátos jellegét mindenekelőtt az a kulcsfontosságú szerep adja, amelyet ezek a komplex jelek a kommunikációban betöltenek.

Ha az interdiszciplináris alapozás tudományait egyenkint kívánjuk sorra venni, azokkal kapcsolatban – azon túl, ami a szemiotikai szövegtanra vonatkozóan általában érvényes – a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' típusú komplex jelek szemiotikai szövegtanára vonatkozóan azt mondhatjuk, hogy ez a szövegtan az egyes alapozó tudományokból a következő ismereteket egyesíti (olvasztja magába):

- a *filozófiából* különösképpen azokat, amelyek felhasználásával tisztázhatja az ehhez a típushoz tartozó komplex jelek *jelölés-típusainak*, valamint lehetséges *interpretáció-típusainak* sajátosságait;

- a *szemiotikából* különösképpen azokat, amelyek felhasználásával az ehhez a típushoz tartozó komplex jelek non-verbális mediális összetevőt alkotó jeleinek *tipológiája* (a *jelölés-típusok* figyelembe vételével) megalkotható;

- a *kommunikációelméletből* különösképpen azokat, amelyek felhasználásával az ehhez a típushoz tartozó komplex jeleknek a kommunikációs helyzetet létrehozó tényezőkhöz való viszonyát legmegfelelőbben tisztázhatja, s ennek alapján egy adekvát *kommunikátum-tipológiát* létrehozhat;

- a *pszichológiából* különösképpen azokat, amelyek az ehhez a típushoz tartozó komplex jelek *percepciójának* megértéséhez elengedhetetlenül szükségesek (beleértve természetesen a *Gestalt-pszichológia* törvényszerűségeinek ismeretét), valamint azokat, amelyek felhasználásával az ikonikus jelölők és a hozzájuk rendelhető mentális képek (mint két egymástól különböző képtípushoz tartozó entitások) viszonyát megfelelően kezelheti;

- a *tudás-szociológiából/antropológiai hermeneutikából* különösképpen azokat, amelyek felhasználásával az ehhez a típushoz tartozó komplex jelek *fogalmi és szimbolikus megismerésben* játszott szerepe megfelelő módon tisztázható;

- a *formális metodológiákból* különösképpen azokat, amelyek felhasználásával az ehhez a típushoz tartozó komplex jelek *értelmező interpretációjának* eredményei *explicitté* tehetők;

– az *empirikus metodológiákból* különösképpen azokat, amelyek annak a tudás/feltételezés- és elvárás-rendszernek a feltárásához járulhatnak hozzá, amelynek alapján egy adott személy, vagy adott csoport, az ehhez a típushoz tartozó komplex jelek értelmező interpretációját létrehozza;

– járulékos diszciplinaként itt is a *személyi számító gép* használatát tárgyaló diszciplinát választva, abból különösen azokat az ismereteket, amelyek az ehhez a típushoz tartozó komplex jelek létrehozásához és manipulálásához *technikai segítséget* nyújtanak.

B. Zs.: Nem kisebbítve egyik alapozó tudomány fontosságát sem, itt elsősorban a pszichológiával kapcsolatban említett tematikához fűzök egy-két megjegyzést.

Bár a *percepció* a kizárólag lexikai elemekből építkező verbális szövegek befogadásánál is alapvető szerepet játszik, fontossága a statikus non-verbális vizuális elemek befogadásánál már csak annak következtében is nagyobb, mert ezek jelölő/utaló aspektusai más természetűek. Más dolog egy harmickét betűből néhány tipográfiai eszköz felhasználásával létrehozott verbális szöveget befogadni, és más dolog illusztrációk (diagramok, modellek, képek) gyakorlatilag korlátlan sokaságát. Annak beláttatásához, hogy a 'látás' egyáltalán nem passzív, hanem 'világ-alkotó' folyamat, legalább minimális mennyiségű elméleti ismeretanyag megtárgyalására, de főként meggyőző gyakorlatok elvégzésére van szükség.

Hasonlóképpen fontos a *nyomtatott* és a *mentális* képek természetének (főleg a nyomtatott képek és a befogadásuk során általuk 'kiváltott' mentális képek viszonyának) az elemzése.

Mindkét téma megközelítéséhez jó alkalmat nyújtanak az iskolai gyakorlatban előforduló illusztrált szövegek.

3. KÉRDÉS:

MILYEN STUDIUM GENERALE FUNKCIÓT TÖLT/TÖLTHET BE A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA A NYELVÉSZETI TUDOMÁNYOKKAL VALÓ KAPCSOLATÁBAN?

P. S. J.: Azáltal, hogy a 'kép/diagram/...' -típusú elemekkel elvégezhető/elvégzendő műveletekkel kapcsolatos tudást is 'nyelvészeti tudás'-ként értelmezzük, három dologhoz teremtünk közös szemléleti alapot. Egyrészt ahhoz, hogy megpróbáljunk a különféle 'kép/diagram/...' -típusú nyelvek elemeinek halmazában 'rendszereszerűnek tekinthető alapegységek'-et értelmezni, és ezek 'rendszereszerű, illetőleg kommunikatív kombinálhatósága' lehetőségeit és korlátait feltárni. Másrészt ahhoz, hogy ehhez a tudáshoz viszonyítva jobban megértjük/megértessük a verbális elemekre vonatkozóan értelmezett 'rendszer nyelvészet' és 'szöveg nyelvészet' fogalmakat. Végül pedig

ahhoz, hogy megpróbáljunk olyan modelleket létrehozni, amelyek megvilágíthatják, mi módon operálunk e két nyelvészettípushoz tartozó nyelvészetek együttesével.

B. Zs.: Voltaképpen ehhez a tematikához tartozhat annak tárgyalása is, hogy mi módon jöttek létre a piktogramokat alkalmazó legkorábbi írásrendszerekből a betűírást alkalmazók. A piktogramatikus írásról D. Crystal *A nyelv enciklopédiája* című művében a következőket olvashatjuk:

Az ilyen rendszerben a grafémák (melyekre mint piktográfokra vagy piktogramokra szoktak hivatkozni) a való világ dolgait ábrázolják. Hullámos vonalak jelképezhetnek például tengert vagy folyót, ember és állatkörvonalak pedig élő megfelelőiket. A piktogramok nem akarják művészien vagy élethűen visszaadni a valóságot, de egyértelműnek és egyszerűnek kell lenniük, hogy azonnal felismerhetők, és ha a helyzet úgy kívánja, egy elbeszélés részeként reprodukálhatók legyenek.

Ahhoz, hogy egy ilyen írást „olvassunk”, csak fel kell ismer-ni a szimbólumokat, s a piktogramok sorozata máris sokféleképpen elmondható, azon a nyelven, amelyet a beszélő történetesen használ. Egy piktogram-sorozat olvasásakor azonban rengeteg bizonytalanság merülhet föl. Sok ilyen írás megfejtése nehéznek vagy lehetetlennek bizonyult. A problémát egy modern piktogrammal – pirossal szegélyezett fehér háromszögben fekete emberalak, ásóval, törmelékhalommal –, közlekedési táblával szemléltethetjük. A kontextus ismerete nélkül a jelnek bármilyen „olvasata” elképzelhető – valaki ásott / ás / ásni fog / elta-
karított / el fog takarítani / megállított / megállít / meg fog állít-tani egy hegyomlást – vagy akár azt is (ahogyan az a legabszurdabb közlekedésitábla-értelmezési verseny során kiderült), hogy egy szeles napon esernyőt kíván kinyitni. A modern járművezetők ismerik a valószínű kontextust, ezért a többértelműség ritka. (232. oldal)

Crystal ezután sorra veszi az alfabetikus rendszerekhez vezető út átlomását, amelyeket itt csak rövid utalások formájában idézek:

A legkorábbi írásrendszereket a *piktogramok* alkotják, ezek későbbi fejleményei az *ideogrammak* (ideográfok). Az ideogramma alakja annyira megváltozhat, hogy többé nem ismerhető fel benne egy tárgy képe, kibővült eredeti jelentése, olyan fogalmakat foglalhat magába, amelyeknek nincs egyértelmű képi megjelenítésük (Az ékírás is a piktografikus szimbólumokból fejlődött ki, mint egy másik formája: a hieroglif írás is. Ez utóbbinak „általános jellege” piktografikus, de valójában há-

romfajta szimbólumot tartalmaz, melyek együtt jelenítik meg a szavakat.) – A *logografikus írásrendszerben* a szimbólumokat logográfoknak, logogrammáknak, illetve írásjegyeknek nevezik. Az írásjegyek nem közvetlenül fogalmakra, dolgokra, hanem nyelvi egységekre utalnak, valamint nemcsak egész szavakat, hanem gyakran szórészeket (morfémákat) jelenítenek meg. Logogrammákat a legtöbb nyelv használ, kifinomult logografikus rendszerek a tudományos jelölési rendszerekben (például a matematikában: +, –, x) találhatók. – A leggazdaságosabb és legalkalmazkodóbb írásrendszer az *alfabetikus*, amelyben a grafémák és a fonémák között közvetlen megfelelés van.

4. KÉRDÉS:

MILYEN STUDIUM GENERALE FUNKCIÓT TÖLT/TÖLTHET BE A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA A SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOKKAL VALÓ KAPCSOLATÁBAN?

P. S. J.: Amint láttuk, szövegtani társtudományok a szövegtipológia, a leíró, az elbeszélő, meggyőző stb. szövegek tudománya, a stilisztika és az esztétika, valamint az úgynevezett 'retorikai figuráké', jöllehet meggyőződésem, hogy ez utóbbit a nyelvészetekkel együtt lenne célszerű kezelni, önálló ('nyelvészetek közti') szemantikai aldiszciplínaként.

Ha a verbális komplex jelek szövegtani tartományát kiterjesztjük a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' -típusú komplex jelek tartományává, s nyilván ez a szándékunk (úgyis, mint 'első nagyobb lépés a multimediális szövegek teljes tartományának figyelembevétele felé), ezzel együtt nem csak a nyelvészetek tartománya válik kiterjedtebbé, hanem a szövegtani társtudományoké is. Azt hiszem, nem igényel hosszabb fejtegetést annak megvilágítása, hogy a szövegtani társtudományoknak ebben a kiterjesztett tartományban milyen új lehetőségek nyílnak a különféle komplex jelek megformáltságának egymáshoz viszonyított társtudományi vizsgálatára, hiszen a verbális elemek mellett a diagramok, térképek, modellek célja (is) egyfajta leírás, a képtörténetek képi összetevőie (is) egyfajta elbeszélés, a reklámok non-verbális összetevőie (is) egyfajta meggyőzés, amit sajátos stílus(ok)ban, sajátos esztétikai értékeket közvetítve valósítanak meg.

B. Zs.: Miként a pszichológiában és a nyelvészetek tartományában, a társtudományok tartományában is nagy figyelmet kell fordítani a fizikai megformáltság (a fizikai formák és a színek) funkcióinak a vizsgálatára. Ami a figurális fizikai megjelenési formát illeti a 'személyek' ábrázolásában, talán nem elemezzük eléggé azt a hatást, amelyet egyfelől a japán comics, másfelől a különféle 'virtuális lény'-ábrázolások térhódítása jelent a képi elbeszélésformák alakulásában, és ezáltal a ti-

zenéves korosztály befogadói elvárásainak (s általában a magatartásának) formálásában. Hasonlóképpen változás figyelhető meg a színek alkalmazása területén is: úgy tűnik, hogy – metaforikus kifejezéssel élve – eluralkodóban vannak az 'agresszív színek'. Ezeknek a tényeknek a hatása természetesen jelentkezik az explicit vagy implicit stilisztikai, esztétikai értékítéletekben is.

5. KÉRDÉS:

MILYEN STUDIUM GENERALE FUNKCIÓT TÖLT/TÖLTHET BE A STATIKUS 'VERBÁLIS ELEM + KÉP/DIAGRAM/...'-TÍPUSÚ KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA AZ ALKALMAZÁSI TERÜLETEKKEL VALÓ KAPCSOLATÁBAN?

P. S. J.: Azt hiszem, senki számára sem kétséges, hogy a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek szemiotikai szövegtanának az eddigiekben vázolt diszciplínakeretben való létrehozásával nyílik először lehetőség a sajtótermékek (közéjük sorolva a tetszőleges méretű poszttereket is) és a kizárólag statikus non-verbális reprezentációkat tartalmazó digitális szövegek nem parciális (nem csupán a verbális elemeket figyelembe venni tudó) interpretálására. Más szóval ez azt jelenti, hogy első ízben beszélhetünk arról, hogy szerves (mindkét irányban hatni tudó) kapcsolat teremthető a szemiotikai szövegtan és a különféle alkalmazási területek között.

B. Zs.: Az alábbi – a közoktatás kerettanterveiből kiragadott – részletek rávilágítanak arra, hogy a különböző iskolafokokon mit és milyen mértékben szorgalmazzák (írják elő fejlesztési követelményként) a legkülönbözőbb alkalmazási területek figyelembevételét:

„El kell érniük a tanulónak a betűvétel, -csere, -kihagyás nélküli írást, a tanult helyesírási szabályok megtartását. Ezt segíti a képi közlés (vizuális információk szerepének vizsgálata, szövegtagoltság, tipográfiai eszközök, ábrák, jelek figyelembevétele a szöveg jelentésének megértésében).” (*Az alapfokú nevelés és oktatás kerettantervei 1-4. évfolyam*, 24. o.)

„... az ismeretfeldolgozási technikák megtanítása valamenyny tanítvány együttes feladata, de jelentős szerepet kell vállalnia ebben a magyar nyelv és irodalom tanításának is. Például olyan szövegfeldolgozó eljárások megismertetésével, mint a lényegkiemelés, tömörítés, szövegkiegészítés, jártasság a verbális és a vizuális információ együttes kezelésében.” (*Az alapfokú nevelés és oktatás kerettantervei 5-8. évfolyam*, 142. o.)

„A gimnázium a tantárgyi képzésben előnyben részesíti a képességfejlesztést, ezért törekszik az elméleti ismeretek és pragmatikus, alkalmazott tudás meggyőző összekapcsolására. A ren-

delkezésre álló órakeretben a diszciplináris tudás közvetítése összekapcsolódik az alkalmazás lehetőségeinek megismertetésével. Ugyanilyen fontos az egyes diszciplinák közötti koherencia megteremtése: az, hogy az oktatás mindenkor vegye figyelembe a tantárgyak metszéspontjában elhelyezkedő közös tartalmakat és fejlesztési feladatokat.” (*A középfokú nevelés és oktatás kerettantervei I.*, 21. o.)

Ahhoz azonban, hogy a kerettantervekben megfogalmazottak a tanítás-tanulás folyamatában eredménnyel megvalósulhassanak, úgy tűnik, nem elegendő, ha ezek az alkalmazási területek a kerettanterv előírásai szerint egy-egy tantárgy tananyagában, jó esetben egyes tankönyvekben már feladatok, gyakorlatok formájában megjelennek. A már említett „szorosan egyik tantárgyhoz sem kötött, rotációs rendszerben különböző tárgyak tanárai által tanított, tantárgyaktól független ’blokk’ bevezetése” lehetővé tenné a tanárok szemléletformálását, nevezetesen azt, hogy a korábbi, a tényeket és ismereteket középpontba helyező oktatással azonos a fontosságúnak tartsák. Hogy ez így legyen, abban egyaránt feladatot kell vállalnia mind a tanító-, tanárképző intézményeknek, mind a tanári továbbképzések szervezőinek.

Annál is inkább, mert egy legutóbbi, 2000-ben reprezentatív minta alapján végzett nemzetközi felmérés szerint tanulóink a részt vevő országok közül (36 ország) az utolsó harmadban (27.-ként) végeztek, azaz a megszerzett tudást életszerű helyzetekben (például menetrend olvasása, egy grafikus ábrázolás értelmezése stb.) való alkalmazásában igencsak alulmaradtak. Ez azt is jelenti, hogy a jövőben megfontolás tárgyává kell tenni: mit, milyen körülmények között kell tanítanunk.

***

A tárgyalt témához általában lásd:

Szemiotikai szövegtan 12.

A középfokú nevelés-oktatás kerettantervei I. (Gimnázium). Az Oktatási Minisztérium kiadványa. Budapest, 2000. *A középfokú nevelés-oktatás kerettantervei II. (Szakközépiskola, szakiskola).* Az Oktatási Minisztérium kiadványa. Budapest, 2000. *Az alapfokú nevelés-oktatás kerettantervei.* Az Oktatási Minisztérium kiadványa. Budapest, 2000.

Balázs Géza – Benkes Zsuzsa : *Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 9. évfolyama számára.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. Benkes Zsuzsa – Balázs Géza: *Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 10. évfolyama számára.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, sajtó alatt.

KITEKINTÉS

PS. J.: Előző könyvünk *Kitekintés* című zárófejezetében főleg az-
zal a kérdéssel foglalkoztam, hogy milyen kiadványokat kellene
mielőbb létrehozni a szemiotikai-szövegtani kutatás előmozdítá-
sa érdekében. Az ott felsorolt kiadványok/kiadvány-típusok létrehozá-
sát változatlanul aktuálisnak tartom.

A statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' típusú komplex jelek vizsgálata azonban más típusú kiadványok létrehozását is szükségessé tesz. Ezek között első helyen áll e komplex jelek tematikusan rendezett, digitális hordozón (CD-ROM-on) tárolt antológiája. Egy ilyen antológia nagymértékben megkönnyíthetné az effajta komplex jelek mind analitikus, mind kreatív megközelítését, különösen akkor, ha az antológia számára kiválasztott komplex jelek olyan módon lennének tárolva, amely megengedné a legkülönfélébb manipulációk végrehajtását.

B. Zs.: Az előzőekben kifejtettem, hogy a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' típusú komplex jelek befogadásának és létrehozásának kérdéseit különböző tárgyakat tanító tanárok rotációs rendszerben oktathatnák, külön erre szánt tanítási órákban. Alternatívaként azt is elképzelhetőnek tartom, hogy valamennyi tanár évfolyamonként évi 2–3 órát szenteljen (általa szabadon választott tanítási anyaghoz csatlakozva) a saját tárgya keretében használt statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' típusú komplex jelek problematikájának. Mindez természetesen feltételezi, hogy ehhez egy megfelelő tankönyv, de legalább egy tanári segédkönyv rendelkezésre álljon, amit szervesen egészíthetne ki a fent említett digitális antológia.

BIBLIOGRÁFIA

A.0:

Kiegészítés A *Szöveg megközelítései* című könyvünk Bibliográfiájának „A szövegtani kutatás válogatott bibliográfiája” szektorához

1999:

Szikszainé Nagy Irma (Szerk.): *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.)* Officina Textologica, 3; Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Szikszainé Nagy Irma: *Leíró magyar szövegtan.* Osiris Kiadó, Budapest.

Szemiotikai szövegtan 12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II.) Szerk.: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László. JGYF Kiadó, Szeged.

2000:

de Beaugrande, Robert – Dressler, Wolfgang: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe.* Fordította Siptár Péter. Az utószót írta Tolcsvai Nagy Gábor. Corvina, Budapest.

Dobi Edit – Petőfi S. János (Szerk.): *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése 2: Diszkusszió.)* Officina Textologica, 4; Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Fehér Erzsébet: *A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben. Tudománytörténeti vázlat.* (Nyelvtudományi Értekezések, 147. sz.

Szemiotikai szövegtan 13.0 A szövegtani kutatás általános kérdései, 13.1 Szaknyelvi szövegek, 13.2 Tankönyvi szövegek. Szerk.: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László. JGYF Kiadó, Szeged.

2001:

Szikszainé Nagy Irma: *Szövegértés – szövegelemzés – szövegalkotás.* Osiris Kiadó, Budapest.

Petőfi S. János – Szikszainé Nagy Irma (Szerk.): *Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan.* Officina Textologica, 5; Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Szemiotikai szövegtan 14.0 A szövegtani kutatás általános kérdései, 14.1 Kép és szöveg 14.2 Kommunikáció a médiában. Szerk.: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László. JGYF Kiadó, Szeged.

A.1.:

A multimedialitás különféle általános kérdéseit tárgyaló művek bibliográfiája

Lothringer Éva: *Hasonlóságok és különbségek a művészetekben. Irodalom – zene – képzőművészet.* Auktor Könyvkiadó, Budapest, 1994.

Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése. Szerk. Benkes Zsuzsa, a tanulmányokat írta Petőfi S. János. OKSZI, Budapest, 1996.

Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése II.. Szerk. és az előszót írta Petőfi S. János, a tanulmányokat írták Benkes Zsuzsa és Petőfi S. János. OKSZI, Budapest, 1998.

Petőfi S. János: *Egy multimedialis szövegek elemzésére alkalmas jelmodell néhány aspektusa. Jel – Kép. Kommunikáció – közvélemény – média.* 1996, 2, 87–96.

Pécsi Géza: *Kulcs a muzsikához.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

Szemiotikai szövegtan 7., *A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez.* (Szerk.: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László). JGYTF, Szeged, 1994.

Tüskés Tibor: *Testvérműzsák.* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1979.

A.2.:

A statikus 'verbális elem + kép/diagram/...'-típusú komplex jelek elemzésének kérdéseit (illetőleg azokat is) tárgyaló művek válogatott bibliográfiája.

Benkes Zsuzsa: Kreatív gyakorlatok multimediális szövegek elemzéséhez. (Elhangzott a 2001-ben, Egerben megrendezett országos tanári továbbképzésen, megjelenik 2002-ben a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványaként.)

Benkes Zsuzsa – Nagy L. János – Petőfi S. János: *Szövegtani kaleidoszkóp I. Antológia.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János: *Szövegtani kaleidoszkóp II. A szövegmegformáltság elemző megközelítése.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

Black, Max: A reprezentáció természete. In: Horányi Ö. (szerk.), 1982, 80–99.

Géczi János: A középkori organikus világkép változásai – Néhány megjegyzés. In: *Szemiotikai szövegtan 12.* 1999, 181–251.

Goodman, Nelson: Két fejezet a művészet nyelvéből. In: Horányi Ö. (Szerk.), 1982, 26–68.

Horányi Özséb (Szerk.): *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1982.

Kilián István: *A régi magyar képszerűs. Old Hungarian Pattern Poetry.* Felső-magyarországi Kiadó – Magyar Műhely Kiadó, Miskolc – Budapest, 1998.

Kilián István: *Válogatás a 20. századi vizuális költészetből. Selection from 20th Century Visual Poetry.* Felső-magyarországi Kiadó – Magyar Műhely Kiadó, Miskolc – Budapest, 1998.

A Magyar Népzene Tára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkesztette Bartók Béla és Kodály Zoltán. *III/B Lakodalom.* Sajtó alá rendezte Kiss Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956.

Olivi, Terry – Petőfi S. János: A nyelv materialitásáról. A vizuális költészet mint első lépés a multimedialitás felé. In: *Szemiotikai szövegtan 11.* 1998, 97–108.

Petőfi S. János: *Szöveg – szövegtan – műelemzés. (Textológiai tanulmányok),* Szerk. E. Benkes Zsuzsa. OPI, Budapest, 1990.

Petőfi S. János: Szöveg, mentális kép, illusztráció. (Elhangzott a 2001-ben, Egerben megrendezett országos tanári továbbképzésen, megjelenik 2002-ben A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványaként.)

Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben.* OTTÉV, Veszprém, 1992.

Szemiotikai szövegtan (Szerk.: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László). JGYTF, Szeged.

7. *A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez.* 1994.

11. *A szemiotikai-szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III.).* 1998.

12. *Szövegtani kutatás: témák, eredmények feladatok (II.).* 1999.

14. 14.0 *A szövegtani kutatás általános kérdései, 14.1 Kép és szöveg 14.2 Kommunikáció a médiában* (Sajtó alatt.)

B.:

A könyvben idézett pedagógiai művek bibliográfiája

Beke László: *Műalkotások elemzése a gimnáziumok I–III. osztálya számára*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.

David Crystal: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest, 1998.

Futó J. Attila: A képi formanyelv dimenziói. In: Kárpáti Andrea (Szerk.) 1995, 93–110.

Imreh Zoltánné: *Tanári kézikönyv a „Korok és Stílusok. Műalkotások elemzése” című tankönyv oktatásához*. Comenius Kiadó, Pomáz, 1997.

Kárpáti Andrea (Szerk.): *Bevezetés a vizuális kommunikáció tanításába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

Környeiné Gere Zsuzsa – Regné Kuntler Teréz: *Tér – Forma – Szín*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.

László Enikő: *Rajz 10–14 éves tanulók számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

László Enikő: *Rajz a nyolcosztályos gimnáziumok V–VII. osztályának, 15–17 éves tanulóknak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

Művészeti vizuális nevelés. Tanári kézikönyv az általános iskola 5–8. osztályában rajzot tanító pedagógusok számára. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.

Pázmány Ágnes – Perlaky Éva: *Látás és ábrázolás. Gimnázium I–III*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

Tóthné Sándor Zsuzsa: *Ábrázolás és művészet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

Szemiotikai szöveggyűjtemény (Szerk.: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László. JGyTF, Szeged, 9–14. kötet.

***

A középfokú nevelés-oktatás kerettantervei I. (Gimnázium). Az Oktatási Minisztérium kiadványa. Budapest, 2000.

A középfokú nevelés-oktatás kerettantervei II. (Szakközépiskola, szakiskola). Az Oktatási Minisztérium kiadványa. Budapest, 2000.

Az alacsonyfokú nevelés-oktatás kerettantervei. Az Oktatási Minisztérium kiadványa. Budapest, 2000.

L. Aczél Petra: *Retorika A szóból épült gondolat. Gyakorlókönyv*. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2001.

Balázs Géza – Benkes Zsuzsa: *Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 9. évfolyama számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001

Balázs Géza – Benkes Zsuzsa: *Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 10. évfolyama számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, (sajtó alatt)

Benkes Zsuzsa (szerk.): *„Nyelvünkben élünk”. Útmutató és feladatgyűjtemény a 10–14 éves korú tanulók magyar nyelvi kommunikációs versenyéhez*. OKSzi, Budapest, 1995.

Szálkáné Gyapay Márta: *Gyakorlati retorika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2000.

C.:

A könyvben elemzett statikus ,verbális elem + kép/diagram/...-típusú komplex jeleket tartalmazó művek bibliográfiája

Arany János balladái Zichy Mihály rajzaival. Magyar Helikon, 1960.

Arany János balladái, Buday György képeivel. Kairosz Kiadó, Barnaföldi Archívum, 1997.

Arany. Arany János versei Miklosovits László rajzaival. Megjelent Arany János születésének 180. évfordulója tiszteletére. Dénes Natur Műhely Kiadó. Szekszárd, 1997.

Babits Mihály: Jónás könyve. Leírta és rajzolta Borsos Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

Beke László: Műalkotások elemzése a gimnázium I–III. osztálya számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.

Brueghel, Pieter: Gyermekjátékok. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1981.

Busch, Wilhelm: *Sämtliche Bildergeschichten. Mit 3380 Zeichnungen.* Herausgegeben von Rolf Hochhuth. München – Wien – Gütersloh, Verlagsgruppe Bertelsman, é.n.

Comenius, Johannes Amos: *A látható világ.* (Johannes Amos Comenius, *Orbis sensualium pictus.* Primum editus Anno 1658). Az 1669-ben megjelent háromnyelvű kiadás magyar szövege alapján és fametszeteivel közzétette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Dr. Geréb György. Magyar Helikon, 1959.

dr. Mohácsi Károly: *Irodalom a középiskolák I. osztálya számára.* 9., javított kiadás. Korona Kiadó, Budapest, 1996.

Easy PC. Családi folyóirat a számítógéphez. VNU Lapkiadó RT. Budapest 1998/6. Windows 12. o.

Easy PC. Családi folyóirat a számítógéphez. VNU Lapkiadó RT. Budapest, 1999/2. Windows 18. o.

Fizika a reál érdeklődésű középiskolások számára. Dr. Paál Tamás: *Mechanika I.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

Gera Mihály (Szerk.): 1839–1989. A fénykép varázsa. Tizenkét kiállítás a magyar fotográfia 150 éves történetéből. Kossuth Nyomda, Budapest, 1989.

Gyurkovics Tibor *Extázis. 107 kép – 107 vers.* Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2001.

Hajnal Imre: *Matematika I. Gimnázium.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997; *Il Cantico dei Cantici. Cantico degli Sposi (Az Énekek éneke. A jegyesek éneke).* Szerk. Gianfranco Ravasi. Edizione Paoline, 1987.

Lukin László – Ugrin Gábor: *Ének-Zene a gimnáziumok I–III. osztálya számára.* Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.

Nemerkényi Antal: *Általános természetföldrajz a középiskolák I. osztálya számára.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

PANASONIC KX-T 2388. Üzenetrögzítő telefonkészülék. Használati útmutató, é.n.

Robert, Hubert: *Gardi híd (Pont du Garde).* 1786, Louvre, Párizs

D.:

Néhány válogatott illusztrált magyar irodalmi mű (és műfordítás) annotált bibliográfiája

Arany János:

Arany. Arany János versei Miklosovits László rajzaival. Dénes Natur Műhely Kiadó, Szekszárd, 1997.

[Ez a kiadás AJ válogatott verseit, köztük természetesen néhány balladáját is tartalmazza ML figyelemre méltó modern rajzai kíséretében.]

Arany János balladái Zichy Mihály rajzaival. Facsimile kiadás. Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, é.n.

[Az eredeti mű 1896-ban jelent meg, egy kötetben tartalmazza AJ 12 balladáját ZM rajzaival. Az itt jelzett fac-simile kiadás a következő információt tartalmazza: *E kiadásban úgy a képek, mint a balladák szövege, melyet Zichy Mihály saját kezével írt le, az eredetinek vonalról vonalra hű (fac-simile) hasonmásai.* – 1990-ben újabb fac-simile kiadás jelent meg, ezúttal két kötetben, ugyanannak az információnak a feltüntetésével.]

Arany János balladái, Buday György képeivel. Kairosz Kiadó, Barnaföldi Archívum, 1997.

[Ez a kiadás AJ 19 balladáját tartalmazza, de ellentétben a ZM által illusztrált kiadás-sal, minden balladához csak egyetlen illusztráció társul.]

Toldi. Illusztrálta Domján József. Magyar Helikon. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981.

[Ebben a kötetben AJ elbeszélő költeményéhez DJ 30, egész oldalas – népművészeti motívumokat is alkalmazó – fekete-fehér illusztrációja társul.]

Toldi. Kass János rajzaival. Móra Kiadó – Kárpáti Kiadó. Budapest – Uzsgorod, 1970.

[A kötetben KJ magas művészi színvonalú illusztrációi új, erőteljes, modern felfogásban keltik életre Toldit.]

Babits Mihály:

Jónás könyve. Leírta és rajzolta Borsos Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

[A kézzel leírt szöveget BM 20 rajza illusztrálja.]

Jónás könyve. Würtz Ádám rézkarcaival. Magyar Helikon, é.n.

[Ebben a kiadásban BM Jónás könyve c. művéhez WÁ 6, egész oldalas grafikája társul.]

Balázs Béla – Bartók Béla:

A kékszakállú herceg vára. Opera egy felvonásban. Szövegét írta Balázs Béla, megzenésítette Bartók Béla. Kass János rajzaival, Kroó György utószavával. Zeneműkiadó, Budapest, 1979.

[A szöveget kottaképek és KJ 12 egész oldalas színes rajza illusztrálja.]

Bóbita álmos. Gyermekversek, altatódalok. Hincz Gyula rajzaival. Válogatta T. Aszódi Éva. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1994.

[A kötet 39 illusztrált művet (részben népköltészeti alkotást, részben ismert költőktől származó verseket/dalokat tartalmaz.)

Caroll, Lewis:

Alice Csodaországban. Fordította Kosztolányi Dezső. A fordítást az eredetivel egybevetve átdolgozta Szobodka Tibor. *Szecső Tamás rajzaival* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1974.

[A kötetet SzT 25 – többnyire fél-könyvoldalmi – rajza illusztrálja.]

Alice Tükörországban. Fordította Révbíró Tamás. A versbetéteket Tótfalusi István fordította. *Szecső Tamás rajzaival.* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1980.

[Ezt a kötetet SzT 31 – többnyire itt is fél-könyvoldalmi – rajza illusztrálja.]

Collodi, Carlo:

Pinokkió kalandjai. Fordította és átdolgozta Rónai György. *Sárkány Roland rajzaival.* Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1994.

[Ez a kötet SR több szövegekőzi fekete-fehér, illetve 8 színes, egész oldalas illusztrációjával díszített.]

Dante:

Dante: Isteni színjáték Salvator Dalí festményeivel. (Fordította Babits Mihály). Helikon Kiadó, Budapest, 1987.

[A szöveget Dalí 30 festményének egész oldalas színes reprodukciója illusztrálja.]

Énekek éneke:

Énekek éneke. Károli Gáspár, a Döbrentei Kódex névtelenje, Heltai Gáspár és Bogáti Fazekas Miklós fordításában. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Komoróczy Géza. Illusztrálta Reich Károly. Magyar Helikon, Budapest, 1970.

[A kötetet RK 8 (+ 1) egész oldalas fekete-piros rajza illusztrálja. E kötet 1980-ban újabb kiadásban is megjelent RK más színű (és részben más) illusztrációival.]

Énekek éneke. Illusztrálta Jossi Stern. [A mű az alábbi kiadás alapján készült: *Song of Songs*. Kshatot Arts, Tel Aviv]. Fordította Somlyó György. Az Utószót írta Berger István. Láng Kiadó, Budapest, 1990.

[A kötetet – amely a héber szöveget is tartalmazza, és amelyben az oldalak a héber konvenciónak megfelelően jobbról balra irányba követik egymást – JS 25 egész oldalas színes rajza illusztrálja.]

The Song of Songs. Énekek éneke. Ősz Ilona illusztrációival. A magyar szöveg Károli Gáspár, az angol King James fordítása. Logod Bt, Budapest, 2001.

[A kötetet ŐI 21 egész oldalas ceruzarajza illusztrálja.]

Énekek éneke. In: *A Biblia felfedezése. A királyok: Saul, Dávid, Salamon.* Feldolgozta Étienne Dahler. Rajzolta: Pierre Frisano, Paolo Eleuteri – Serpieri, Carlo Marcello. Fordította Havas Fanny. Larousse – Fabula, 3. kötet. Fabula Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1989, 425–432.

[Az Énekek éneke kerettörténetbe foglalt, képregényszerű feldolgozása.]

Ferenczy Béni:

Virágoskönyv. Szerkesztette Katona Tamás. Magyar Helikon, Budapest, 1974.

[E kötet érdekessége abban áll, hogy festmény-reprodukciókat és verseket rendel egymáshoz. A kötetben erre vonatkozóan a következő információk találhatók: „A képeket Ferenczy Béniné, a verseket Katona Tamás válogatta, a versválogatást Lator László ellenőrizte.”]

La Fontain, Jean de:

La Fontain meséi. Teljes magyar kiadás *Gustave Doré* háromszáz illusztrációjával. A meséket fordította Vikár Béla, valamint Kozma Andor és Zempléni Árpád. Az utószót írta Nagy Géza. Kossuth Könyvkiadó, 1993.

Chagall, Marc – La Fontain, Jean de – Faludy György: *Állatmesék.* Glória Kiadó, Budapest, 1998.

[A kötet La Fontain 41 meséjét tartalmazza Chagall színes illusztrációi kíséretében.]

Jankovics Marcell:

Ének a csodaszarvasról. Csokonai Kiadó, 2001.

[Ez a kötet a hasonló című rajzfilm nyomtatott mása.]

József Attila:

Hazám. Csernus Tibor rajzaival. Juhász Ferenc előszavával. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1956.

[E kötet JA „Külvárosi éj”, „Téli éjszaka”, „A város peremén”, „Falu”, „Levegőt” és „Hazám” című verseit tartalmazza, egyeseket egy, másokat két illusztráció kíséretében.]

Uram. Válogatás. Válogatta és illusztrálta Szécsi Magda. Magister, Budapest, 1999.

[E kötet érdekessége, hogy egyes illusztrációi más illusztrációkat tartalmaznak össze-tevőiként.]

Juhász Gyula:

Egy vers, egy rajz. Juhász Gyula versei, László Anna rajzai. Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged, 1998.

[A kötet a költő JGy zömmel Szegedhez fűződő verseit tartalmazza LA illusztrációival.]

Anna örök. Borsos Miklós rajzaival. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

[Ez a kötet BM ihletett illusztrációival mintegy 100 olyan verset tartalmaz, amelyeket JGY e szerelem születésétől késő férfikoráig Annának szentelt.]

Kálnoky László:

Letépett álarcok. Válogatott versek. Szántó Piroska rajzaival. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972.

[E kötet érdekessége, hogy illusztrációi absztrakt non-figuratív rajzok.]

Kányádi Sándor:

Költőgető. Válogatta és szerkesztette Lator László. Keresztes Dóra rajzaival. Század-vég Könyvkiadó, Budapest, 1991.

[Ez a kötet KS 46 válogatott versét tartalmazza KD színes rajzaival.]

Kondor Béla:

Boldogságtöredék. Versek és rajzok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.

[E kötet érdekessége, hogy mind a versek, mind az azokhoz készített rajzok KB művei.]

Angyal a város felett. Összegyűjtött versek Kondor-képekkel. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1987.

[Mind a versek, mind a képek KB művei, de a verseket és a képeket nem a szerző rendezte egymáshoz. A kötetben a következő technikai információ található: „A kötet összeállítás, a szöveggondozás és az utószó Győri János munkája. Tervezte Ginács László.”]

Milne, A. A.:

Micimackó. Fordította és átdolgozta Karithy Frigyes. *Ernest H. Shepard illusztrációival.* Láng Kiadó, Budapest, é.n.

Móricz Zsigmond:

Légy jó mindhalálig. A kötet illusztrációit Győry Miklós készítette. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

[Ebben a kötetben MZs regényéhez GyM 5 egész oldalas illusztrációja társul.]

Nagy László:

Szárny és piramis. Válogatta és a bevezetőt írta Csoóri Sándor. Tervezte Nagy András. Magyar Helikon, Budapest, 1980

[A kötet NL verseit és rajzaít (zömmel Szécsi Margit verseihez készített illusztráció-it) tartalmazza.]

Adjon az Isten. A kötetet Nagy László verseinek és képzőművészeti hagyatékának felhasználásával Nagy András állította össze. Tervezte és a kalligráfiát készítette Nagy András. Színes produkció: Gottl Egon. Jövendő Kiadó, Budapest, 1996.

[A kötet NL „Adjon az Isten”, „Játék karácsonykor”, „Csodafiú-szarvas”, „Pirosodik Húsvét”, „Pünkösdi hajnal” és „A meggyfa alatt” című verseit, valamint különféle képzőművészeti alkotások reprodukcióit tartalmazza.]

Nemes Nagy Ágnes:

Szökökút. Pásztor Gábor rajzaival. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1979.

[Ez a kötet felöleli NNÁ gyermekköltészetét, PG laponként 1–3 színes illusztrációja segít felfedezni a költő varázslatos világát.]

Petőfi Sándor:

Anyám tyúkja. Versek. Kass János rajzaival. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1972.

[A kötet PS 23, KJ által egy vagy több rajzzal illusztrált versét tartalmazza.]

Shakespeare, William:

Szonettek. Justus Pál fordításában. Az illusztrációkat Balla Margit készítette. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.

[Ennek a kötetnek az az érdekessége, hogy illusztrációi 'képvers'-szerűek: BM a címlapból és kilenc szonett szövegéből készített non-verbális elemeket is tartalmazó képvers-kompozíciót.]

Shakespeare szonettjei. Illusztrálta Würtz Ádám. Magyar Helikon, 1979.

[Ez a kötet Szabó Lőrinc fordításában, WÁ 15 egész oldalas grafikájával SW szonettjeit tartalmazza.]

Weöres Sándor:

Gyümölcskosár. Versek. Hincz Gyula rajzaival. Singer és Wolfner, 1946.

[A kötetbe felvett verseket, mint pl. „Ha vihar jó a magasból...”, HGy illusztrálta.]

Bóbita. Hincz Gyula rajzaival. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1994, 1995.

[Ez a kötet a magyar gyermeklírárt művészi rangra emelő WS – HGy által illusztrált – 52 versét tartalmazza.]

Tarka forgó. 120 vers az év 12 hónapjára. (Károlyi Amyval). Magvető Kiadó, Budapest, 1958.

[Az ebbe a kötetbe felvett verseket, mint pl. WS: „Ha vihar jó a magasból...”, Szántó Piroska illusztrálta.]

Magyar etűdök, Száz kis énekszöveg. (Fac-simile kiadás). Szerkesztő Marosiné Horváth Erzsébet. Révai Nyomda, Budapest, 1985.

[E könyv hátsó külső fedéllapján Marosi László művészeti vezető következő szövege olvasható: „Egy könyv, amelynek betűit nem ólomba szedték. Egy könyv, amelynek grafikáit nem külön rajzolták. Egy könyv, amelynek színes fényképek a „kéziratai”. Egy könyv, amely írva, rajzolva ugyanúgy jelenik meg, ahogyan Weöres Sándor megálmodta. Köszönet Károlyi Amynak és Weöres Sándornak, hogy bizalmukba fogadtak, és egy napra kölcsönadták e könyv eredetijét, hogy a reprodukciókat elkészíthessem.]

Szó és kép. Tervezte Szántó Tibor. Az utószót írta Kovács Sándor Iván. Pesti Szalon, 1993.

[Ez a kisalakú kötet az 'előszóként' hozott utószón kívül 55 verbális elemeket és illusztrációkat kombináló könyvoldalt tartalmaz.]

***

Kass János:

Kass János. Ötven év képen és írásban. Szegedi Megyei Jogú Város Közgyűlése, Szeged, 1997.

[Ez a kötet KJ visszaemlékezéseit, alkotói vallomásait, mások KJ életét, műveit méltató írásait, valamint általa készített művek, illusztrációk reprodukcióit tartalmazza.]

Kondor Béla:

Kondor Béla (1931–1972). Oeuvre-katalógus/Oeuvre-catalogue. Magyar Nemzeti Galéria/Hungarian National Gallery, Budapest, 1984.

[Ez a katalógus KB valamennyi művének adatait tartalmazza, e művek közül számosat reprodukció is érzékeltet.]

Kondor Béla (1931–1972). A Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1991. február 28. – június 2.

[Ez a kiállítási katalógus KB 37, magyar és nem magyar irodalmi műhöz készített illusztrációjának fekete-fehér reprodukcióját tartalmazza.]

Zórád Ernő:

Kalandozások egy régi fiakkereen. Írta és szerkesztette Verő László. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2001.

[E kötetben Köves Szilvia *Az utolsó sármőr festő* című írásában olvashatjuk a következő sorokat: [...], „Ha vihar jó a magasból...”] egy olyan művész-egyéniség képi világa tárul fel e könyv oldalain, aki egy évszázaddal előtti világot mentett át a XXI. század műkedvelő közönségének. Az egy élet munkája „tartalomjegyzék”-ének tekinthető kötet – többek között – tartalmazza ZE-nek, a magyarországi minőségi képregény legavatottabb művelőjének Heltay Jenő: *A Family Hotel* c. képregényét, valamint Arany János *Toldi* c. elbeszélő költeményének ZE által illusztrált kiadását.]

TÁRGYMUTATÓ

- alkalmazási területek 24, 28 136,
141
analitikus megközelítés 121–134
antropológiai hermeneutika 51,
133, 134
architektonika 76, 81, 82
CD-ROM 18, 135, 143
diagram 13, 97
diszciplínakörnyezet 22, 23, 136
empirikus metodológiák 138
értelmező interpretáció 88, 121,
137, 138
esztétika 24, 67, 68, 74, 140, 141
explicitiség 25, 26, 137, 141
fénykép 29, 34, 47, 57, 58, 59,
68, 70, 75
festmény 29, 41, 56, 57, 58, 59,
100, 103, 116
figura 50, 51, 128
filozófia 24, 30, 59
fizikai test 31, 32, 35, 40, 55, 88,
95–97, 100, 103, 121
formáció 32, 55, 120, 124
formai felépítés 32, 55, 96, 97
formális metodológiák 137
grafika 109, 136
illusztráció 13, 27, 29, 35, 37,
41–44, 48–50, 54, 73–74,
100, 104, 109–115
interdiszciplináris alapozás 136,
137
interpretáció 34, 40–43, 88, 91,
121, 122, 137, 138
intertextuális kapcsolat 111
jelek tipológiája 18, 30, 34–37,
68, 70–72, 137
jelentéstani felépítés 33, 34, 100
jelölő 13, 17, 19, 32, 55, 56, 70
jelölt 13, 17, 32, 55, 56, 70
jelösszetevők 34, 73, 76, 91, 93,
95, 96, 122
kaleidoszkopikus gyakorlat 91,
93
kép 17, 23
képtörténet 86, 88, 93, 94, 96,
111, 121–142
koherencia 62, 142
kohézió 26
kommunikációelmélet 30,
39–43, 137
kommunikáció-szituáció 19, 20,
39, 40, 41
kommunikátum 13, 37, 64, 79,
80, 81, 83, 84
kompozicionális organizáció
130–131
korreferencia 85, 86, 103, 126,
127
kreatív gyakorlat 53, 82, 88,
91–97, 122, 130, 133–134,
136
kreatív-produktív gyakorlat 91
lineáris elrendezés 97
makroarchitektonika 76, 83
makrokompozíció-egység
127–128, 130
médium 13–14, 17, 23–24, 33
megformáltság-központú
nyelvészet 76–79
mentális kép 21, 32, 33, 34, 44,
47–51, 55, 95, 96, 100, 123,
137–138
mezoarchitektonika 76, 83
mikroarchitektonika 76
mondat 17, 19, 22, 77, 80,
multimediális kommunikáció 44
narratológia 24, 67
nyelvészet 75–87, 136

- nyelvi rendszer 20, 76–82
- poétika 24, 67–68
- pszichológia 24, 30, 32, 44–51, 137
- rajz 29, 44–51, 63–66, 96, 104–106, 110
- rajzoló program 64–66
- relátum 32, 34, 100, 103, 111, 120
- relátum-imágó 32, 34, 100, 103, 115, 120, 122, 131–133
- rendszer elemei használatának nyelvészete 75, 83
- rendszermondát 77
- rendszernyelvészet 24, 81, 83, 138
- retorika 15, 24, 67, 68–70, 73, 140
- sensus 32, 55, 100, 120, 122, 124
- stilisztika 24, 67, 73, 140, 141
- studium generale 135–142
- számítógép 64, 138
- szemantika 32, 55, 70, 88, 124–131, 140
- szintaxis 82
- szimbolikus megismerés 53, 134, 137
- szociológia 24, 30
- szövegmondát 77–78, 80, 85, 96, 127, 128
- szövegnyelvészet 22, 75, 79, 84, 91, 124, 138
- szövegtani kutatás 143
- táblázat 13–14, 18
- tudásszociológia 54–59
- vehikulum 31, 33, 40, 41
- verbális szöveg 13–14, 20–21, 22, 23, 27, 37, 62, 67–70, 72–74, 95, 96, 111, 120, 123, 125, 128, 131, 132, 135, 138
- világfragmentum 32, 55, 131, 133